

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI
TUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL

44.

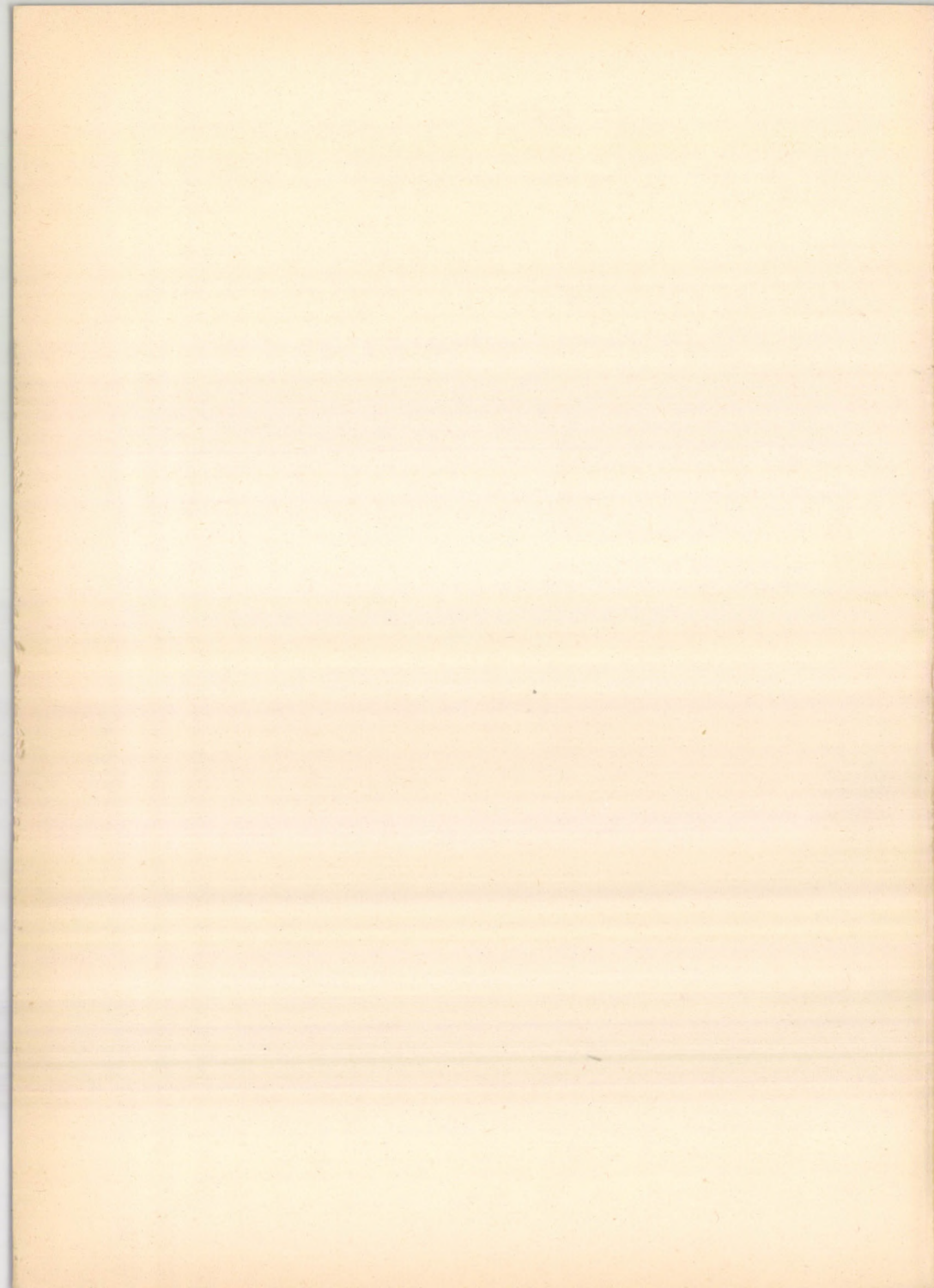

Somogyi Éva

*Választójog
és parlamentarizmus
Ausztriában (1861–1907)*

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

SOMOGYI ÉVA

VÁLASZTÓJOG ÉS PARLAMENTARIZMUS AUSZTRIÁBAN
(1861—1907)

A szerző az osztrák parlamenti rendszer fejlődését kíséri nyomon az alkotmányosság kezdetétől az általános választójog bevezetéséig. Elemzi a bonyolult, ún. kuriális rendszert, annak reformjait csaknem félévszázadon keresztül. Különös figyelmet szentel a XX. század első éveinek. Széleskörű kutatások alapján, új levéltári anyagok felhasználásával ábrázolja a századelő parlamenti válságát, összefüggéseit a magyarországi eseményekkel, az ausztriai és a magyarországi választójogi küzdelmek kölcsönhatását. A tanulmány bemutatja, hogy milyen társadalom-politikai erők tették szükségessé és lehetővé a képviseleti rendszer demokratizálását. A parlamenti harcok során képet nyújt a fontosabb pártok szerepéről, programjáról. A választási statisztikák beható elemzésével a parlamenti képviselőknek, mint az osztrák politikai vezetőréteg egy részének szociológiai vizsgálatát nyújtja.

Az osztrák parlament — állapítja meg a munka — a Monarchia népei együttélésének szabályozója és kerete volt. Története módot nyújt az együttélés lehetőségeinek és korlátainak megragadására.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Somogyi Éva

VÁLASZTÓJOG ÉS PARLAMENTARIZMUS AUSZTRIÁBAN
(1861—1907)

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SOROZAT

44.

Szerkeszti

VARGA JÁNOS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

SOMOGYI ÉVA

VÁLASZTÓJOG
ÉS PARLAMENTARIZMUS
AUSZTRIÁBAN (1861—1907)

1828—1968

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1968

Lektorálta
DOLMÁNYOS ISTVÁN

VALASZTOLÓC
ÉS PARLAMENTÁRIKIMES
AUSZTRIAKÁN (1861-1907)

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1968

Printed in Hungary

TARTALOM

Előszó	7
<i>I. rész. Kuriális rendszer az osztrák parlamentben</i>	
1. A februári alkotmány	11
Az 1861. évi törvények	11
A februári alkotmány ellentmondásai	20
2. Az 1873. évi reform: a közvetlen Reichsrat-választás bevezetése	39
3. A konzervatívok „demokratizmusa”: az 1882. évi választójogi reform	42
4. Az 1896. évi parlamenti reform társadalmi-politikai feltételei ..	51
5. Az 1896. évi parlamenti reform	62
6. Az osztrák parlament az 1896. évi választójogi reform után ...	71
<i>II. rész. Az általános választójog</i>	
1. A körberi kísérlet	85
2. Választójogi reform a pártok programjában	92
3. A magyar válság	111
4. Az osztrák kormány meghirdeti a reformot	118
5. „Közfejlődésünk állapotának megfelelő reformot!”	134
6. Staatsgrundgesetz, 1907. január 26.	165

TARTALOM

V	.....
11	.....
11	.....
10	.....
10	.....
12	.....
13	.....
13	.....
17	.....
17	.....
85	.....
88	.....
111	.....
118	.....
161	.....
161	.....

ELŐSZÓ

A Habsburg Monarchia székvárosában 1848 nyarán ült össze az első választott parlament. A forradalmi napokban a császárvárostól oly idegen testület a Burgban kapott otthont. Tizenhárom évi abszolutizmus után, 1861-ben Schmerling parlamentjének átmeneti szállást ácsoltak a Ringen, nem messze a későbbi Burgtheatertől, ahol klasszikus német szerzőkkel ismerkedik majd a színházlátogató előkelő közönség. A Schmerling-Theaterben modern alkotmányos-dit játszottak, szigorúan kötött játékszabályok szerint a bécsi polgárok s a tartományi urak. A Reichsrat az 1880-as években klasszicizáló palotát kapott. Erőteljes oszlopai a Ház szilárdságát, maradandóságát és harmóniáját jelképezték volna?

Tanulmányunk az osztrák parlament történetének félszázadát kíséri nyomon. A válságba jutott Habsburg Monarchia alkotmányos-dualista reformjától kezdve tekinti át a sajátos rendszer élet-útját, meg-megisméltődő foltozgatását, egészen az utolsó kísérletig, az általános választójog megteremtéséig. A Monarchia parlamentje gyűjtőterülete volt a szembenálló társadalmi és nemzeti érdekeknek. Németek és csehek, szlovénok, olaszok és horvátok, ukránok és lengyelek ütköztek meg, s néha úgy tűnt, itt lokalizálni és levezetni lehet a felhalmozódó feszültséget. Részint ezért és mert a 19. századi liberális-alkotmányos eszméken nevelkedett kortársak rendkívüli jelentőséget tulajdonítottak és vindikáltak e testületnek — úgy véljük az osztrák parlament a politikai élet figyelemreméltó területe, fejlődéstörténete módot nyújt fontos társadalmi-politikai jelenségek megragadására és ábrázolására.

I. RÉSZ

KURIÁLIS RENDSZER AZ OSZTRÁK
PARLAMENTBEN

1. A FEBRUÁRI ALKOTMÁNY

Az 1861. évi törvények

1861. február 26-án a Reichsgesetzblattban császári pátens jelenik meg: az uralkodó, miután 1860. október 20-i diplomájában elhatározta, hogy a törvényhozás jogát a Landtagokkal, illetőleg a Reichsrattal megosztja, szükségesnek tartja, hogy e „visszavonhatatlan állami alaptörvény”-nek a gyakorlatban is érvényt szerezzen.¹ A pátenshez több császári rendelet kapcsolódik, amelyek együttesen az immár alkotmányos Habsburg Monarchia jogi alapját képezik: rendelkezés a birodalmi képviseletről — amely a Reichsrat összetételét és jogkörét szabályozza —, a magyar korona országai korábbi alkotmányának helyreállításáról, az örökös tartományok helyi alkotmányának (Landesordnung) és választójogának (Landeswahlordnung) reformjáról.²

Az alkotmány értelmében a birodalom képviselőtestülete az urak házából és a képviselőházból álló Reichsrat. (1 §.) A Reichsratot évenként az uralkodó hívja össze (9. §.), elnapolása, a képviselőház feloszlata az ő hatáskörébe tartozik. (18. §) Mindkét ház elnökét a császár nevezi ki. (8. §) Törvényt a kormány vagy a Reichsrat kezdeményezhet. A javaslat törvényerőre emeléséhez a két ház jóváhagyása és császári szankció szükséges. (12. §)

A 10. § részletezi a parlament hatáskörét, ide utalva a törvényhozás minden kérdését, amely a királyságok és országok érdekeit közösen érinti. A pátens jellegzetes pontja a 13. §. „Ha abban az időben, amikor a Reichsrat nem ülészik, a hatáskörébe tartozó valamely kérdésben sürgős intézkedésre van szükség, a kormány a következő ülészak idején köteles a képviselőház előtt indokolni rendelkezése okát és eredményét.” (Notverordnungsrecht.)

A februári pátenshez kapcsolódik az a statutum is, amely feloszlatta a korábban államtanács-szerepet betöltő állandó, valamint az ún. „kibővített” Reichsratot, s ezzel egyidőben új intézményt hív életre, a jogi, közigazgatási, pénz- és hadügyi szakértőkből álló Staatsratot, amely a korona és a kormány tanácsadó testülete lesz.³

¹ Reichsgesetzblatt (RGrBl) 1861. No. 20. Kiadja Edmund Bernatzik, *Die österreichischen Verfassungsgesetze*. Wien 1911. 71. sz. irat 255—259. l.

² Bernatzik, i. m. 255. sk.

³ Bernatzik, i. m. 102. és 103. sz. irat 306—308. l.

Az alkotmány gondosan ügyel arra, hogy a tartománygyűlések a „jelen viszonyoknak és szükségleteknek megfelelően, és összhangba kerüljenek az összmonarchia érdekeivel”.

Ezért, bár a pátens a diploma jogutódjának vallja magát, hatálytalanítja az októberi diploma tartományi alkotmányait. Az új rendelkezések törvényhozó funkciót biztosítanak a Landtagoknak saját területükön, elsősorban gazdasági és kulturális ügyekben.

A Landtagok önállóan rendelkezhetnek tartományuk anyagi erejével. A birodalmi képviselétről szóló alaptörvény szerint az alsóház képviselőit a Landtagok saját soraikból delegálják, tartományuk nagysága, népessége s adófizetésük mértéke arányában. Abban az esetben, ha a Landtagon keresztül a Reichsrat-választás valami ok miatt nem volna megvalósítható, az uralkodó közvetlen képviselőházi választást rendelhet el. (7. §)

Így a birodalmi képviseleti rendszer részletes megszabására nincs is szükség, azt az egyes tartományok törvényei pótolják. A birodalmi statutum csak a keretet adja meg, a választási rendszer alapelveit s az egyes tartományokra eső mandátumok számát. Az 1861. évi 20. tc.-hez kapcsolt mellékletek tartalmazzák a tartományi választási törvényeket,⁴ a kuriális rendszer „mesterművét”. Ez a biztosítéka annak, hogy a császár-birodalom népei a XIX. század közepén sem „süllyednek” egyszerű választópolgárrá (mint számos nyugat-európai országban); a polgári parlament voksait gyűjtő urna előtt is nemesi nagybirtokosok vagy a kereskedelmi kamarák képviselői maradnak, s nem vegyülnek el a városi vagy vidéki polgárok, azok pedig a köznép közé. Az 1861. évi törvények szerint a Landtagok, illetőleg az általuk delegált képviselőház négy kúriára oszlik: a nagybirtokosok (I. kúria), a kereskedelmi és iparkamarák (II. kúria), a városok (III. kúria), és a községek (IV. kúria) küldötteire.

Az I. kúriában a landtäfliche, azaz a feudális nagybirtokosok szavaznak (s csak ott, ahol Landtafel nem létezik, nevezetesen Isztriában, Salzburgban és Tirolban hiányzik ez a fontos feltétel).⁵ A választójog tulajdonképpen nem személynek szól, hanem a landtäfliche nagybirtok tartozéka,⁶ azaz, ha a birtok polgári kézbe

⁴ RGBl. Beilage II. des Patentens.

⁵ A „Landtafel” a nemesi birtokok regisztere. Tirolban az I. kúriában csak nemesi nagybirtokosok választhattak. Dalmáciában az I. kúria a legnagyobb adófizetők testülete, Vorarlbergben teljesen hiányzik az I. kúria. A cseh tartományokban (1882-től) megkülönböztetnek az I. kúrián belül hitbizományi és szokásos (landtäfliche) nagybirtokot.

⁶ Így a nagybirtokos kúriában nők is rendelkezhetnek választójoggal, ha landtäfliche nagybirtokosok.

kerül, a polgári birtokos is választhat az I. kúriában. A nemesi birtokok számottevő része azonban csak a század vége felé kerül polgári kézbe, s e folyamatot a hitbizomány intézménye ekkor is erősen korlátozza.⁷

A nem nemesi eredetű nagybirtokosok a IV. kúriába szorulnak. Schäffle adatai szerint Csehországban 1894-ben egyetlen körzetben negyvennégy 250 forint adót fizető nagybirtokos nem választhat az I. kúriában, mert birtoka polgári eredetű.⁸ A landtäfliche nagybirtokkal rendelkező jogi személyek (plébániák, kolostorok stb.) általában választásra is jogosultak. Így figyelemre méltó az a megkötés, hogy ha a landtäfliche nagybirtok községi tulajdonban van, a községek a választásból ki vannak zárva. A választási cenzus ebben a kúriában igen alacsony, 50—250 forint között ingadozik. S bár az alpesi tartományokban általában 100, a cseh tartományokban pedig 250 forint az adócenzus, az eltérésekben nemcsak nemzeti szempontok érvényesülését kell keresnünk, hanem a birtokviszonyok figyelembevételét is, az igazi nagybirtok hazája ui. Cseh-Morvaország és Szilézia.⁹

A kereskedelmi és ipari kamarák parlamenti képvisellete a februári alkotmány jellegzetes terméke; a polgári érdekek képviselétét egy feudális eredetű választási rendszerbe építi be. A születő parlament amúgyis bonyolult és merev struktúráját a kamarák korporatív képviselétével terheli meg, amely nem válhat sem az adott rendszer szerves részévé, sem a polgári képviselőlet valóságos elemévé.¹⁰ A kamarák tagjait az 1868. évi 85. tc. értelmében a kereskedő- és iparosrend tagjai közül választják olyan teljesjogú osztrák állampolgárok közül, akiknek önálló kereskedésük, üzemük vagy bányájuk van, s az előírt jövedelemadót fizetik. Ez a nagykereskedők és nagyiparosok esetében legalább 100 forint. A többi kategória számára a kereskedelmi minisztérium a kamarákkal egyetértésben állapítja meg az adóminimumot, ami nem haladhatja meg az e kategóriák számára a Landtagválasztásnál előírt cenzust. A keres-

⁷ Gustav Strakosch—Grassmann, *Das allgemeine Wahlrecht in Österreich seit 1848*. Leipzig und Wien 1906. 19—20. l.

⁸ Louis Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois de 1867*. Paris 1904. 284. l. Albert Schäffle a bécsi egyetem közgazdasági professzora, Hohenwart kormányában (1871) kereskedelmi és földművelésügyi miniszter foglalkozik a Schmerling-féle választási rendszer reformjával.

⁹ Alsóausztriában 200, Tirolban 50, a cseh tartományokban 250, a többi tartományban 100 forint az adócenzus. A dalmáciai I. kúriában városenként eltérő a cenzus: Cattaróban 50, Zarában, Spalatóban, Ragúzában 100 forint.

¹⁰ Jellemző az a jogi apróság, hogy míg a többi kúria választási rendjét a patenshez csatolt tartományi statutumok szabályozzák, a II. kúria valamennyi ügye a pénzügyminiszter hatáskörébe tartozik.

kedelmi és iparkamara tagjai kamaránként egy-egy képviselőt delegálnak. A választás tehát közvetett.¹¹

A lakosság aránylag szélesebb rétegei a városi és községi kúriákban jutnak választójoghoz. A városok és a nagyobb községek lakóit adófizetésük nagysága szerint rangsorolva három választási testületbe osztják.¹² Az első testületbe a rangsor élén álló legnagyobb adófizetők kerülnek, akik együttesen a város vagy község összadójának harmadát fizetik. A második testületbe azok tartoznak, akik az összadó második harmadát fizetik, tehát szám szerint jóval többen, mint az előbbi kategóriába. A községekben csak az első két testület tagjai kapnak választójogot. A városok egy részében a harmadik testület tagjai is szavazhatnak, ha legalább 10 forint adót fizetnek.¹³ Ez a rendszer nem egyszerűen az adófizetők egyharmadát, hanem jelentős többségét zárja ki a választójogból, és jelentős eltéréseket eredményez az egyes városok adóminimumában. Az a sajátos helyzet adódik, hogy a virágzó nagyvárosok polgárai háttérbe szorulnak a kisebb városok lakóival szemben, illetőleg a modern nagyvárosok kispolgárságának jogai erősen korlátozódnak. Bécsben 1866-ban az első választótestület cenzusa 490 forint volt, így ez a testület legalább annyira a nagyburzsozáziát képviselte, mint a II. kúria.¹⁴ A IV. kúriához tartozó kisebb településeken az adófizetők első kétharmada kap választójogot.¹⁵ Mindezekben a megkötéseken túl a községi kúriában közvetett választást vezetnek be. Az adócenzussal alaposan megrostált lakosság 500-as csoportokban elektorokat választ, s a képviselőket az elektorok szavazatai alapján küldik a parlamentbe.

Hogy az egyes kúriák milyen társadalmi rétegek képviseletét biztosítják, a fentiekből is nyilvánvaló. A kúriális rendszer vitáján 1861 februárjában Schmerling államminiszter megnyugtatja az aggályoskodó arisztokratákat: a községi képviselők éppúgy földbirtokosok lesznek, mint az I. kúria küldöttei.¹⁶ Az adócenzus ugyan a jómódú középbirtokos parasztságot is a választóurna elé engedti,

¹¹ Friedrich Tezner, *Die Volksvertretung. Österreichisches Staatsrecht in Einzeldarstellungen für den praktischen Gebrauch*. Wien 1912. 697. l. A Kereskedelmi Minisztérium első rendelkezése a kereskedelmi és iparkamarák berendezéséről 1850-ben jelenik meg, s ez van érvényben 1868-ig. RGBl. 1850. No. 122.

¹² Ez az ún. „System der Steuerdrittelerung”. Ld.: Leo Wittmayer, *Unser Reichsratswahlrecht und die Taaffe'sche Wahlvorlage*. Wien 1901. 119. l.

¹³ A legnagyobb városokban az adócenzus meghaladja a szokásos 10 forintot: Grazban 15, Bécsben és Brünnen 20 forint.

¹⁴ Strakosch—Grassmann, i. m. 24. l.

¹⁵ „System der Censidrittelerung”. Galiciában, Bukovinában és Dalmáciában csak a Censidrittelerung rendszere ismeretes. Ld.: Wittmayer, i. h.

¹⁶ Josef Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. Leipzig 1920. 758. l.

de az I. kúriából kizárt, egyre növekvő számú és erejű polgári nagybirtokosok könnyen majorizálhatják a gazdaságilag és politikailag súlytalan szélesebb rétegeket. Az olyan intézkedések pedig, hogy azok a nagybirtokosok, akik az ismert okok miatt az I. kúriában nem szavazhatnak, a IV. kúriában eleve elektorok lesznek, különösen hozzájárulnak a kúria nagybirtokos jellegéhez.¹⁷ A tartományi eltérések e vonatkozásban is jelentősek: míg Galíciában a IV. kúria a polgári eredetű nagybirtok képviselőtestülete, néhány alpesi tartományban városi kispolgári elemek jutnak benne jelentősebb szerephez. A rohamosan fejlődő nagyvárosok elővárosait ugyanis sokáig nem emelik városi rangra. Lakóik a századfordulóig kénytelenek lemondani azokról az előnyökről, amit a városi választójog jelent a községgel szemben.¹⁸

1. TÁBLA

*Az 1861-es szűkebb Reichsrat képviselőháza mandátumainak megoszlása*¹⁹

Tartomány	Nagybirtokos kúria (I.)	Városi és kamarai kúria (II. és III.)	Községi kúria (IV.)	Összesen
Alsóausztria	5	8	5	18
Felsőausztria	2	4	4	10
Salzburg	2	—	1	3
Stájerország	3	5	5	13
Karintia	1	2	2	5
Krajna	1	2	3	6
Trieszt	—	2	—	2
Görz	1	—	1	2
Isztria	1	—	1	2
Tirol	3	2	5	10
Vorarlberg	1	—	1	2
Csehország	15	20	19	54
Morvaország	6	9	7	22
Szilézia	2	2	2	6
Galícia	13	7	18	38
Bukovina	2	1	2	5
Dalmácia	1	1	3	5
Összesen	59	65	79	203

¹⁷ Galíciában van érvényben ilyen rendelkezés RGBl. 1861. No. 20. II. o. melléklet.

¹⁸ Franz Juraschek, *Die österreichischen Städte in der Reichsratswahlordnung*. Wien 1896. 5—10. l. Itt említjük, hogy gyakran a közigazgatásilag városnak minősített településeket is a IV. kúriába utasítják. Az 1896-os választójogi reform idején 702 városból 305 csak a vidéki kúriában szavazhat. (i. m. i. h.)

¹⁹ Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*. I. k. Wien, Leipzig 1902. 63. l. (A szűkebb Reichsrat a lajtántúli tartományok közös képviselőtestülete.)

A birodalmi képviselőről szóló alaptörvény nemcsak az egyes tartományok mandátumainak számát, hanem kúriánkénti megoszlásukat is meghatározza (1. tábla).

A császárbirodalom első választási törvénye a korabeli Európa hasonló rendelkezései közül nem egyszerűen szűkkeblűségével tűnt ki, tehát nem csupán azzal, hogy az összlakosságnak mindössze 6%-át engedte az urnák elé.²⁰

A februári alkotmánynak a merevsége volt egyedülálló, a megkötéseknek az a rendszere, amely a társadalmi erők politikai érvényesülésének kereteit volt hivatva megszabni és stabilizálni. A kúriális rendszer a feudális rendi szisztémát polgári érdekképviselletté alakította, s jól-rosszul illesztette hozzá a II. kúria korporatív képviselétét. Messzemenő kedvezményeket biztosított a földbirtokos, főként a nemesi földbirtokos elemeknek, bár a kurialitás, az egyes társadalmi rétegek hitbizomány jellegű képvisellete a polgári erők arányát is garantálta. E rendszer azt eredményezte, hogy egy aránylag széles új réteg vonult be a parlamenti politikai életbe. Az 1861-es szűkebb Reichsratban 68 földbirtokos és háztulajdonos, 37 állami hivatalnok, 38 ügyvéd és jegyző, 23 iparos és kereskedő, 18 pap, 11 tanár, 3 orvos, 2 újságíró és 3 ismeretlen foglalkozású képviselő volt.²¹ A nagyszámú állami hivatalnok, a centralista abszolutizmus korában önálló társadalmi réteggé vált bürokrácia az osztrák közéletben a polgári érdekek hagyományos képviselője volt. De a 23 iparossal és kereskedővel (zömmel a II. kúria küldöttei) egy új politizáló réteg jelent meg: az ipari és pénzburzoázia, amely elsősorban a kamarákon keresztül közvetlenül is bekapcsolódott a parlamenti politikai életbe, és a tőkés, főként gazdaságpolitikai érdekeknek határozott szószólója lett. A kúriális rendszer sajátos, többszörös pluralitást eredményezett. Míg az I. kúria egy képviselőjét általában 19, a III. és IV. kúriáét 614, ill. 1133 szavazó választotta. Azaz egy nagybirtokos szavazata harmincszor annyit ért, mint egy városi, hatvanszor annyit, mint egy falusi adófizető polgáré (2. tábla). Az érdekképviselletté modernizált rendiséggel, a nemesi privilégiumokat konzerváló I. kúriával, a kamarák korporatív rendszerével, a többszörös pluralitással, a II. és a IV. kúria elektoros választásával a februári pátenz szinte mindazokat az elemeket felhasználta, amelyeket az európai alkotmányos gyakorlat a népképviselot elvének korlátozására valaha is produkált.

²⁰ *Österreichische Statistik*. (Öst. Stat.) IX. k. Wien 1885. 6. füzet. Statistik der Reichsratswahlen im Jahre 1885. VIII. 1. (Az 1879-es választás adatai.) Ez az adat kb. megfelel az 1861-es állapotoknak, mivel 1861 és 1879 között a választásra jogosultak arányát módosító reform nem született.

²¹ Kolmer, i. m. I. k. 62. l.

2. TÁBLA

Az egy képviselőre jutó választók száma²²

Tartomány	Nagybirto- kos kúria (I.)	Kereske- delmi és iparkamarai kúria (II.)	Városi kúria (III.)	Vidéki kúria (IV.)	Átlagban	Ösválasztók a IV. kúriában*
Alsóausztria	13	11	1062	106	446	5050
Felsőausztria	10	10	447	62	182	1644
Salzburg	27	8	226	29	106	1076
Stájerország	16	7	481	87	190	2575
Karintia	10	8	276	42	89	1023
Krajna	12	11	342	55	104	2063
Görz	63	7	239	41	91	—**
Isztria	29	7	518	25	171	—**
Tirol	22	17	431	42	123	1382
Vorarlberg	—	12	402	13	95	614
Csehország	7	9	706	114	256	2310
Morvaország	6	9	531	115	207	2269
Szilézia	7	7	478	79	186	1860
Galícia	43	19	735	138	225	5379
Bukovina	14	7	717	75	160	4018
Dalmácia	63	15	450	34	117	1370
Átlagban	19	10	614	87	208	1133

* Ösválasztóknak nevezik az elektorok megválasztásában résztvevőket.

** A IV. kúriában is közvetlen választás van

A censzos választójog eleve biztosította a birodalom gazdasági-
lag fejlettebb nemzeteinek politikai túlsúlyát. A speciálisan kialakít-
ott rendszer, a pluralitás, a városi mandátumok nagyobb ereje a
vidékiekkel szemben, a vegyes nemzetiségű választóközrtek, ahol
a nemzeti kisebbség szóhoz sem jutott, ezt a censzos rendszer
által eleve adott előnyt (a németek s bizonyos mértékig az olaszok
számára) méginkább fokozta. Így adódott, hogy 1873-ban, amikor
is a németek az összlakosság 36,5%-át tették ki, a mandátumok
2/3-a felett rendelkeztek.²³

²² A táblázat az 1867. évi választás statisztikája alapján készült. Heinrich
Rauchberg, *Die statistischen Unterlagen der österreichischen Wahlreform*.
Wien 1907. X. l. I. tábla.

²³ A lakosság nemzetiségi összetétele az 1880-as népszámlálás adatai
alján: Öst. Stat. I. k. A mandátumok nemzetiség szerinti megoszlásáról:
(Szerk.) Karl Gottfried Hugelmann, *Nationalitätenrecht des alten Österreich*.
Wien 1934. 114. l. Az 1860–70-es években a németiség még a kétharmados
többség megszerzésére törekedett. (Az állami alaptörvények megváltozta-
tásához ui. kétharmados többség kellett.) A választójog 1882. és főleg 1896.
évi kiterjesztése után már kénytelen volt megelégedni a számszerű, ill. az
olaszokkal együtt alkotott többséggel.

Azon az alapelven túl, hogy a birodalom egészében a németek (ké-sőbb a német—olasz blokk) fölényét kellett biztosítani a szlávok-kal szemben, a választási rendszer szinte minden egyes tartomány-ban sajátos érdekeket is szolgált; Galiciában a lengyel arisztokrácia és a slachta, Bukovinában a román bojárok uralmát az ukrán parasztsággal szemben, Triesztben az olasz polgári nagykereskedő-két. Dalmáciában az elenyésző olasz lakosság olyan súlyt kapott a választási geometria következtében, hogy sakkban tarthatta a túlnyomó többséget alkotó délszláv lakosságot.²⁴ A nemzetiségi kép-visedlet pontos számarányainak meghatározása nehéz, sőt lényegé-ben megoldhatatlan feladat, mivel 1880-ig még a népszámlálási statisztikák sem közöltek részletes adatokat a nemzetiségi meg-ozslásra vonatkozóan. Így az alábbi táblázatot csak tájékoztató-nak számhatjuk.²⁵ (3. tábla.)

Míg 10 315 városi és 40 861 vidéki német választott egy kép-visedlőt, egy cseh mandátumra 12 020 városi és 53 204 vidéki polgár jutott. Prágának, a cseh tartományi fővárosnak 145 000 lakója 10 képviselőt delegált, Reichenberg, a kis csehországi német város 19 000 lakóját 3 küldött képviselte a birodalmi parlamentben.²⁶ A cseh (és más tartományok szláv polgársága) évtizedeken át harcolt azért, hogy nemzeti kereskedelmi kamarákat alkothasson, mert a vegyes nemzetiségű kamarákban szóhoz sem jutott.²⁷

A császárbirodalom népeinek az uralkodó alkotmányt s választ-ott parlamentet ajándékozott, benne birodalma kormányzásának korszerűbb formáját keresve. A részleteiben kézműves gonddal, egészében nagy tervszerűséggel kimunkált rendszer súlyos feladatra vállalkozott: a kapitalizálódó, soknemzetiségű Monarchiában határt szabni a társadalmi és nemzeti erők politikai érvényesülésének és rögzíteni a vélt vagy valóságos, de mindenképpen állandóan vál-tozó-alakuló viszonyokat. Ez a szándék merevvé és törekennyé tette a jogilag bizonyára mesteri alkotást, gátat vetett a társadalmi és nemzeti törekvések érvényrejutásának, megakadályozta a parla-menti politikai erők tényleges harcát — olyan politikai szabadságot sem adott, amelyet a polgári parlamentarizmus általában lehetővé tesz. Az osztrák választás nem volt több, mint a kurialitás által eleve

²⁴ Strakosch—Grassmann, i. m. 21—22. l.

²⁵ A lakosság nemzetiségi összetétele az 1880-as népszámlálás adatai alapján, l. 23. sz. jegyzet. A képviselők nemzetiségi megoszlására Hugelmann adatait használtuk. I. m. 100. l. A parlamenti almanachok, (ha az adott országgyűlésekre vonatkozóan egyáltalán vannak) nem közlik a képviselő nemzetiségét. Így, amíg a pártok egy része nemzetileg vegyes, a képviselő nemzeti hovatartozása nem állapítható meg.

²⁶ Eisenmann, i. m. 283—84. l.

²⁷ Kolmer, i. m. II. k. 1903. 309. l., Kolmer, i. m. III. k. 1905. 153. l.

3. TÁBLA

Nemzeti megoszlás a képviselőházban

Tartomány	A lakosság nemzetiségi megoszlása százalékban								Kép- viselők száma	A képviselők nemzetiségi megoszlása							
	német	cseh	len- gyel	ukrán	szlo- vén	szerb és horvát	olasz	román		német	cseh	len- gyel	ukrán	szlo- vén	szerb és horvát	olasz	román
Alsóausztria	96	3							18	18							
Felsőausztria	100								10	10							
Salzburg	100								3	3							
Stájerország	66				33				13	döntő német többség							
Karintia	70				30				5	5							
Krajna	6				94				6	német többség							
Trieszt	5				21		73		2							2	
Görz	1				63		36		2				1			1	
Isztria	2				15	43	40		2							2	
Tirol	55						45		10	6						4	
Vorarlberg	98						1		2	2							
Csehország	37	63							54	német többség							
Morvaország	29	70							22	német többség							
Szilézia	48	23	28						6	döntő német többség							
Galícia	2		55	43					38	döntő lengyel többség							
Bukovina	19		4	43				33	5	3						2	
Dalmácia						93	6		5					2	3		
Összesen, ill. átlagban	36,5	23,8	15,8	13,3	5	2,8	2,9	0,9	203								

adott keret személyekkel való kitöltése. Az újonnan jelentkező társadalmi-politikai tényezők, a felnövekvő nemzeti mozgalmak — a polgári társadalom politikai tényezőinek egy része is kívül rekedt az osztrák parlamenten.

A februári alkotmány ellentmondásai

Honnan ez a furcsa keverék, ez a mindent csak félig vállalás, látszólag tétova keresés az ellentétes tendenciák közt, a valóságban tudatos mérlegelése, adagolása azoknak. A februári alkotmány nemcsak a polgári képviselőket kísérelte meg összebékíteni a feudális társadalmi megkülönböztetéssel, a népek „egyenjóságát” a német hegemoniával, hanem egyaránt teret adott alkotmányos és abszolutista, centralista és föderalista elemeknek is.

Az európai polgári liberalizmus a XIX. század közepén még nem tagadta meg teljesen a polgári forradalom eszméit: a parlamentarizmust, a népszuverénitást, a polgári jogegyenlőséget (összhangolva a vagyoni egyenlőtlenséggel). Az osztrák alkotmány mégis az *abszolutizmus* számos jegyét őrizte azzal, hogy nem likvidálta az uralkodó és kormánya parlament feletti, s attól független hatalmát. A patens teremtette Reichsratban hiányoztak a népképviselő legfontosabb elemei: a képviselők immunitása, a miniszteri felelősség; az alsóház működési rendje oktrojált volt, elnökét az uralkodó nevezte ki; a Notverordnungsrecht (13. §) — a törvényalkotás joga a parlament megkerülésével — az abszolutizmus pregnáns megjelenése volt a parlamentarizmus rendszerében. Az alkotmány bevezetésével a régi császári tanács jellegű Reichsrat jogkörét a Staatsrat vette át. Ez a császár által, a birodalmi képviselői rendszer bevezetésével egyidőben, annak ellensúlyozására alkotott intézmény a korona ellenőrző orgánuma lett, amelynek a parlament is kénytelen volt alávetni magát. Ez a korona és a birodalmi képviselő közötti iktatott szervezet semmiesetre sem volt alkotmányos a liberalizmus szellemében. A Staatsrat intézménye, a 13 §, a miniszteri felelősség hiánya szokatlan súlyt biztosított az uralkodó és a személyének alárendelt magasrangú állami bürokrácia számára. A jogilag nem kodifikált, de sohasem vitatott gyakorlat, hogy a parlament csak belpolitikai kérdésekben kompetens, a parlamentarizmus elvét a birodalmi ügyek jelentős területéről eleve kiszorította.¹

¹ Josef Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. Leipzig 1920. 746—749. l.

Az osztrák alkotmányosság a császár s a bürokrácia rendkívüli szerepével az abszolutizmus súlyos örökségét viselte magán. Ennek oka a Habsburg dinasztia és a bürokrácia történeti-társadalmi szerepében keresendő. Azok az ideológiai és tudati elemek, amelyek egy sokszázados abszolutista államban az uralkodó személyéhez és házához fűződnek, önmagukban is hangsúlyozott szerepet biztosíthatnak a császárnak, ha megosztotta is hatalmát birodalma parlamentjével. A kis darabokban meghódított és családi birtokként örökölt Habsburg Monarchia laza államkomplexumában pedig az uralkodó dinasztia az állami összetartozás és egység, a nemzeti ellentétektől marcangolt országban a „nemzetfelettség” szimbóluma lett, s a Pragmatica Sanctio alapján a két birodalomfél összetartozásának alkotmányjogilag kodifikált záloga.

Az uralkodó e látszólagos nemzetfelettsége és állami összetartó ereje a császár, a dinasztia létezésének feudális voltából eredt. A polgári nemzetállam létrejötte előtti feudális birodalmakban az uralkodó személye az állami összetartozásnak valóban garanciája lehetett. Ezt a szerepet, ezt a reális erőt a polgári nemzetállamok korában ugyan jórészt elvesztette, de a soknemzetiségű birodalomban a feudális korból örökölt tudati elemek tovább éltek, s bizonyos fokig anyagi erővé, hatalommá váltak, ha nem is a nemzetfelettség, de a birodalmi egység erejévé, amely a nemzetfelettség leple alatt, egyre tudatosabban német jellegű lett.

A XIX. század közepén, az európai liberalizmus fénykorában a törvényhozó hatalom általában megőrizte eredeti elsődleges szerepét az államban. Ausztriában a centralista államvezetés bürokratikus rutinja ekkor is megtartotta hatalmi fölényét a parlamenttel szemben. Ez volt egyik oka, s egyben következménye is a születő parlamentarizmus gyengeségének.

A bürokrácia a felvilágosult abszolutizmus, a jozefinizmus korában önálló, politikailag vezető társadalmi réteg lett. Születésével és létével kapcsolódott az abszolutista Gesamtstaathoz. Azonban nem egyszerűen az abszolutista uralkodó társadalmi bázisa volt a feudális nemességgel szemben, hanem a német vezetésű Gesamtstaatban a birodalmi nemzetekkel szemben az „osztrák” nemzetet alkotta.² „Az osztrák állam szolgálatában álló hivatalnok és katonatiszt egészen különleges fajta — írja Engels —; apáik is a Kaisert

² A bürokrácia szerepéről az osztrák társadalmi-politikai életben l.: Redlich, i. m. I/1. k. 38—39, 474—478. l. Georg Franz, *Liberalismus*. München 1955. 142—145. l. Oswald Gschliesser, *Die Träger der politischen Macht im alten Österreich*. Südostdeutsche Forschungen XIV. k. 1955. 158, 162. l. Hanák Péter, *A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén*. Történelmi Szemle 1959. 41. l.

szolgálták, és fiaik is ugyanazt fogják tenni; nem tartoznak a sokféle nemzetiségek egyikéhez sem, melyek a kétfejű sas szárnyai alatt tömörültek; a birodalom egyik végéről a másikra dobálják őket és dobálták is mindig, Lengyelországból Itáliába, Németországból Erdélybe. A magyart, a lengyelt, a németet, a románt, az olaszt, a horvátot, szóval mindenkit, aki nem hordja a „császári és királyi” tekintély pecsétjét stb., és sajátos nemzeti jellege van, egyaránt megvetik. Nekik nincs nemzetiségük, illetve, inkább csakis ők teszik ki az igazi osztrák nemzetet.”³ A bürokrácia „nemzetfelettsége”, amely a német hegemoniát egyedül biztosító abszolutista centralizmus szolgálatában állt, magyarázza különleges társadalmi súlyát, forradalmat és restaurációt, abszolutizmust, neoabszolutizmust és alkotmányosságot túlélő önálló társadalmi pozícióját.

Nem kevésbé lényeges az a tény sem, hogy a bürokrácia II. József óta a felvilágosult abszolutizmus szolgáloja és híve volt. Ha megindult is a feudális struktúrába való beépülés útján, nemességet szerzett, mégis a születési arisztokrácia körében parvenü maradt, csupán a „zweite Gesellschaft” tagja. Így szükségképpen a polgári törekvések hordozója lett. A nagypolitikában a feudális nemesség mellett kizárólag a bürokrácia jutott szerephez. Az évek során politikai iskolázottságot, rutint és hagyományt szerzett. Az aktív politika terén hosszú ideig ő képviselte a polgári érdekeket. Nemcsak azért, mert a német polgárság tevékenységének kifejlődését az évszázados dinasztikus abszolutizmus megakadályozta, s megszokottá vált, hogy az állami politika kérdéseit a bürokrácia ügyének tekinték,⁴ de azért is, mert az osztrák-német burzsoáziának társadalmi és nemzeti uralkodó szerepében mindvégig szüksége volt az abszolutizmus, az uralkodó és bürokráciája támogatására.

Az 1861., illetőleg az 1867. évi alkotmány lezárta a polgári forradalom korszakát Ausztriában. De a parlamentarizmus lehetőségeihez alkalmazkodva megőrizte a bürokrácia korábbi hatalmi helyzetét.⁵ Az alkotmány a végrehajtó hatalom egészét az uralkodónak, ill. kormányának adta. Az uralkodó minisztereit a hivatásos állami hivatalnokok közül nevezte ki, bár időnként parlamenti pártvezéreket, vagy látszólag „inbürokratische” szakembereket is meghívott a kormányba. Ferenc József az alkotmányosság egész korszakában megtartotta jogát a miniszterek kinevezésére és elbocsátá-

³ Friedrich Engels, *Forradalom és ellenforradalom Németországban*. Karl Marx és Friedrich Engels Művei 8. k. Budapest 1962. 26. l.

⁴ Franz, i. m. 164. l.

⁵ A bürokrácia szerepéről az alkotmányos korban kitűnő jellemzést ad Josef Redlich, *Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkrieg*. Wien 1925. 29–30., 54–58., 62. l.

sára.⁶ Véleménye mindig az maradt, hogy tényleges parlamentáris minisztérium nem létezhet. A bürokrácia az alkotmányos korban is elvetette a miniszteri felelősség elvét. Az Auersperg—Lasser kormánynak jelentős ellenállást kellett legyőznie, amikor 1875-ben bevezette a közigazgatási jogszolgáltatást, mint a közigazgatás ellenőrző szervét. A bürokrácia rendkívül öntudatos volt, nagyra becsülte saját szerepét, és nem sokra értékelte a parlamenti berendezést. Pedig az 1860—70-es években fellépő új osztrák hivatalnok réteg társadalmi összetétele szempontjából jelentősen különbözött a forradalom előttől, amely vigyázott sorai „tisztaságára”, és megőrizte kasztszerű elzárkózását. Bachtól kezdve ugyanis feladatköre oly mértékben kibővült, hogy elkerülhetetlenül vált a paraszti, kispolgári elemekkel való feltöltése, különösen a szudéta, de az alpesi tartományokban is. A társadalmi összetételében bekövetkezett változás azonban tudatát alig érintette, nézeteiben asszimilálódott a régi bürokráciához — a dinasztia eszköze maradt. Feladata, hogy most már a parlamentarizmus keretei között osszertartsa az egymással ellentétes népekből és osztályokból levő államt, elkerülhetetlenül a század közepén még progresszív liberalizmusa megmerevedéséhez vezetett.⁷

*

A XIX. század közepén Nyugat-Európában az egységes nemzeti államok kialakulása utolsó fázisába került. Eltűntek a feudális kori belső határok, az egykor tartományi önállósággal rendelkező országrészek legfeljebb közigazgatási egységekként maradtak meg. A Habsburg Monarchia centralista berendezkedésre törekvő 1861-es birodalmi alkotmánya mégis a tartományi különállás számos feudális eredetű és jellegű elemét őrizte meg. Bár korlátozott hatáskörrel, fenntartotta a Landtagok intézményét, azok törvényhozó funkcióját — tehát az önálló államiság bizonyos jegyeit biztosította számukra. A tartománygyűlések szerepet kaptak a Reichsrat-választásban.

A patens *föderalista* elemeit mérlegelő vagy vitató kutatók (Eisenmann, Redlich és mások) pro és contra a 7. §-ra hivatkoztak,

⁶ Az 1867-es decemberi alkotmány, fenntartva az uralkodó jogát a miniszterek kinevezésére és elbocsátására, elrendelte a miniszterek parlamenti felelősségét. RGBl. 1867. No. 101. Edmund Bernatzik, *Die österreichischen Verfassungsgesetze*. Wien 1911. 128. sz. irat. 371. skk. 1.

⁷ Louis Eisenmann, *Le compromis austro—hongrois de 1867*. Paris 1904. 288—289. l., Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. 784. l.

amely közvetett (tartománygyűlésen keresztül gyakorolt) Reichsrat-választást vezetett be, de bizonyos esetekben lehetővé tette a Landtagok kikapcsolását. Hogy e rendelkezés mennyiben adott a föderalista törekvések érvényesülésére lehetőséget, vagy nyújtott velük szemben védelmet, továbbá, hogy az 1873. évi, a közvetlen Reichsrat-választást bevezető törvénynek milyen jelentősége volt, csupán másodrendű problémák. Eisenmann helyesen állapította meg, hogy a kuriális szisztéma, a választási geometria, tehát a mesterséges társadalmi és nemzeti „egyensúly” kialakítása tette szükségessé, hogy a Reichsrat-képviselőt a tartományokra épüljön. Az 1873. évi törvény nem jelentett lényeges alkotmánymódosítást.⁸ Az egységesnek vélt és óhajtott birodalom a tartományi alkotmányok létével, a Landtagok törvényhozó funkciójával a tartományi különállás számos posztulátumát őrizte meg. Ausztria a „Reichsratban képviselt királyságok és országok” komplexuma maradt.

Ismeretes, hogy a patens a négy hónappal korábbi birodalmi alaptörvénnyel, az alapján föderalista indítású októberi diplomával együtt alkotta a birodalom új alkotmányát. S bár a februári törvények éppen a diploma tartományi statutumait érvénytelenítették, amelyek rendkívül széles jogkörrel ruházták fel a birodalom „királyságait és országait”, a formálisan továbbra is elismert s visszavonhatatlannak hirdetett diplomát egészében véve mégsem negligálhatták.⁹ Ez napi-politikai, bizonyos fokig uralkodói presztizs kérdés volt. Nyilvánvaló azonban, hogy a föderalizmus maradványainak mélyebb, társadalmi-történeti okai is voltak.

A Habsburg Monarchia területi állománya századok folyamán alakult ki, hódításokból és családi örökségekből. A birodalomban etnikailag eltérő, a gazdasági és társadalmi fejlődés különböző fokán álló népek éltek együtt. Ez a tény objektíve gátja volt a maradéktalan állami egység megvalósulásának.¹⁰

Amikor II. József kísérletet tett egy német vezetésű centralizált állam létrehozására, törekvése a feudális nemesség, s a jelentkező nemzeti mozgalmak részéről egyaránt aktív ellenállást váltott ki. A két irányzat a tartományi önállóságot védelmezve találokzott egymással. A Land és a Landtag nem pusztán a feudális széttagoltság, a rendi mozgalom bástyája volt, hanem a fejlődés adott szakaszában a nemzeti erők kifejlésének fóruma is. A tartomány a pol-

⁸ Az 1873-as választójogi reform részletesebb elemzését l. alább.

⁹ Vö. Paul Molisch, *Anton von Schmerling und der Liberalismus in Österreich*. Archiv für österreichische Geschichte. 116. k. 1944. 21—23. l., Eisenmann, i. m. 288. l.

¹⁰ Vö. Hanák, i. m. 38. l.

gári forradalom után is az ellenállás terrénuma maradt a polgári és német centralizációval szemben. Ugyanakkor a birodalmi kormány a nemzeti törekvések sajátos megszervezési és levezetési módját is megtalálta a tartománygyűlésekben. A nemzeti harcok egy részét tudatosan vagy öntudatlanul a tartománygyűlésekre korlátozta.

Nemcsak a birodalom nemzeti problémái, hanem az osztrák alkotmányosság hagyományai is indokolják a tartományokra épülő képviseleti rendszer létrejöttét. Ausztriában 1848-ig nem volt birodalmi parlament. Az alkotmányos hagyományok — amennyiben ilyenek egyáltalán voltak — a feudális korból származó, s a feudális rendi gyűlés funkcióját betöltő tartománygyűlésekhez kapcsolódtak. A középkori eredetű „Adeligen- und Gutsherrenkongregatio” a központi hatalommal szemben a területi autonómiát képviselte, s törekvése nem a tényleges alkotmányos jogok kivívása, hanem a feudális autonómia, a feudális rendi privilégiumok megőrzése volt. Így a tartománygyűlések hatalmuk tetőpontján is minimális hatáskörrel és jelentőséggel rendelkeztek, s egyes tartományokban működésük teljesen formális volt.¹¹

II. József a centralista Gesamtstaat érdekeit szolgálva felfüggesztette a tartományi alkotmányokat. A halála után meginduló rendi mozgalom elsősorban ugyan a József-féle adó és urbáriális rendezés ellen irányult, de II. Lipót a rendi mozgalom forradalmi irányú fejlődésétől is félt akkor, amikor restaurálta a Mária Terézia korabeli rendi jogokat. Már ekkor problémát okozott, hogyan lehetne a rendi gyűléseknek korszerűbb jelleget adni. Lipótot foglalkoztatta a gondolat, hogy a Landtagok szerepet kapjanak a birodalmi törvényhozásban. De ez a testület rendi szervezet volt és maradt, amely hagyományos felépítését és hatalmát védte, s óvakodott attól, hogy valamiféle modern alkotmányos testületté váljék, nehogy helyet kelljen adnia a harmadik rendnek. Amikor választania kellett, hogy befogadva a harmadik rendet lényegesen kiterjeszse hatáskörét, vagy megőrizve rendi zártságát, teret engedjen az abszolutizmusnak, az utóbbi mellett döntött. Így Lipót elképzelése egy jelentősebb parlamenti reformról csupán terv maradt; a József előtti alkotmányt állította helyre. Új elemként a tanácsadás jogát (Recht des Beirates) vezette be (új általános törvények meghozatala vagy állami alaptörvények megváltoztatása esetében),

¹¹ A tartományi alkotmányokról és a képviseleti rendszerről l. Ernst Hellbling, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*. Wien 1965. 337—339. l., továbbá Viktor Bibl, *Die niederösterreichischen Stände im Vormärz*. Wien 1911. 32—35. l.

és megmaradt a korábbi kérvényezési és adómegajánlási jog (Petitions- und Steuerbewilligungsrecht).¹²

A Német Szövetséget megalapító 1815. évi Bundesakt a Landtagoknak új, egységes berendezést igyekezett biztosítani. Alkotmányokat oktrojált, ezek azonban a Lipót-féle rendezésnél is korlátozottabb jogokat adtak. 1816 és 1818 között készült el a tiroli, a krajnai, a galíciai és a bukovinai alkotmány. A tiroli statutum megbízta a rendeket, hogy az általuk hozott rendelkezéseket vegyék nyilvántartásba. Az adóztatás jogát teljes egészében az uralkodónak tartotta fenn, s csupán azt szabta meg, hogy a már meghatározott adónagyságról külön leiratban értesítsék a rendeket. Fenntartotta a kérelem és javaslat előterjesztésének jogát (Bitten und Vorstellungen), amit vagy közvetlenül a császárnak, vagy a tartományi kormányzatnak juttathattak el. A Landtag létszámát 52 főben állapította meg; mindegyik rend 13 személlyel képviselthette magát.¹³ A krajnai, a galíciai és a bukovinai alkotmány legfontosabb pontjaiban szószerint megegyezett a tirolival. Az 1826-ban publikált salzburgi statutum hasonlóan szűkkeblű volt.

A rendek harca a központi hatalom ellen mégsem a Landtag kompetenciájáért folyt, hanem a reális politikai hataloméért. Amikor I. Ferenc jelentősen korlátozta a rendi gyűlések hatáskörét, megszüntette a tanácsadási, s a gyakorlatban kérvényezési jogukat is, ez nem váltott ki különösebb ellenállást. Az uralkodó ugyanis állami és tartományi hivatali funkciókkal kárpótolta a nemesiséget.

A 1840-es évek rendi mozgalmi korszakhatárt jelentettek.¹⁴ A bécsi Landtag vitáin, s a nemesi szalonokban egy fiatal, liberális nemesi csoport formálódott. Olyan politikusok léptek fel ekkor, mint Andrian, Doblhoff, Kleyle és Schmerling, akiknek nevéhez az alkotmányos küzdelem egy-egy szakasza fűződött. A kormánnyal szembeálló fiatal arisztokraták nemcsak a II. Lipót féle alkotmány helyreállítását követelték, hanem a tartományi képviselő gyökeres reformját, a polgári és paraszti „rend” meghívását a tartományi parlamentbe.¹⁵ Az alsóausztriai rendek korabeli mozgalmi

¹² Lipót terve a tartománygyűlés reformjáról: Bibl, i. m. 32. l.

¹³ A négy rend: prelatusok, világi nagybirtokosok, városok és községek. Hellbling, i. m. 263. l.

¹⁴ A rendi mozgalmak megindulásáról a különböző tartományokban Bibl, i. m. 30–57. l., az alsóausztriai mozgalmak ismertetése-elemzése 179–296. l. Ld. továbbá Franz, i. m. 33–34. l., Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem* I/1. k. 75–76. l.

¹⁵ A nemesi-arisztokrata reformmozgalom programműve Andrian-Werburg, *Österreich und dessen Zukunft*, 1843-ban jelent meg. Andrian legfontosabb feladatnak tartja a tartományi rendek reformját, az önkormány-

ból, vitáiból és tervezeteiből — amelyektől egyenes út vezetett az 1848-as pillersdorfi alkotmányhoz — egyetlen elemet, a rendiség fogalmának fejlődését szeretnénk kiemelni. Mit jelent ebben a liberalizálódó, a polgári liberális csoportokhoz is közeledő, s részben belőlük táplálkozó mozgalomban a rendi képviselő, illetőleg annak reformja?

A tartománygyűlés, mivel története többé-kevésbé töretlenül vezet vissza a tisztán feudális eredetű, a legmakacsabban őrizte meg a rendi hagyományokat. Sohasem volt parlament a szó modern értelmében (azaz törvényhozó testület), legfeljebb az alkotmányos pénzügyi ellenőrzés orgánuma. 1848-ban és 1861-ben is, amikor a centralista alkotmányos törekvések domináltak, éppen azt kellett megakadályozni, hogy a Landtagok a „fiók” parlament szerepét játsszák. A tartománygyűléseknek más funkciót kellett biztosítani: területük gazdasági-kulturális-adminisztratív irányítói voltak. A Landtagok kettős szerepe, egy parlamentáris és egy közigazgatási jellegű, korábban is elkülönült. 1843-ban az alsóausztriai rendek megvitatták báró Walterskirchen alkotmánytervezetét.¹⁶ Walterskirchen megkülönböztette egymástól a Landtagot, amelynek feladata az adó megszavazása, és évenként ősszel tartja üléseit, és a rendi gyűlést, amely közigazgatási, gazdasági és kulturális ügyekben kompetens. Ez utóbbi tavasszal ülésezik. Az alkotmányosság korában a Landtagok ezen második funkciója maradt fenn. Ez pedig az osztrák jogi felfogás szerint nem egyetemes érdekességű közügy, mint a birodalmi törvényhozás és költségvetés, hanem egyes érdekcsoportok dolga, tehát érdekcsoportoknak kell intéznie azokat.¹⁷

Nem véletlen, hogy a 48-as alkotmányt előkészítő, határozottan liberális tervezetekben, ahol a tartománygyűléseknek a központi parlamenttel szemben csak másodlagos jelentőségük volt, s funkciójuk ez öröklött második (gazdasági-adminisztratív), megmaradt a Landtagok rendi- és érdekképviselői szervezete, holott hasonló törekvések a Reichsrat vonatkozásában fel sem merültek. 1848 áprilisában terjesztette Kleyle a tartományi bizottságokból álló központi bizottság elé tervezetét, amely a mérsékelt liberális álláspont kifejezője volt.¹⁸ A javaslat szerint a Landtag a közigazgatás, s a

---

zat megerősítését, s a nem nemesi elemek bevonását a Landtagok munkájába. Andrian elgondolásait részletesen ismerteti Bibl, i. m. 39—47. l.

¹⁶ Az alkotmánytervezetről s a körülötte kialakult vitáról: Bibl, i. m. 224—26. l.

¹⁷ Bibl, i. m. i. h.

¹⁸ Kleyle tervezetét ismerteti Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem* I/1. k. 253—55. l.

különböző társadalmi osztályok és hivatásrendek (Berufsstände) érdekképviseleti szerve. „A birodalmi rendekkel szemben a tartományi rendek nem provinciális parlamentként lépnek fel hasonló, csak korlátozott jogokkal; a tartományok ugyanis nem válhatnak félszuverén kantonokká. A törvényhozó hatalomra csak olyan mértékben gyakorolnak befolyást, amennyiben erre valamennyi közigazgatási vagy adminisztratív hatalom számot tarthat. . .” A tartományi rendek a nagybirtokosok, a városok, a kisbirtokosok és a tudomány képviselőiből állnak. Olyan területeken, ahol a városokon kívül is jelentős ipari érdekelttség van, az ipari érdekelttség számára egy külön 5. rendet kell szervezni. Maga Kleyle így értékelte reformjavaslatát: „Ez a fajta képviselet tulajdonképpen csak a tartományi rendek reformja, mivel fenntartja annak alapelvét”.

1848-ig a különböző tervezetekben általánossá vált a rendi képviselet reformja a városok és a falvak küldötteinek meghívásával. De a tartománygyűlés funkciójának megváltozása, gazdasági és adminisztratív jellegű feladatainak előtérbe kerülése a ténylegesen parlamentivel szemben, ha hozzájárult is a rendiség „érdekképviseletté” alakulásához, ennek a módosult rendiségnek konzerválását idézte elő. Ez a polgári követelményekhez idomított „újrendiség” valamennyi tartománygyűlésen alapuló képviseleti rendszer alapja lett. A kuriális választási rendszerben a februári alkotmány is a rendi-érdekképviseleti szisztémát örökölte át.

Az 1848-as alkotmányok, ill. tervezetek kísérletet jelentettek egy centralista és a rendiséggel is többé-kevésbé határozottan leszámoló alkotmányosságra. Az 1848. április 25-én szentesített pillersdorfi alkotmány végre nemcsak a fő vonásaiban azonos tartományi statutumok keretét szabta meg, hanem a birodalom egészét átfogó polgári alkotmányos rendezés volt.¹⁹ A forradalom első alkotmánya inparlamentáris úton született meg. A törvényhozás jogát a császár és a Reichstag között osztotta meg. A Reichstag két részre oszlott: — a császári ház nagykorú tagjaiból a császár által kinevezett tagokból és a 150 legjelentősebb földbirtokosból alkotott — szenátusra és a képviselők 383 tagú kamarájára. A május 8-i császári pátens szabályozta a képviselőházi választójogot.²⁰ Elektoros rendszert vezetett be. Az elektorok megválasztásában a 24. életévüket betöltött, hat hónapja egyhelyben lakó állampolgárok vehettek részt. A választójogból kizárták a napi és hetibéres munkásokat, a szolgálókat és a közadakozásból élőket. A májusi munkás, kispolgári és diákmozgalmak; az Akadémiai

¹⁹ Az alkotmány teljes szövegét l. Bernatzik, i. m. 36. sz. irat. 102—109. l.

²⁰ A május 8-i császári pátens PGS. No. 57. Bernatzik, i. m. 37. sz. irat. 110—111. l.

Légió és a Nemzeti Gárda petíciójának hatására a május 16-i proklamáció megszüntette a Reichstag kétkamarás rendszerét, a cenzust, és kiterjesztette a választójogot a napi és hetibéres munkásokra is. (Továbbra sem választhattak a jótékonyságból élők.)²¹ A bécsi forradalom tehát megteremtette a demokratikus parlamentarizmus első feltételét. A Landtagok régi szisztémája azonban érvényben maradt. A május 25-én életbe lépett cseh tartományi alkotmány fenntartotta a „karok és rendek” képviselőtét, s csupán az eddig jelentéktelen számú városi és vidéki küldöttséget növelte meg.²²

Az új választójog alapján delegált Reichstag 1848. július 22-én ült össze Bécsben, majd az októberi felkelés miatt Kremsierbe (Kroměříž) tette át székhelyét. Az új parlament feladata az volt, hogy valamennyi tartományt (Magyarországot, Lombardiát és Velencét kivéve) egy „nemzetek feletti” államba fogja össze, hogy a tartományi önállóság nemzeti követelését az összmonarchia érdekeivel egyeztesse. A tervezet a törvényhozó hatalmat, s bizonyos fokig a végrehajtót is a birodalom és az azt alkotó tartományok közt osztotta meg. A javaslat szerint a Reichstag népi kamarából (Volkskammer) és tartományi kamarából (Länderkammer) áll. A Volkskammer 360 tagját a választókerületek közvetlenül választják, az aktív választójogot 5 forintnál nem magasabb vagyoni cenzushoz kötik. A tartományi kamara képviselőit a tartományokon keresztül választják, törekedve a tartományok nagyságának és egyenjogúságának egyidejű figyelembevételére.²³ Mielőtt a kremsieri tervezet érdemi vitája megkezdődhetett volna, 1849. március 4-én a császár feloszlatta a parlamentet. Egyidejűleg a Schwarzenberg—Bach—Stadion kormány új alkotmányt bocsájtott ki, amely mintegy a forradalom befejező aktusa lett volna. A törvény nagyrészt lecsiszolta a kremsieri tervezet demokratikus élét; felemelte a cenzust, s a felsőházból a tartományi kamara és a tényleges felsőház sajátos keverékét hozta létre. Elvileg viszont ez az oktrojált alkotmány mondta ki elsősorban, hogy a rendi alkotmányok érvényüket

²¹ A májusi választójogi mozgalmakról Brita Skottsberg, *Der österreichische Parlamentarismus*. Göteborg 1940. 13—15. l. Hellbling, i. m. 348—49. l. Az 1848. május 16-i proklamáció PGS No. 65. Bernatzik, i. m. 37/a. sz. irat. 111. l.

²² A cseh Landtag választójogi törvényéről Skottsberg, i. m. 4—5. l.

²³ A kremsieri tervezet: Bernatzik, i. m. 39. sz. irat 115—144. l. Minden Landtag a tartomány nagyságától függetlenül hat képviselőt küld a tartományi kamarába. A nagyobb tartományok, amelyek körzetekre vannak osztva, ezen túl körzetenként még egy-egy mandátummal rendelkeznek. A rendszert értékeli Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem* I/1. k. 301. l.

veszítették.²⁴ Az európai forradalmak apályával a Bach-Stadion kormány is lemondott alkotmányos szerepjátszásáról. Az 1851. augusztus 20-i kormányrendelet a Reichsratot koronatanácsá degrádálta, majd a december 31-i ún. szilveszteri pátens formálisan is felfüggesztette az alkotmányt.²⁵

*

Az eddigiekben magát a februári alkotmányt, annak parlamenti rendszerét kíséreltük meg bemutatni, azt a rendkívül mesterséges választási rendszert, amely nemzetileg a németiség, társadalmilag a feudális nagybirtok és a nagytőke uralmát volt hivatva biztosítani. Az alkotmány abszolutista kibúvóit, a birodalmi törvény föderalista elemeit tártuk fel, s a történeti előzményekben kerestük ezen ellentmondások okát és gyökerét. Végezetül vizsgálnunk kell, hogy e problémák, amelyek a történeti valóságban összefonódva jelentkeztek (s az elemzés számára is alig választhatók el élesen), hogyan függnék össze egymással s azzal a történeti szituációval, amelyben a februári alkotmány keletkezett.

Az osztrák polgári forradalom a magyar szabadságharc leverése s az európai forradalmak megtorpanása után fokról-fokra ellenforradalomba fordult. Az a sajátos helyzet adódott, hogy a polgári átalakulás és ami a Habsburg Monarchiában ezzel szükségszerűen együttjárt, a birodalom belső struktúrájának reformja valójában ellenforradalmi korszakban ment végbe, ami determinálta a meginduló polgári fejlődés jellegét.

Az 1850-es években kiépülő rendszer csak azt őrizte meg 1848–49-ből, ami visszavonhatatlan volt: a jobbágyfelszabadítást és a polgári jogegyenlőséget néhány elemét. Szigorú centralizációt és korlát-

²⁴ A márciusi alkotmányt közli Bernatzik, i. m. 40/a sz. irat 150–166. l. Az alkotmány a választójogot 5 forint adóhoz köti vidéken és a 10 000 lakosnál nem nagyobb városokban; 10 és 20 forint közt szabja meg a nagyobb városokban (44. tc.) A felsőházba a Landtagok 2–2 képviselőt delegálnak, mint a tartomány egészének küldötteit, a felsőház többi tagját a tartományok lakosságának megfelelő arányban a legalább 500 forint adót fizetők közül delegálják (41. és 42. tc.). Az alkotmány 77. tc.-e mondja ki, hogy a rendi alkotmányok hatályukat veszítik. 1849–50-ben Stadion készítette elő, majd Bach dolgozta ki az új tartományi statutumokat, amelyekben csak 3 kúria szerepelt: a legnagyobb adófizetőké, a városoké és a községeké, azaz az I. kúriában a nemesség együtt választott az ipari és pénzmágnásokkal. Vö. Richard Charmatz, *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1895*. I. k. Leipzig, Berlin 1918. 23. l., továbbá Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, I/1. k. 364. l., Franz, i. m. 56. l.

²⁵ RGBl. 1851. No. 196., Bernatzik, i. m. 45. sz. irat 206. l. RGBl. 1952. No. 2. Bernatzik, i. m. 48. sz. irat 208–209. l.

lan abszolútizmust vezetett be, s ez eleve meghatározta társadalmi bázisát. A nemesség már a jobbágyfelszabadítás elismerése miatt sem rokonszenvezett az új berendezkedéssel. Emellett az ellenforradalmi rendszer — bármennyire fenntartás nélküli volt is 1851 után — a nemesség politikai hatalmának restaurálását nem hozta magával. Ez az osztály, bár az udvarban, a katonai vezetésben s a polgári szolgálat reprezentatív állásaiban, főleg a diplomáciában megtartotta forradalom előtti szerepét, úgy érezte, hogy örökletes politikai rangjától fosztották meg. Ezért az 1850-es évek kezdetétől szembehelyezkedett a neoabszolútizmus rendszerével, oppozíciója azonban csak a rendszer válságával vált szervezetté, ekkor kereste magyar osztályostársainak szövetségét. Az abszolutista korszak törvényhozása — amely sorra számolta fel a polgári szabadságjogokat —, a konkordátumos politika a legnagyobb ellenszenvet váltotta ki a liberalizmus minden rendű és rangú képviselőjéből. A „Vormärz” liberalizálódó eszméin, a forradalom inspirálta alkotmányos törekvéseken nevelődött osztrák polgárság nehezen barátkozott az ismét teret hódító abszolútizmussal. A német centralizáció a Monarchia népeinek s különösen a társadalmi-nemzeti fejlődésben élenjáró cseheknek ellenállását váltotta ki. A cseh nemesség és a liberális burzsoázia — ha különböző kiindulással is — egyaránt ellensége volt a német centralizmusnak.

A Bach-rendszernek tudatosan keresnie kellett azokat az elemeket, amelyek létükben kötődtek a birodalmi centralizáció adott, abszolutista formájához. Támogatást a hivatali bürokráciában s a hadseregben találhatott. De pusztán azokkal a társadalmi erőkkal, amelyek rendelkezésére állottak, nem tölthette be hivatását; a forradalom által nyilvánvalóan felszínre hozott s a forradalom bukásával zömében megoldatlanul hagyott társadalmi és nemzeti problémáknak nemcsak megoldására, de levezetésére és elfojtására sem vállalkozhatott.²⁶ A neoabszolútizmus, „a jozefinista Gesamtstaat, a metternichi Polizeistaat és az ellenforradalmi katonai diktatúra szerencsétlen keveréke,”²⁷ így eleve csak provizórikus államberendezkedés lehetett.

Az 1859-es katonai vereség nyilvánvalóvá tette a rendszer súlyos válságát. A Monarchia szerencsétlen külpolitikai vonalvezetése, a krími háborúban tanúsított felemás magatartása diplomáciai elszigetelődéshez vezetett. Amikor az olasz kérdés kieleződött,

²⁶ A neoabszolútizmus társadalmi bázisára vonatkozóan I. Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. 473—478. I. Charmatz, i. m. I. k. 23—27. I. (Szerk.: Oldřich Říha, Július Mésáros, *Přehled Česko-slovenských Dějin*. II. k. Praha 1960. 214—17. I.

²⁷ Hanák, i. m. 47. I.

a Monarchia elutasította Angliának az ügyek békés rendezésére tett javaslatát. Nemzetközileg kedvezőtlen helyzetben azon állapothoz jutott, amelyre a történelem már tíz évvel korábban halálra ítélte. E mellett a belpolitikai helyzet a legkevésbé sem volt alkalmas a háború megindítására, majd folytatására. Liberális gazdasági körökben az adófizető polgárok jogait hangoztatták; „Elmúlt az az idő, amikor a pénzügyminisztériumban titokban dönthettek a köz érdekeiről. Az adófizetők tudni akarják, miért terhelik őket újabb és újabb adókkal.”²⁸ Translajtániából a néptömegek nyugtalanságáról, nemzeti mozgalmakról, majd az olasz frontról a magyar katonák szolgálatmegtagadásáról érkeztek hírek. Napvilágra kerültek a hadvezetés botránnyal teli ténykedései. A magentai és solferinói vereség után a császárbirodalom súlyos pénzihiányban békekötésre kényszerült. A katonai vereség s az államháztartás szorongató helyzete azonban nemcsak a békét követelte, hanem a belső átalakulást is.²⁹ Amikor 1859. augusztus 22-én a Rechberg elnöke alatt hivatalba lépő új kormány programnyilatkozatában rendszerváltozásról beszélt, ez annak meghirdetése volt, hogy a soknemzetiségű birodalom fenntartásához új társadalmi erők támogatását akarja igénybe venni.³⁰ „Soldaten gespielt, nun kommt das Verfassungsspiel an die Reihe.”³¹

Az olasz vereség után helyre kellett állítani a Monarchia nemzetközi presztízsét. A birodalom cselekvőképességét az államháztartás csődje gátolta. Az 1859. év tapasztalatai azt is bizonyították, hogy a Monarchia megerősítésének elengedhetetlen feltétele a dinasztia megbékülése Magyarországgal.

Hatékony megoldásra azonban az udvar nem szánta el magát. Az államkölsön felvétele szempontjából leglényegesebb tényezők, a bécsi pénzemberek bizalmatlanok voltak a kormánnyal szemben. Rendszerváltozást igényeltek volna. Ehelyett hosszú tanácskozás után december végén a császár egy bizottságot, („Staatsschuldenkommission”-t) nevezett ki, ami a pénzügyi körök elégedetlenségén mitsem változtatott. A sajtóban erősödtek a liberális-alkotmányos követelések, de a kormány csak tétova lépéseket tett. Fontolgatta Bruck pénzügyminiszter javaslatát: a kereskedelmi kamarák képviselőit hívják össze időről-időre a pénzügyminisztériumba, s ezek

²⁸ Franz, i. m. 115. l.

²⁹ A neoabszolutizmus válságáról, annak bel- és külpolitikai okairól Franz, i. m. 109–122. l. Eisenmann, i. m. 194–203. l.

³⁰ Viktor Bibl, *Die Tragödie Österreichs*. Leipzig, Wien 1937. 294–95. l.

³¹ Schwarzenberg megjegyzését idézi Bibl, *Die Tragödie Österreichs*. 296. l.

gyakorolják a quasi-alkotmányos pénzügyi ellenőrzést.³² Bruck javaslatának bukása után került sor az 1851-ben létrehozott, s eddig bürokratikus kollégium szerepét betöltő Reichsrat összehívására. Ez az út az államháztartás rendbehozatalára azért is járhatónak látszott, mert lehetővé tette a magyarokkal már megkezdett tárgyalások folytatását szélesebb és többé-kevésbé alkotmányos téren. A kibővített Reichsrat jogköre kezdetben tanácsadásra korlátozódott pénzügyi és államháztartási kérdésekben. De első pillanattól különbözött a korábbi államtanács jellegű Reichsrattól; ha korcs formában is, képviseleti testület volt. Az állandó tagokon kívül ui. 38 rendkívüli „képviselővel” erősítették meg a Reichsratot, akiket ugyan a császár nevezett ki, de a tartományok javaslata alapján. Az új intézmény a feudális nagybirtok gyülekezési helye lett. A vezető szerepet a magyar ókonzervatívok s a cseh tartományok föderalista arisztokráciája játszotta. Az üléseken az államháztartás kérdéseit tárgyalták, de éppen ezzel kapcsolatban a Monarchia alapvető belső problémái kerültek megvitatásra.³³

A kibővített Reichsrat az 1860–61-es alkotmányos törekvések Vorparlamentjének tekinthető. A tanácskozásokon a már egy évtizede formálódó politikai-társadalmi csoportok — a magyar ókonzervatívok és a cseh arisztokrácia vezette konzervatív föderalista többség s a német liberális centralista kisebbség — ütköztek meg egymással. A megvitatott kisebbségi és többségi indítvány hosszú időre a két irányzat elvi nyilatkozata maradt.³⁴ A többségi javaslat szerint (amelyet Szécsen és Clam—Martinic terjesztettek elő) „A Monarchia megerősödése és üdvös fejlődése megkívánja az egyes tartományok történeti-politikai individualitásának elismerését, amelynek keretén belül a különböző népfajok természetes fejlődése érvényre juthat; s a történeti-politikai individualitás elismerésének kapcsolódását a gesamtstaatliche kötelékek követelményéhez és feltételezéséhez; megkívánja a Monarchia valamennyi tartományának elvi egyenjogúságát, a belső törvényhozás és admi-

³² Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. 463–464. l.

³³ A kibővített Reichsrat összehívására, összetételére és működési rendjére vonatkozó iratokat közli Bernatzik, i. m. 51, 52, 53. sz. irat. 217–221. l. 1860. márc. 5. RGBl. No. 56., 57. A kibővített Reichsratról ír: Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. 520–553. l. Eisenmann, i. m. 226–27. l. Franz, i. m. 118–121. l. Karl Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*. Wien 1955. 145. l. Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie*. Graz, Köln 1964. II. k. 109. l.

³⁴ A két javaslatból részleteket közöl Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. 521–525. l. A történeti-politikai individualitás politikai programjának kialakulásáról és centralista bürokrata ellenzékéről uo. 460–553. l.

nisztráció autonómiájának létrehozását és elismerését éppúgy, mint az államjogi szövetség definitív megállapítását, biztosítását és képviselétét.”

A német liberálisok kisebbségi javaslatukban ellenezték a Landtagok és a tartományi autonómia megerősítését. A birodalom egysége érdekében a politikai irányító szerepet a központi parlamentnek szánták. Lichtenfels, a liberális csoport vezető politikusa a centralizált állam szükségességét így indokolta: „Az a kötelék, amely a különböző nemzeteket a közös államhoz köti erősebb, mint a nemzet köteléke. Ausztriát csak valamennyi tartományának szoros szövetsége teheti nagyhatalommá.”³⁵

A Reichsrat-viták kevés eredményt hoztak. 1860 nyarán Plener, az új pénzügyminiszter egyre sürgetőbben lépett fel. Hangoztatta, hogy csak az alkotmányosság bevezetése, a pénzügyek parlamenti ellenőrzése biztosíthatja az osztrák állam iránt megingott bizalom visszaszerzését és hitelének fedezetét. Plener, ill. a pénzügyi helyzet sürgető követelésének tudható be a császár július 17-i leirata, amelyben ígéretet tett, hogy a jövőben kizárólag a Reichsrat hozzájárulásával fog újabb adókat kivetni, a már meglévőket csak így emeli fel, s állami hitelt is hasonlóképpen vesz igénybe. Ezzel a dekrétummal, ha korlátozott jogkörrel is, a Reichsrat tanácsadó szervből — részlegesen — határozó testületté vált.³⁶

A Reichsratban a magyar ókonzervatívok és az osztrák nemesi frakció szövetsége megerősítette pozícióit, aminek első jele a Goluchowski-minisztérium föderalista szellemű átalakítása volt 1860 szeptemberében.³⁷ Az újjászervezett kormány alkotmányt dolgozott ki, amit az uralkodó október 20-án szentesített.

Az októberi diploma a feudális arisztokrácia többségi indítványának elvi alapján született meg. Célja az volt, hogy a forradalom előtti magyar alkotmány helyreállításával a magyar nemzeti követeléseket kielégítse, az alkotmányos ellenőrzés bevezetésével a Monarchiát anyagi csődjéből kivezesse, s ezzel elhárítsa a nagyhatalmi politika fő akadályait. Az uralkodó a diplomával az 1850-es évek óta háttérbe szorított föderalista arisztokrácia támogatását kereste. Széles jogkört biztosított a tartománygyűléseknek; tőlük függött a Reichsrat szervezete is. Képviselési rendszere a rendi alkotmányokat elevenítette fel, a nemesi nagybirtok és a klérus tartományi vezető szerepét garantálta.³⁸

³⁵ Lichtenfels Reichsratban tartott beszédét idézi Franz, i. m. 121. l.

³⁶ Ld. Bernatzik, i. m. 54. sz. irat. 221—222. l. RGBl. 1860. No. 181.

³⁷ Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. 467. l.

³⁸ Az októberi diplomát s a hozzá kapcsolódó császári leiratokat közli Bernatzik: i. m. 55., 56., 57. sz. iratok. 222—238. l. 1860. okt. 20. RGBl.

Az októberi diploma azonban célját tévesztette. Az arisztokrácia restaurálása és a centralizáció feladása ellenállásra szólította a liberális burzsoáziát és a centralista bürokráciát, s nem elégítette ki a pénzügyi hatalmak alkotmányos igényét sem. Plener a minisztertanácsai üléseken ismételten hangoztatta, hogy korszerű alkotmányosság nélkül a Monarchia pénzügyi válsága nem oldható meg. Hamarosan kiderült, hogy a diplomát a magyar liberális nemzeti mozgalom is ellenszenvvel fogadja. A cseh polgárság és nemesség pedig becsapva érezte magát. Az új alkotmány szabályozta Magyarország közjogi helyzetét, de a cseh tartományokról szót sem ejtett. 1860 decemberében az uralkodó elbocsájtotta Goluchowskit, az alig két hónapja szentesített birodalmi alkotmány szerzőjét. Ez azt mutatta, hogy az októberi mű, az arisztokrata-föderalista kísérlet vereséget szenvedett.³⁹

A defenzívába szorított centralista bürokrácia számára az abszolutizmus válságba jutásának pillanatától nyilvánvaló volt, hogy új szövetségest kell keresnie: a régi — az inparlamentáris centralizmus — kormányképtelenné vált. Ezért, ha óvatosan is, közeledett a liberális alkotmányos áramlatokhoz, amelyek a nagypolgárság, a bécsi és más városi értelmiség körében uralkodóvá váltak. Hogy a kompromisszum a bürokrácia (az abszolutizmus) és a liberális alkotmányosság (a polgárság) közt létre fog jönni, kezdettől fogva nyilvánvaló volt.⁴⁰ Plener szerepének megnövekedése az ismét napirendre kerülő alkotmányos törekvésekben mintegy szimbolizálta azt a szövetséget, kompromisszumot, amelyre a februári pátenis épült. Plener, aki nemcsak a német bürokrácia kiemelkedő képviselője volt, hanem a bécsi liberális polgári rétegek bizalmi embere is, azt kívánta, hogy a gyakorlatban soha ki nem próbált, oktrojált márciusi (1849) alkotmányt léptessék életbe. Ez szigorú leszámolást jelentett volna a föderalista rendi törekvésekkel. Birodalmi központosítást s egy aránylag széleskörű polgári választó-

No. 225, 226. Ismerteti Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. 572—672. l. Eisenmann, i. m. 232—243. l. Vö. Hanák, i. m. 47. l.

³⁹ A diploma ellenzékéről Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. 672—688. l., Franz, i. m. 123—124. l., magyarországi fogadtatásáról Lukács Lajos, *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867*. Budapest 1955. 249—269. l. Az októberi diploma magyarországi fogadtatásáról, hatásáról Szabad György monográfiája nyújt teljes képet. *Forradalom és kiegészítés választóján (1860—61)*. Budapest 1967. 77—134. l.

⁴⁰ Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. 485. l. E kompromisszum és szövetség létrejöttét mint a jövőendő pártalakulások alapját elemzi szellemesen Redlich, *Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkrieg*. 16—17. l.

jogot eredményezett volna, vagyis az osztrák polgári liberalizmus eszméinek győzelmét. Plener tervének irrealitása azonban nyilvánvaló volt. Liberalizmusát a császár, centralizmusát pedig a magyarok utasították volna el, s a néhány hónapja kibocsátott, visszavonhatatlannak nyilvánított októberi diplomát sem lehetett negligálni. Schmerling (aki 1860 decembertől Goluchowski utóda a miniszterelnöki székben) ezen reálpolitikai okokból vetette el Plener tervét, és valamifajta közvetítő megoldást keresett.⁴¹

Feladata nem volt könnyű. A nagyhatalmi külpolitika pénzügyi fedezetének alkotmányos ellenőrzése (maga a külpolitika a parlament hatáskörén kívül esik), Magyarország alkotmányos igényeinek kielégítése, ugyanakkor a birodalmi egység fenntartása s a német uralom feltétlen biztosítása a birodalom nyugati felében — mindezt egy polgári liberális alkotmány keretében s olyan megkötésekkel, amit az októberi diploma jogi érvénybentartása jelent — nem kis erőfeszítéseket igényelt, s a létrejövő alkotmány csak az ellentétes érdekek kompromisszumrendszere lehetett. A februári pátens szűkebb értelemben a centralista bürokrácia és a liberális burzsoázia kompromisszumának megjelenési formája volt, nagyobb összefüggésben azé a szükségszerű megalkuvásé, amely az osztrák-német burzsoázia társadalmi és nemzeti uralmának elengedhetetlen feltétele. „Az osztrák-német liberális mozgalom minden haladó erőt megbénító, nagy belső konfliktusa az volt, hogy vagy megteremti a feudális és abszolutista erőket félreállító liberális rendszert, de lemond a nemzetelnyomó Gesamtstaatról, a közép-kelet európai hegemoniáról — vagy ragaszkodik a centralizált Gesamtstaathoz, de lemond a nyugati mintájú polgári liberalizmusról, megelégszik a felülről kapott látszatalkotmányossággal, a politikai hatalomban való részesedés morzsáival.”⁴² Az osztrák-német liberalizmus nagy dilemmája, hogy választania kell a birodalmi egység és a polgári szabadság között, s a döntő pillanatokban mindig az előbbi mellett dönt.⁴³

Schmerling egy, a XVIII. században hivatali szolgálataiért megnevesített bürokrata család sarja.⁴⁴ A vormärzi rendi gyűléseken kezdte politikai pályafutását, s a frankfurti parlamentben az osztrák

⁴¹ Plener tervéről s az ebből eredő vitáról Molisch, i. m. 22. skk. 1., Fritz Fellner, *Das „Februarpatent“ von 1861*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung LXIII. k. 1955. 552—53. 1. Fellner szerint Plener tervét széles liberális tömegek támogatták.

⁴² Hanák, i. m. 49. 1.

⁴³ Franz, i. m. 280—283. 1.

⁴⁴ Schmerling származásáról, politikai pályafutásáról Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. 689—91. 1. Molisch, i. m. 7. skk. 1.

nagynémet politika képviselője volt. Nemcsak a gazdag polgári s a hozzá közelálló bürokrata körökben örvendett népszerűségnek, hanem a szélesebb liberális táborban is. Ezt nagyrészt annak köszönhetette, hogy 1851 tavaszán, amikor a Schwarzenberg—Bach kabinet áttért a leplezetlen abszolutista kormányzásra, lemondott miniszterségéről. Pedig Schmerling, ha világnézete általában valamivel haladóbb volt is, mint Baché, abban egyetértett vele, hogy az egyedül lehetséges osztrák „Staatsidee” a centralizált állam, minél kevésbé korlátozott bürokrata vezetéssel. Kezdetől fogva problémát okozott számára, hogy a társadalmilag és nemzetileg annyira megosztott és ellentétektől terhelt birodalmat hogyan lehet az örökké renitenskedő parlamenttel kormányozni. A Reichsratnak, hogy az alkotmányos igényeknek s az egységállam követelményének egyaránt megfelelően, jólszervezett mechanizmusnak kell lennie — vallotta, amelyben az erők játéka előre kiszámítható és irányítható, amelyben a mindenkori bürokratikus kormány a számára szükséges parlamenti többséget megszerezheti.⁴⁵ A Schmerlingi alkotmányos rendszer éppen rendkívüli bonyolultsága és merevsége következtében volt használható, de egyben a parlamenti életet megbénító mű is. Értékét éppen ez a kettősség adta, mert adekvát kifejezője volt annak, amit az alkotmányosság Ausztriában jelentett: szükség volt rá, de ahhoz, hogy használható legyen, rendkívül merevnek kellett lennie. Ez létfeltétele volt s egyben létének fenyegetője is.

Az alkotmányosság végleges győzelmét csak az 1867-es kiegyezés hozta meg. A magyar liberális nemzeti mozgalom nemcsak a magyar alkotmány helyreállításában látta nemzeti jogainak garanciáját — a dinasztikus abszolutizmussal, az egységes német centralizációval szemben —, de szükségesnek ítélte a Monarchia nyugati felében is az uralkodó abszolút hatalmának korlátozását. Ismeretes a magyar liberális politikusok azon érvelése, amely éppen az egész birodalomra kiterjedő alkotmányosságban, az abszolutizmus birodalmi méretű megdöntésében látta a kiegyezés egyik igazolását. Az osztrák-német liberális burzsoázia számára többek között a dualizmus immanens részét képező alkotmányosság tette elfogadhatóvá a kiegyezést. A magyar kiegyezési törvény 5. tc.-e leszögezte: Ófelsége „alkotmányos jogokkal ruházta fel többi országait, azokat tehát abszolút hatalommal ezentúl nem képviselheti, s azok alkotmányos befolyását nem mellőzheti.” Az osztrák 1867. évi decemberi alkotmány számos új rendelkezése egyértelműen az alkot-

⁴⁵ Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. I/1. k. 698—99. 1. Molisch, i. m. 20—23. 1.

mányosság pozícióinak megerősödését tükrözte és eredményezte. Közülük a legfontosabbak, mint a miniszteri felelősség elvének bevezetése, a Notverordnungsrecht bizonyos korlátozása, (a 14. tc.) a parlament szerepének megnövelése az adómegajánlási és költségvetési ügyekben, egyaránt a bürokrata államgépezet visszaszorítását, a Reichsrat hatáskörének kiterjesztését jelentette.⁴⁶

⁴⁶ Az alkotmányosságról mint a dualista rendszer immanens eleméről ír Hanák, i. m. 58. l. Vö. Kossuth Lajos, *A közös ügyek hálója*. Iratai, VII. k. Budapest 1900. 297–98. l. Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*. II. k. Graz, Wien, Köln 1962. 381–82. l. Az 1867. XII. 5. §. *Magyar Törvénytár*. 1836–1868. évi törvények. Budapest 1896. 340. l. A februári és a decemberi alkotmány összevetésével újabban Fritz Fellner foglalkozott. *Kaiser Franz Josef und das Parlament*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. 1956. 9. k. 319–333. l. A vonatkozó törvények 1867. júl. 25. RGBl, 1867 No. 111. Bernatzik, i. m. 128. sz. irat. 271. skk. l. 1867 dec. 21. RGBl, 1867 No. 141. 14. tc. 11. tc. Bernatzik, i. m. 133. sz. irat, 390. skk. l. A kiegyezési törvények a korábbi szűkebb Reichsratot ismerték el „a Reichsratban képviselt királyságok és országok” képviselőházának, a februári pátens választójogi rendszerét érintetlenül hagyták RGBl, No. 141.

2. AZ 1873. ÉVI REFORM:

A KÖZVETLEN REICHSRAT-VÁLASZTÁS BEVEZETÉSE

A Habsburg Monarchia 1861. évi alkotmánya nem hozhatta meg a centralizmus erőinek végső győzelmét. Az új centralista alkotmány egyezkedése a föderalizmussal a két erő harcának eldöntetlenségét bizonyította. A centralista állam dualista megosztása 1867-ben, majd a nemzetközi helyzet alakulása (a porosz-francia háború) a tartományok önálló, föderalista-trialista törekvéseit bátorította.¹ Az osztrák parlament, amely a Landtagokra épült, érzékenyen reagált a tartományokban uralkodó politikai hangulatra. Az 1861. évi 7. tc. rendezte ugyan a Landtagok és a Reichsrat viszonyát és lehetővé tette a Landtagok kikapcsolását, de a tartományok mellőzését az uralkodó akaratának rendelte alá. Ferenc József pedig az 1860–70-es években az arisztokrata föderalista párthoz állt közelebb, s csak végszükségben engedett az ekkor már többségben levő liberális alkotmánypártnak.² (A februári pártens 7. tc.-e éppoly circulus vitiosus volt, mint a hírhedt Notverordnungsrecht, amely a parlamentarizmus működési zavarait az alkotmányos út megkerülésével akarta rendezni.)

A februári alkotmány föderalista revízióját 1870-ben Hohenwarth kormánya kísérelte meg. Akciójának bukása a centralista-liberális pozíciókat erősítette meg. Az 1871-ben kormányra kerülő Auersperg minisztérium, amelynek uralma a liberalizmus fénykora volt Ausztriában, első feladatának tekintette a föderalizmus alkotmányjogi bázisának eltávolítását: a közvetlen Reichsrat-választás bevezetését. A törekvés nem volt új. Már az 1861. évi 7. tc., ha korlátozottan is, teret adott az ezirányú liberális igényeknek. A kiegyezés után valamennyi liberális kormány megkísérelte a közvetlen választás bevezetését. 1870. március 3-án a Hasner kormány nevében Giskra belügyminiszter terjesztette elő reformtervét: a közvetlen választást és a mandátumok számának felemelését. Giskra

¹ A liberális Berger így jellemezte az 1868 nyarán összeülő Landtagok politikai hangulatát: „Ma minden nemzet és nemzetecske meg akarja kötni a saját kiegyezését a kiegyezés példájára.” Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*. I. k. Wien, Leipzig 1902. 345. 1.

² Fritz Fellner, *Kaiser Franz Josef und das Parlament*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 1956. 9. k. 323–25. 1.

összehívta pártja bizalmi férfiainak konferenciáját. Az összegyűlt 80 képviselő egyetértett abban, hogy a kérdés megtárgyalása a Reichsrat hatáskörébe tartozik, elfogadta a javaslatot; betervezését mégis elnapolták, mert a képviselőházban nem látszott biztosítottnak az alkotmány módosításához szükséges 2/3-os többség.³ A Giskra javaslat körül kibontakozott minisztertanácsi vita rávilágít a centralista-föderalista ellentét társadalmi tartalmára. A konzervatív-föderalista párt nemcsak a tartományok történeti-politikai individualitását féltette a közvetlen Reichsrat-választástól. Potocki kijelentette, nem hiszi, hogy a korona beleegyezhetne az alkotmány módosításába, mert a közvetlen választás — véleménye szerint — szükségképpen az érdekképviselési (kuriális) rendszer feladását fogja eredményezni.⁴

Az évek óta tervezett reformot az Auersperg kormánynak sikerült keresztülvinnie. Az új választási törvény egyaránt biztosította és bizonyította a liberális párt győzelmét. Az 1873. évi április 2-i 40. tc. 203-ról 253-ra emelte a Reichsrat tagok számát. Ugyanezen a napon szentesítette az uralkodó a közvetlen Reichsrat-választásról szóló tc.-et is (41. tc.),⁵ amely korlátok közé szorította a Landtagok föderalista ambícióit, de érvényben hagyta a választójogban meglévő tartományi eltéréseket.⁶ Az új mandátumok felosztása a kúriák közt a polgári liberális erőket növelte. A 150 új képviselőből 72-t delegált a városi és a kamarai kúria; azaz míg korábban a városi elemek az összmandátum 32%-a, most 38,8%-a felett rendelkeztek (4. tábla).

A reform a liberális párt programját valósította meg. Az alkotmányos és a városi (polgári) elemeket erősítette, a birodalmi parlamentben háttérbe szorította a föderalista törekvéseket, s a meghatározottabban elutasította a választójog kiterjesztését.⁷

³ Kolmer, i. m. II. k. 1903. 38—39. l. (Mivel a császár Hasnernek nem adott teljhatalmat a törvény keresztülvitelére, a kormány ápr. 3-án lemondott.)

⁴ Fellner, i. m. 322. l.

⁵ RGBl. 1873. No. 40. 41. tc.

⁶ Vö.: Richard Charmatz, *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1895*. II. k. Leipzig, Berlin 1918. 9. l.

⁷ A választójog kiterjesztésének igénye már az 1870-es évek elején két oldalról jelentkezett: a szervezett munkások részéről, akik munkás-kúria felállítását követelték (Kolmer, i. m. II. k. 244. l.), és antiliberalis indításból. A konzervatív arisztokrácia a liberálisok teremtette parlamenti rendszer revíziójával szélesebb tömegbázist akart szerezni (ld. tanulmányunk következő fejezetét). A Hohenwart minisztérium 1871. aug. 9-én a tartományfőnökökhöz intézett rendeletében a III. és IV. kúria cenzusát 10 forintra maximálta. (Kolmer, i. m. II. k. 169. l.) Ezt a rendelkezést a liberális kormány hatályon kívül helyezte.

4. TÁBLA

A mandátumok megoszlása⁸

Tartomány	Nagybirto- kos kúria I.	Kamarai kúria II.	Városi kúria III.	Vidéki kúria IV.	Összesen
Alsóausztria	8	2	17	10	37
Felsőausztria	3	1	6	7	17
Salzburg	1	—	2	2	5
Stájerország	4	2	8	9	23
Karintia	1	1	3	4	9
Krajna	2	—	3	5	10
Trieszt	—	1	3	—	4
Görz	1	—	1	2	4
Isztria	1	—	1	2	4
Tirol	5	—	5	8	18
Vorarlberg	—	—	1	2	3
Csehország	23	7	32	30	92
Morvaország	9	3	13	11	36
Szilézia	3	—	4	3	10
Galicia	20	3	13	27	63
Bukovina	3	1	2	3	9
Dalmácia	1	—	2	6	9
Összesen:	85	21	116	131	353

⁸ 1873 No. 40. tc. 6—7. §.

3. A KONZERVATÍVOK „DEMOKRATIZMUSA”: AZ 1882. ÉVI VÁLASZTÓJOGI REFORM

A nagy gonddal kimunkált antidemokratikus parlamenti rendszer reformjával a hatalma és alkotóereje tetőpontján álló liberális burzsoázia mit sem gondolt. A választójog szűk kereteit a liberális progresszió ellen fellépő konzervatív blokk, Taaffe „eiserne Ring”-je, klerikális nagybirtokosokból, szláv konzervatív föderalistákból álló kormánya törte át. E paradoxon a dualizmuskori Ausztria belső politikai fejlődésének jellegzetes vonását tükrözi. A századfordulóig, de legalábbis az 1890-es évek közepéig a liberális párttal a Taaffenek is bázisát képező konzervatív klerikális-föderalista csoport állt szemben. Azok az intézkedések, amelyek elméletileg a polgári demokratizmus követelményei lettek volna (politikai jogok kiszélesítése, munkásvédelmi törvényhozás stb.) mindig a konzervatív feudális csoporttól, majd az abból fejlődő s idővel tőle elszakadó kispolgári, többé-kevésbé antidemokratikus pártoktól indultak ki. Igaz, e reformok haladó-demokratikus tartalma korántsem volt egyértelmű: indítékuk pedig éppen a liberális polgársággal való szembehelyezkedés volt a feudális konzervativizmus, később a kispolgári antikapitalizmus talajáról.

E jelenség okát az osztrák liberalizmus gyengeségében kell keresnünk, a polgárság liberalizmusának, demokratizmusának rendkívül korlátozott voltában, alapvetően abban a feloldhatatlan ellentmondásban, amely e liberalizmus jellegzetessége volt: a demokratizmus követelményeit kellett volna egyeztetnie a német hegemóniával, s mindazokkal a tényezőkkel, amelyek az osztrák-német burzsoázia adott uralmi formáját biztosították: a császári abszolutizmus maradványaival, a dualista Monarchia merev struktúrájával. Az egyezés a demokratizmus elalkuvását eredményezte. E kérdésnek, valamint az osztrák polgárság társadalmi struktúrájának közelebbi vizsgálata adhatna magyarázatot arra, miért nem alakult ki Ausztriában a dualizmus egész korszakában demokratikus polgári párt, s a párttá szervezett polgári progresszió hiánya hogyan szolgáltatta ki a demokratikus jelszavakat a feudális és kispolgári konzervativizmusnak.

A konzervatívok reformtevékenységének megítélése problémát okozott a korai marxista történetírás számára is. A Taaffe-kormány

1882. évi választójogi törvénye éppúgy, mint a hasonló indítékú Hohenwart-féle rendelkezés,¹ váratlan meglepetésként hat Eva Priester számára. Ha nem is állítja Hohenwartot a demokratizmus lovagjának, azért furcsa politikai sakkhúzásnak minősíti tettét. Taaffe reformját úgy ítéli meg, hogy abban Lienbacher javaslata (a census leszállítása 5 forintra) kompenzáció a Zeithammer indítvánnyal elégedetlenkedők számára. (Elkülöníti a cseh I. kurián belül a hitbizományos nagybirtokosokat.)²

A századelő liberális történetírói (Redlich, Charmatz, Kolmer és mások) a reform indítékának magyarázatát, ha kissé felszínesen is, a helyes irányban keresték. Szerintük a liberálisok régi típusú parlamenti honorációr-pártja szervezete és hagyományai következtében nem volt képes nagyobb tömegek mozgósítására, míg a konzervatív csoportok az egyházra támaszkodva fel tudták használni a reform adta szélesebb tömegbázis lehetőségét.³

Az ún. „ötforintos emberek”, akiket a census mérsékelése engedett az urnák elé, valóban az egyház, a klerikalizmus befolyása alatt álltak. Politikai nézeteikben a liberalizmus ellenségei voltak. S ha a nagypolitika összefüggései előtt értetlenül álltak is, hittek papjaik tanításában, a kapitalista versenyt megzabolázó újkezesztény állam rendjében, amely megerősíti a létében fenyegetett kispolgári egzisztenciákat. A konzervatív klerikális bloknak az adott korszakban objektíve nagyobb lehetősége volt e rétegek megnyerésére, mint a liberális polgárságnak. Nem azért, mintha a konzervatív arisztokrácia és a széles kispolgári rétegek közt valamifajta alapvető érdekazonosság állott volna fenn, hanem mert a kispolgárságnak a burzsoáziával való ellentéte viharos erővel és gyorsasággal fejlődött ki a burzsoázia rendkívül szűkkeblű politikája következtében, mert a különféle kispolgári rétegek ellentéte a német burzsoáziával erősebb és nyilvánvalóbb volt, mint a feudális arisztokráciával vagy a fejletlenebb nemzetiségi burzsoáziákkal.

*

¹ Ld. 2. fejezet 7. sz. jegyzetét.

² Eva Priester, *Kurze Geschichte Österreichs*. Wien 1949. 431—437. l.

³ Joseph Redlich, *Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkrieg*. Wien 1925. 39. skk. 1. Ez a gondolat felvetődik már az 1920-ban publikált *Das österreichische Staats- und Reichsproblem c. munkájában is*. Leipzig 1920. I/1. k. 485. l. Richard Charmatz, *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*. II. k. Der Kampf der Nationen. Leipzig 1909. 19—22. l. Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*. III. k. Wien, Leipzig 1905. 137—151. l.

A Taaffe-kormány tisztában volt a választójogi reform várható következményeivel, éppen ezért vetette fel az adócenzus leszállításának gondolatát. Nem a Zeithammer-javaslatlalt ellentétben — a két indítvány egyazon koncepció része volt. A kormány a lengyel, cseh és délszláv pártokra, a nemesi frakció konzervatív szárnyára és az alpesi tartományok jórészt szigorúan katolikus szellemű parasztságára támaszkodott.⁴ A választójogi rendszer azonban eleve meghatározta a parlament társadalmi-nemzeti s többé-kevésbé pártszerinti összetételét is. Ha a kormány arra törekedett, hogy megszilárdítsa és kiszélesítse bázisát, a parlament kereteit kellett megváltoztatnia. Az uralomra jutó új kormánynak, illetve pártkoalíciónak nem a parlamentarizmus, hanem a bürokratizmus eszközeit kellett felhasználnia pozíciói megerősítésére.

Lienbacher tervezete nem volt előzmény nélkül való. A Taaffe-kormányával azonos megfontolás alapján 1871. augusztus 9-én Hohenwart rendeletileg szabályozta a III. és IV. kúria választójogát: 10 forintos cenzust állapított meg.⁵ Lienbacher udvari tanácsos, aki a Taaffe-kormány reformtervezetét beterveztette, a jövőre kor politikusa volt. Világnézete és gyakorlati politikai elképzelései a századvég kispolgári klerikális vagy nacionalista pártjaiban találhattak volna igazán termékeny talajra, politikai támogatásra. Az elszegényedett salzburgi parasztcsalád tizenkilencedik gyermeke önére jött el az államügyszétségig. Klerikális beállítottságú volt, de nem oldódott fel Taaffe környezetének „nemzetfeletti” összozstrák arisztokratizmusában.⁶ Reformjavaslata — az „ötforintos emberek” bevonása a politikai életbe — nem kompenzációja a Zeithammerének. A két javaslat együttesen szolgáltatta Taaffe parlamenti többsége óhaját és érdekeit. Zeithammer indítványa egyetlen tartományra korlátozódott, de hatása birodalmi méretű lehetett: a kormány parlamenti többségét biztosíthatta. Célja az volt, hogy megtörje a nemzetileg „legveszélyesebb”, számszerűleg legerősebb tartomány, Csehország liberálisainak erejét, és megszilárdítsa a cseh föderalista arisztokrácia befolyását. A javaslat szerint az I. kúriában a hitbizományos nagybirtokosok külön választókörzetbe tartoztak (5 mandátummal), a fennmaradó 18

⁴ Redlich, *Österreichische Regierung und Verwaltung*. 39. 1.

⁵ Kolmer, i. m. II. k. 1903. 168—169. 1.

⁶ Vö. Charmatz, i. m. II. k. 21. 1. Kolmer, i. m. IV. k. 1907. 3. 1. A 80-as évek második felében Lienbacher a jobbpárt keresztényszocializmus felé tájékozódó csoportjához, a Liechtenstein klubhoz csatlakozott, de itt sem talált kellő megértésre egyre szélsőségesebb nacionalista nézetei miatt. Richard Charmatz, *Deutsch-österreichische Politik*. Studien über den Liberalismus und über die auswärtige Politik Österreichs. Leipzig 1907. 173. 1.

mandátumot a többi nagybirtokos közt osztották fel. Plener emlékiratában rámutatott arra, hogy ez a rendszer lényegesen megnövelte a cseh konzervatív nagybirtokosok súlyát.⁷

A tervezetek, amelyek összekapcsolva kerültek a reformbizottság, majd a képviselőház elé, méltán váltották ki a liberálisok heves támadását.⁸ Herbst élesen bírálta a javaslatok látszat-demokratizmusát: az első kúria 546 választója a mandátumok 1/4-e felett rendelkezik, holott az adóösszegnek is csak 1/5-ét fizeti. A Zeithammer-javaslat ezen az eleve igazságtalan berendezésen olymódon változtat, hogy Csehország 38 hitbizományos nagybirtokosának 5 mandátumot biztosít.⁹

A reformjavaslat első részének vitáján azonban sokkal nehezebb helyzetben volt a liberális párt. A tervezetet, amely nyilvánvalóan a német liberális pozíciókat veszélyeztette, egyetlen módon áshatta alá, ha túlcitálja a konzervatívokat, s az így túl szélesre tárt parlamenti kapukat magukkal a konzervatívokkal zárhatja szorosabbra. Ez indította a liberálisokat arra, hogy kétforintos adócenzust javasoljanak.¹⁰ A parlament liberális kisebbsége így is védtelen maradt a konzervatívok és radikálisok támadásaival szemben,¹¹ akik felismerték, hogy a liberálisok csak a reformmunkálatok lejárására léptek fel radikálisabb indítvánnyal. Méltán vetették szemükre, hogy a választójog demokratizálására kínálkozó alkalmat 1873-ban elszalasztották, sőt minden ilyen törekvésnek a leghátározottabban ellenszolgáltak.¹²

⁷ Zeithammer az 1860-as években a konzervatívizmusból hajló ócseh párt politikusa volt. Javaslatát közli Kolmer, i. m. III. k. 142–143. l. Zeithammer azzal indokolta tervezetét, hogy a hitbizományosok elkülönítésével leszerelhető a cseh arisztokrácia alkotmányrevíziós kísérlete. Az arisztokrácia véglegesen lemond a közvetett (Landtagokon keresztül gyakorolt) Reichsrat-választásról, s ez elősegítheti a német–cseh megbékélést. A törvényjavaslat valóságos tartalmát Ernst Plener vizsgálja meg. (*Erinnerungen* II. k. Stuttgart 1921. 226–227.) Jellemző, hogy a Zeithammer-javaslat előzményei is Hohenwart korára nyúlnak vissza, amikor is Schöffle próbálta keresztülvinni a csehországi I. kúrián belül a legnagyobb birtokosok külön képviselőtét. Gustav Strakosch—Grassmann, *Das allgemeine Wählerrecht in Österreich seit 1848*. Leipzig, Wien 1906. 39. l.

⁸ A reformjavaslat vitáját l.: Kolmer, i. m. III. k. 137–151. l.

⁹ Kolmer, i. m. III. k. 144. l.

¹⁰ Plener, i. m. II. k. 227. l.

¹¹ A Lienbacher—Zeithammer javaslattal egyidőben a parlament radikális frakciója Schönerer, Kronawetter, Steudl az általános közvetlen választójogért léptek fel. (Ekkor merült fel első ízben a homogén nemzetiségű választási körzetek követelménye.) A javaslat elvetése után Kronawetter az összes adófizető számára követelt választójogot.

¹² Plener, i. h.

A kormány és személy szerint Taaffe a háttérből irányította az eseményeket. Csak akkor nyilatkozott, amikor az elkerülhetetlené vált, s a küzdelem kimenetele is lényegében eldőlt. A miniszterelnök 1882. március 18-án a javaslat teljes támogatásáról biztosította híveit. Néhány nap múlva a képviselőház elfogadta, október 4-én a császár szentesítette a reformot.¹³

Az új választójog alapján 1885 nyarán írtak ki először képviselőházi választásokat. Kíséreljük meg nyomon követni a reform hatását, számszerűen bemutatni a megnövekedett számú választók megoszlását, és megállapítani, milyen rétegekből verbuválódott az a közel négyszázezres tömeg, amely 1885-ben járult első ízben a szavazó urnák elé.¹⁴

5. TÁBLA

*Választásra jogosultak aránya az összlakossághoz viszonyítva (százalékban)*¹⁵

Tartomány	Város 1879	Vidék 1879	Város 1885	Vidék 1885
Alsóausztria	4,6	7,7	6,9	7,8
Felsőausztria	4,4	4,2	6,3	10,1
Salzburg	5,5	8,8	7,0	9,0
Stájerország	4,4	5,6	6,5	8,0
Karintia	3,4	4,0	6,8	6,3
Krajna	3,9	5,8	6,3	9,2
Görz-Gradiska	5,3	3,8	4,5	6,6
Isztria	5,5	5,5	6,8	7,8
Tirol	4,8	6,5	5,5	6,8
Vorarlberg	11,9	7,9	10,2	9,3
Csehország	4,9	3,8	7,4	5,7
Morvaország	4,4	6,3	7,4	6,3
Szilézia	4,9	4,3	6,4	5,4
Galfcia	6,8	9,2	7,0	9,2
Bukovina	7,6	10,3	7,9	10,9
Dalmácia	11,9	9,7	10,1	11,0
Átlagban	5,2	6,6	7,0	7,7

A reform legszembevetőbb eredménye a választók számának 30,8%-os (382 879 fő) emelkedése, azaz míg korábban az összlakosság 5,9%-a, most 7,6%-a vehetett részt a képviselőválasztásokon. Míg a vidéki kúriára ebből az emelkedésből 25,8% jutott,

¹³ Kolmer, i. m. III. k. 147–151. RGBI. 1882. No. 142. tc.

¹⁴ *Österreichische Statistik* (továbbiakban *Öst. Stat.*) IX. k. Wien 1885. 5. füzet. *Statistik der Reichsrathwahlen im Jahre 1885.* IV. 1.

¹⁵ Uo. VIII. 1.

a városira 34,1%, aminek eredményeképpen az egyenlőtlenség a városi és vidéki választópolgárok számaránya között jelentősen csökkent; másszóval, ha abszolúte nagyobb volt is az új vidéki választópolgárok száma, relatíve a városi képviselő aránya emelkedett erőteljesebben (5. tábla).

Ha az eredményeket most már közelebről akarjuk megvizsgálni, nyilvánvalóvá válik, hogy a reform hatása a nagyvárosokban a legérezhetőbb. Míg 1879-ben 7 bécsi választókerületben, Prága egész területén, Graz belvárosában és Brünnben 100 lakosra átlagban 4-nél kevesebb választójogú esett, 1885-ben ezen kerületek mindegyikében 5% fölé emelkedett a választójogúak száma, s zömmel 6—8% között mozgott. Az említett kerületekben 1879-ben átlagban a lakosság 3,34, 1885-ben 6,62%-a volt választópolgár (6. tábla).

6. TÁBLA

A választásra jogosultak arányának alakulása néhány nagyvárosban¹⁶

Körzet	1879	1885
Bécs II. körzet	3,9%	5,4%
III. körzet	3,4	6,2
V. körzet	3,3	5,2
VI. körzet	3,7	7,1
VII. körzet	3,9	7,6
VIII. körzet	3,5	7,3
IX. körzet	3,0	5,9
Graz belváros	3,7	8,6
Prága, I. körzet	2,6	8,9
Prága II. körzet	3,1	7,5
Prága III. körzet	3,1	6,0
Brünn	3,8	6,7

Az új választók jelentős hányadát tehát a nagyvárosi kispolgárság adta (a választójogi reform céljának megfelelően). A vidéki választási kerületek határozottan két csoportra különülnek el: Alsóausztria északnyugati részén, Felsőausztriában, Salzburgban, Bukovinában nagyobb volt a választójogúak aránya, míg Dél-Tirolban, Felső-Stájerországban, Karintiában és a cseh tartományokban ki-

¹⁶ Uo. Választójogúak arányának alakulása választókerületenként V.—VIII. 1.

sebb. Ennek oka részben a lakosság társadalmi összetételében keresendő. Bécs közvetlen környékének (Hernals, Hietzing, Sechshaus, Bruck) ipari proletariátusát a választójogi reform nem érintette. Hasonló a helyzet Felső-Stájerország és Karintia esetében. A választójogúak kis arányszámának oka Dél-Tirolban a lakosság általános szegénysége volt, a cseh tartományokban pedig a rendkívül szigorú megkötések (pl. az egy évi adóhátralékosok kizárása a választójogból). A választójogúak aránya a tisztán agrárjellegű tartományokban, illetve választókerzetekben magasabb volt, tekintve, hogy a mezőgazdasági munkások (proletárok) aránya meg sem közelítette az ipari proletariátusét, s az 5 forintos cenzus tömegesen csak a proletár vagy félproletár elemeknek nem biztosított választójogot.¹⁷

Egy 1884. évi községi újság érdekes közleményt ad a tartomány új városi választópolgárainak foglalkozási megoszlásáról.¹⁸ A listán 558 községi hivatalnok, 472 tanító, 2833 magántisztviselő, 221 szolga, 34 mester, 7592 kisiparos, 455 városi hordár, 61 házaló, 152 gesztenyesütő, 35 kordélyos, 13 napszámos, 9 takarító, 4 cipőtisztító, 3 székhordó, 1 székfonó, összesen 12 443 fő szerepel, azaz 63% kispolgár (főleg kisiparos) 31% — valószínűleg alacsonyabb képzettségű — értelmiségi és 6% egyéb.

Végelemzésként annyi kétségtelennek látszik, hogy az új választók zömmel kispolgári (ill. kisbirtokos) elemek voltak, s hogy a reform hatására a választójogúak között a városi (főleg nagyvárosi) kispolgárság aránya növekedett meg.

Ha az új képviselőház összetételének alakulásában keressük a reform hatását, lényegesen nehezebb helyzetben vagyunk, s a pusztá szám adatok csak nagyon szerény következtetésre adnak lehetőséget.

Első pillanatra azt hihetnénk, hogy a tőkés és kispolgári képviselők aránya a parlamentben rendkívül alacsony, alig egynegyede a birtokosokénak. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a városi és falusi lakosok aránya 19,5–80,5, a választójogúaké pedig 17,9–82,1% volt, megállapíthatjuk, hogy a városi-polgári elemek — legalábbis számszerűen, mechanikusan értelmezve — társa-

¹⁷ Galíciában, Bukovinában és Dalmáciában a választójogúak magas számarányának oka többek között az volt, hogy itt csak a Censitdrittelung elve érvényesült (nem az adóösszeg első kétharmadát fizetők választójogúak, hanem az adófizetők első kétharmada, ld. részletesebben tanulmányunk I. fejezetében), valamint, hogy a két első tartományban a nem nemesi nagybirtokosok a IV. kúriában elektorokként szerepeltek. (Ld. részletesen szintén az első fejezetben.) Az 1885-ös választásoknál Galíciában 1570 ilyen elektor szerepel. Ezek adják a közvetlen választók 10,1%-át. Uo. VIII. l.

¹⁸ K. Skalnik, Dr. Karl Lueger. Der Mann zwischen den Zeiten. Wien, München 1954. 44. l.

7. TÁBLA

A képviselők foglalkozási megoszlása 1885-ben¹⁹

Tartomány	Tőkés	Kispolgár	Birtokos	Hivatalnok	Ügyvéd, fogvész	Pap, tanár	Író, szerk.	Egyéb értelm.	Írtelemség összesen	Járadékos, magánzó	Egyéb	Összesen
Alsóausztria	4	3	15	2	8	4	1		15			37
Felsőausztria	1	2	6	1	3	2		1	7		1	17
Salzburg			1	2	2				4			5
Stájerország			16		3	3			6	1		23
Karintia	1		5	2		1			3			9
Krajna			5	3		2			5			10
Trieszt			4									4
Görz			2		1	1			2			4
Isztria			1	1	2				3			4
Tirol			7	2	4	4			10		1	18
Vorarlberg		1						2	2			3
Csehország	8	6	42	9	8	8	1	5	31	4	1	92
Morvaország	6		13	4	10	2	1		17			36
Szilézia			5		2	3			5			10
Galfcia	1		36	10	3	11			24	1	1	63
Bukovina	2		4	1		2			3			9
Dalmácia			3	1	3	2			6			9
Összesen:	23	12	165	38	49	45	3	8	143	6	4	353

dalmi súlyuknak megfelelően képviseltették magukat a parlamentben; sőt tőkésék a kuriális rendszer következtében a szokásosnál nagyobb számban vettek részt közvetlenül a politikai életben. (7. és 8. tábla)²⁰

A képviselők foglalkozási megoszlásában 1861-hez viszonyítva nem a fő kategóriák között, hanem azokon belül tapasztalható figyelemreméltó eltérés. Az 1861-es képviselőházban a birtokosok után legnagyobb számban az állami hivatalnokok szerepeltek, az 1850–60-as évek szinte önálló politikai vezető rétege. Az 1880-as években új hivatásos politizáló csoportok jelentkeztek, a polgári parlament jellemző tagjai: ügyvédek, később újságírók, a politikai katolicizmus térhódításával papok, és különösen egyes tartomá-

¹⁹ Az 1885-ös képviselőház tagjairól adatokat közöl: Öst. Stat. IX. k. 5. füzet. 12–18. l. Vö. még uo. XV. l. Kolmer, i. m. IV. k. 4. l. A választási statisztika sajnos nem tartalmaz adatokat sem a képviselők nemzetiségéről, sem pedig pártszerinti megoszlásáról.

²⁰ Ld. Heinrich Rauchberg, *Die statistischen Unterlagen der österreichischen Wahlreform*. Brünn 1907. 50. l. IV. táblából.

nyokban (pl. Galícia) magas képzettségű értelmiségiek (egyetemi tanárok stb.).²¹

8. TÁBLA

Az 1885. évi képviselőház társadalmi megoszlása (százalékban)

Tartomány	Tőkés és kispolgár	Birtokos	Értelmiség	Egyéb	Összesen
Alsóausztria	18,92	40,54	40,54	—	100,00
Felsőausztria	17,64	35,29	41,17	5,90	100,00
Salzburg	—	20,00	80,00	—	100,00
Stájerország	—	69,57	26,09	4,34	100,00
Karintia	11,11	55,56	33,33	—	100,00
Krajna	—	50,00	50,00	—	100,00
Trieszt	—	100,00	—	—	100,00
Görz	—	50,00	50,00	—	100,00
Isztria	—	25,00	75,00	—	100,00
Tirol	—	38,89	55,56	5,55	100,00
Vorarlberg	33,33	—	66,67	—	100,00
Csehország	15,22	45,65	33,70	5,43	100,00
Morvaország	16,67	36,11	47,22	—	100,00
Szilézia	—	50,00	50,00	—	100,00
Galícia	1,59	57,14	38,10	3,17	100,00
Bukovina	22,22	44,45	33,33	—	100,00
Dalmácia	—	33,33	66,67	—	100,00
Átlagban	9,92	46,75	40,51	2,82	100,00

²¹ Öst. Stat. IX. k. 5. füzet. V—VIII. l. alapján.

4. AZ 1896. ÉVI PARLAMENTI REFORM TÁRSADALMI-POLITIKAI FELTÉTELEI

Nemzeti és területi érdekek léteznek, és nem lehet őket letagadni. Létezik olyan választási rendszer, amely képes ezeket a külön érdekeket elnémitani, felettük elsiklani, azokat elsikkasztani vagy legalább tartósan majorizálni. A Schmerling-szisztéma eredeti kialakításában erre számított. Művészi óramű volt, mutatójának a mester szabta úton kellett haladnia, amíg egyetlen kerék és egyetlen fog sem változott meg.¹ 1902-ben írta e sorokat Karl Renner, a XX. század hajnalán. A schmerlingi alkotmány, amely négy évtizeden át jól-rosszul betöltötte hivatását, véglegesen avulttá vált. A februári pátens egyetlen pillanat megragadása volt, 1861 történeti pillanatáé; az osztrák-német burzsoázia uralomrajutásáé, az ausztriai nemzeti és társadalmi mozgalmak viszonylagos apályáé. A pátens bonyolult jogi szerkesztése megteremthette az 1860-as évek társadalmi-nemzeti egyensúlyát. De mert a Habsburg Monarchia alkotmánya volt, történelmi érvényességre tartott igényt — az erőviszonyok változatlanságára, az egyensúly örökkévalóságára épült. A „művészi óramű” éppen az időt nem mérte. Az évek súlya, a fejlődés lassú menete is széttörte volna merev rendszerét. Az 1890-es évek azonban fordulópontot jelentettek Ausztria történetében; a napról-napra élés, a „wohltemperierte Unzufriedenheit” politikájának tarthatatlansága (a Taaffe-kormány bukása) egy hosszú nyugalmi periódus végét jelezte, a nemzeti és szociális problémák új, magasabb fokon való jelentkezését.²

A XIX. század végén a Monarchia valamennyi nemzeténél kialakult a polgári társadalom. A nemzeti társadalmak lényegében teljessé váltak, a nemzetiségi burzsoáziák megerősödtek, új korszak kezdődött a *nemzeti mozgalmak* történetében. A tartományi nacionalizmus és rendi föderalizmus számos feudális jellegű elemével átítatott irányzatok helyett s részben mellettük a századforduló

¹ Rudolf Springer (Karl Renner), *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat*. Leipzig, Wien 1902. 215. l.

² A „wohltemperierte Unzufriedenheit” kifejezés Taaffétól ered, s a hagyományos Habsburg uralkodási alapelv, a „divide et impera” más szavakkal való megjelölése. Viktor Bibl, *Der Zerfall Österreichs*. Von Revolution zu Revolution. Wien. 1924. 367—68. l.

táján új polgári törekvések és pártok jelentkeztek.³ A gazdasági és társadalmi fejlődés a nemzetiségek nacionalista mozgalmainak megerősödését eredményezte, s e mozgalmak, függetlenül tudatos célkitűzésüktől, objektíve a dualista Monarchia adott állami berendezkedését fenyegették.⁴

Az uralkodó osztrák-német burzsoáziát ez a fejlődés új politikára sarkallta: a német hegemonia erőteljesebb védelmére, minden megnyerhető külső és belső szövetséges támogatására. Ismertes az osztrák parlamentarizmus sajátos kétpárt, illetőleg kétkoalíció rendszere, valamint az, hogy míg az 1870-es és 80-as években többnyire az osztályérdek és -szemlélet volt a domináns a koalíciók alakulásában, addig az 1890-es években a nemzeti elv alapján összefogott koalíció lett a dualista hatalmi rendszer, a német hegemonia fenntartásának fő módszere.⁵ A kilencvenes években az egyes pártok alakulásában is a nemzeti szempont vált uralkodóvá: az egyazon nemzethez tartozás, vagy a német pártok esetében a nemzeti politika terén vallott azonos álláspont.

Sok más tényező mellett a liberális párt rohamos hanyatlásához az is hozzájárult, hogy nem tudott alkalmazkodni a német hegemonia védelmének új követelményeihez. Pedig a XIX. század közepének általános liberális eszméin, liberális gazdasági és kultúrpolitikán épülő alkotmánypárt, amely a század második harmadáig legalábbis szubjektíve nemzetek feletti párt volt, és soraiban görzi olaszoknak, krajnai szlovéneknek, galíciai zsidóknak is helyet adott, az 1880-as évek végére határozottan német párttá vált.⁶ Mégis az 1880-as évek elejétől, kezdetben a régi liberális párt keretén belül, majd önállóan is olyan irányzatok léptek fel, amelyek elégedetlenek voltak pártjuk nemzeti toleranciájával, a kuriális szisztéma, választási geometria adta uralmi lehetőségekkel, s radikálisabb nemzeti politikát követeltek; vagy külső segítséggel, vagy az aktív politikálás igényével újonnan fellépő rétegek, a középis kispolgárság és a parasztság nacionalista irányú nevelésével és politikai szerephez juttatásával, a parlamenti szisztéma átalakítása útján.

A német nacionalista mozgalom indulását általában 1882-től, a linzi program meghirdetésétől számítják. Ez a program a parla-

³ Rudolf Springer (Karl Renner), *Grundlagen und Entwicklungsziele der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*. Wien, Leipzig 1906. 54., 60. l.

⁴ Hanák Péter, *A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén*. Történelmi Szemle 1959. 74. l.

⁵ Hanák Péter, i. m. 68. l.

⁶ Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*. Wien, Leipzig 1903. II. k. 278—79. l.

menti honoracionár-pártok arisztokratikus gyakorlatával szakítva szélesebb tömegek támogatását kereste, és Ausztriában addig ismeretlen szociális demagógiával lépett fel. Követelte a német államnyelv bevezetését, a német hegemonia fokozottabb érvényrejuttatását. E célok megvalósítására alkalmatlannak tartotta a dualista államberendezést. Magyarországot csak perszonálunióval akarta a Monarchiához kötni, Galiciának és Bukovinának pedig különleges államjogi helyzetet biztosított volna. Javasolta, hogy Ausztria szorosabb kapcsolatot építsen ki a német birodalommal, hogy ezzel politikájához külső támogatást is biztosítson.⁷ A programként meghirdetett német nacionalizmus az 1880–90-es években vált tömegmozgalommá, és ekkor jutott számottevő parlamenti képviselőkhöz is. A szélsőségesen nacionalista Schönerer csoporttól egy mérsékeltebb frakció különült el. Schönerer a linzi programot is túllépve nyíltan az Anschluß tervét hirdette meg, a nacionalista mozgalom másik szárnya viszont a történeti-politikai lehetőségeket és feltételeket figyelembevéve nem támadta a Monarchia állami berendezkedését, csupán a kiegyezési szerződések megjavításáért szállt síkra. Szemben a Schönerer csoporttal, amely Csehországot oszlatlanul a német birodalomhoz csatolta volna, az ország nemzeti felosztását követelte. A német nacionalista mozgalomnak ez a szárnya realisabb politikát folytatott. A kül- és belpolitikai lehetőségek helyesebb felméréseivel, a „minden belső politikai kérdést a nemzeti érdekeknek alárendelni” alapvető jelszavával elsősorban a közép rétegekből ragadott széles tömegeket magával. A liberális párt keretéből 1885-ben véglegesen kiváló Deutscher Klub 1887-ben felvette a Deutschnationale Vereinigung, 1891-ben pedig a Deutsche Nationalpartei nevet. 1897-ben lényegében sikerrel járt az a törekvése, hogy különböző nacionalista szervezeteket magába foglalva egységes birodalmi párttá váljék, s ekkor vette fel a Deutsche Volkspartei nevet.⁸

⁷ A programot teljes szövegében közli Herwig (Edward Pichl), *Georg Schönerer und die Entwicklung des Alldeutschtums in der Ostmark*. Wien 1912. I. k. 113–122. A program liberális szellemű magyarázatokkal ellátott kivonatos szövege megtalálható Kolmer, i. m. III. k. 1905. 212. sk. I. Behatóbb elemzésére újabban Tokody Gyula vállalkozott, *Ausztria—Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben. (1890—1918)* Budapest 1963. c. munkájában. 86—91., 106—112. l. Tokody bizonyítja, hogy a különálló Magyarország követelése csak arra szolgált, hogy a dualizmust megszüntetve lehetőség nyíljon Nagynémetország megteremtésére, a német birodalom (és ezen belül Ausztria) Európa feletti uralmára.

⁸ A Deutscher Klub 1885. évi programjáról: Paul Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie*. Jena 1926. 123—125. l. A párt ekkor még nem volt egységes,

A liberális párt német párttá válása, majd felbomlása, s részben a német nacionalizmusban való feloldódása (más részének az új szociális program — a keresztényszocializmus irányába való tájékozódása) első jele volt annak, hogy a „nemzetek feletti” pártok kora lejárt Ausztriában. Ebből a szempontból igen jellemző a Hohenwart klub története és 1897-ben bekövetkező végleges felbomlása. A párt az 1861-es föderalista csoport közvetlen örökösének tekinthető. Birodalmi párt volt, németeket és szlovéneket, horvátokat és románokat foglalt magában, szoros kapcsolatban állt a konzervatív cseh nagybirtokosokkal. A feudális-klerikális párt bázisát az egyház és a nemesség adta, de már igen korán megkísérelte a szélesebb paraszti tömegek meghódítását. Programja hosszú ideig változatlan volt. Harcot hirdetett az állam és az egyház történetileg kialakult összhangjának védelméért, az egyház hatalmának — amely a birodalmi rend és egység legfőbb öre — megőrzéséért, a nemzetek történetileg megalapozott egyenjogúságáért, s a tartományok individualitásáért.⁹ A Hohenwart klubot éveken keresztül a bomlás veszélye fenyegette. Nemzetek feletti klerikalizmus, a végtelenen avult frázissá vált „tartományi individualitás” programja nem tudott tömegeket toborozni. 1896-ban, amikor a nemzeti ellentétek a végsőkéig feszültek, a Hohenwart klub életképtelenné vált: a nemzeti csoportok sorra szakadtak ki belőle. Megalakult a szláv keresztény szövetség szlovének, horvátok, ukránok részvételével, s a német klerikálisok is „kénytelenek voltak ultramontanizmusuknak nemzeti álcát adni.”¹⁰

Ugyanakkor a nemzetiségi pártok szintén zárták soraikat. 1897-ben az ócehek választási kompromisszumot ajánlottak az ifjúcseheknek, s az egyezség létre is jött. Pedig a cseh burzsoázia két szárnya, a közép és kisburzsoá érdekeket védő ifjúcseh párt, amelynek programja számos demokratikus követelést tartalmazott és a konzervatív vá vált nagyburzsoá óceh párt, amely az egykori

---

s programja általánosságban a nemzeti kérdés előtérbe helyezése volt. A Deutsche Nationalpartei 1891. évi programjáról Pichl, i. m. IV. k. Wien 1912. 116. l. A Deutsche Volkspartei programjáról, jellegéről, a Schönerer csoporthoz való viszonyáról Kolmer, i. m. VI. k. 1910. 174. l. Pichl, i. m. IV. k. 122—23. l. Molisch, i. m. 178—179. l. Richard Charmatz, *Deutsch-österreichische Politik*. Studien über den Liberalismus und über die auswärtige Politik Österreichs. Leipzig 1907. 179. l. Albert Fuchs, *Geistige Strömungen in Österreich 1867—1918*. Wien 1949. 187—188. l.

⁹ Vö. Kolmer, i. m. VI. k. 180. l. Richard Charmatz, *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*. II. k. Leipzig 1909. 54—55. l. Charmatz, *Deutsch-österreichische Politik* 182—183. l. Fuchs, i. m. 47. l. Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs* II. k. Graz, Wien, Köln 1962. 422—24.

¹⁰ Kolmer, i. m. VI. k. 180—81., 198. l.

feudális nemesi csoportot is magában foglalta, Taaffe idején szembe került egymással. A klerikális konzervatív csoportok támogatták Taaffe politikáját, az ifjúcsehek oppozícióban voltak. A két párt közeledése a század végén az ifjúcsehek parlamenti győzelmének és társadalmi tekintélyének volt köszönhető — a nemzeti törekvések, a nemzeti kultúra propagálói voltak —, s annak is, hogy a századfordulón elhatárolták magukat a radikális polgári irányzatoktól.¹¹

A parlamenti klubok jelentése átalakult. Míg az 1860–70-es években a parlamenti klub különböző nemzetiségű s társadalmi-politikai programjában csak nagyvonalakban érintkező csoportok gyülekezete volt (pl. a liberális olasz, német és szláv képviselők, polgári demokraták és alkotmányhű nagybirtokosok laza konglomerátuma: az alkotmánypárt), addig az 1890-es években a parlamenti klub gyakran nagyon is eltérő politikai programmal rendelkező, ám azonos nemzetiségű pártok koalíciójává vált, ahol a német, a cseh, vagy a lengyel nemzethez tartozás felette állt minden kisebb vagy nagyobb nézeteltérésnek. A nacionalizálódás folyamata, amelynek kezdetei jóval korábbra nyúltak vissza, az 1890-es évek végére teljessé vált.

A Habsburg Monarchiában a századvégen a *társadalmi küzdelmek* új szakasza kezdődött. A monopoltókés korszak sajátos ellentmondásait a végig nem vitt polgári forradalom és a soknemzetiségű birodalom megoldatlan problémái tetézték. A társadalmi ellentétek rendkívül élesen jelentkeztek. Mindez a munkásmozgalom rohamos megerősödéséhez és a nagyrészt konzervatív indítású kispolgári és földbirtokos arisztokrata mozgalmak és ideológiák elterjedéséhez vezetett.

Társadalmi reformer csoportok alakultak, nem a liberális párt valamifajta, valójában sohasem létezett demokratikus-radikális szárnyából, hanem konzervatív-katolikus indítással. Ismeretes az osztrák-német liberalizmus szűkkeblűsége, demokratizmusának korlátolt volta, valamint az „egység és szabadság” nagy dilemmája — a német hegemonia (centralizált német vezetésű állam) és a demokratizmus összeegyeztethetlensége. Az a parlamenti rendszer, amit az osztrák-német liberalizmus hozott létre, nem tette szükségessé „tömegpolitika” folytatását. A liberális párt híveit legalább annyira adta az I. kúriabeli nagybirtok, mint a III. kúria jómódú polgársága; a tömegkapcsolatok igénye és lehetősége a ka-

¹¹ Kolmer, i. m. VI. k. 191., 198. l. Arató Endre, *Csehszlovákia története 1848–1945*. Budapest 1957. (kézirat) 55–56. l. (Szerk.:) Oldřich Říha, Július Mésáros: *Přehled Československých Dějin* II. k. Praha 1960. 621–22, 659–660. l.

tolikus konzervatív pártok politikai gyakorlata lett. Ennek okát nemcsak bizonyos szervezési lehetőségekben vagy a politikai hagyományokban kell keresnünk — paradox módon születése pillanatától a liberális párt volt az arisztokratikusabb, s a katolikus konzervatív párt lett a „káplánokratia” pártja —, hanem abban, hogy az imperializmussal jelentkező gazdasági-társadalmi problémák bírálataira a feudális nagybirtokosok és magasrangú egyházi méltóságok vezette konzervatív pártnak (Hohenwart-klub) sokkal inkább lehetősége volt, mint bármilyen liberális csoportnak; természetesen a konzervatív feudális vagy kispolgári antikapitalizmus talajáról.

Ezek az eszmék „keresztényszocializmus” néven Vogelsang és Alois Liechtenstein elméleti megfogalmazásában váltak publikussá, a katolikus-konzervatív pártból kivált önálló szociális-reformer csoportok tolmácsolásában.¹² Vogelsang társadalmi „tanai”, amelyek később Lueger keresztényszocialista pártjának szinte hivatalos ideológiáját képezték (a párt különböző programjaiban még a vogelsangi frazeológiát is átvette), egy új keresztény állam megalapítására vonatkoztak. A társadalomnak osztályok helyett „hivatásrendekből” (Berufsstand) kell állnia. Minden hivatásrend a vállalkozó és a munkás szolidáris korporációja, ellentéteit a korporáción belül önállóan oldja meg, s kifelé közösen képviseli rendje érdekeit. Vogelsang három csoportot különböztet meg: a parasztok, a kispárosok és a nagyiparosok rendjét. A társadalom ilyen tagozódása, s az erőteljes keresztény nevelés biztosíték az osztályharc ellen. Az „új keresztényszociális állam” feladata a kis egzisztenciák védelme. Különleges állami törvényekkel gondoskodnak a paraszti birtok védelméről, megakadályozzák elaprózását és a nagybirtokhoz kapcsolását. A kisgazdaságokat állami hitelben és egyéb segítségben részesítik. Ugyanis a társadalom érdeke a legkonzervatívabb és legmegbízhatóbb elemek védelme. Hasonlóan az új állam gondoskodik a kispár támogatásáról, a közvetlen fogyasztási cikkek kispári termelésének pártolásáról megfelelő adórendszerrel és a pénzüzletek állami szabályozásával.¹³

¹² Vogelsang megjelent és kéziratossá hagyatékából gyűjteményes kötetet adott ki 1894-ben Wiard Klopp. (*Die Sozialen Lehren des Freiherrn Karl von Vogelsang. Grundzüge einer christlichen Gesellschafts- und Volkswirtschaftslehre.* St. Pölten 1894.) Újabban ismerteti-elemzi Vogelsang nézeteit Heinrich Schnee, *Lueger. Leben und Wirken eines großen Sozial- und Kommunalpolitikers.* Berlin 1960. 42—46. l.

¹³ *Die Sozialen Lehren Vogelsangs*, 343—356, 403—424, 429—440, 444—469. I. Vö. a keresztényszocialista párt 1891-es programjával. Kiadja Friedrich Funder, *Aufbruch zur christlichen Sozialreform.* Wien 1953. 67-70. l.

Vogelsang rendkívül kiterjedt irodalmi munkásságában a társadalmi-gazdasági élet egészét átfogó egységes rendszert igyekezett kialakítani. Ő maga és köre adatszerű kutatásokat, szociális felméréseket végzett. Kutatásaiból két alapprobléma ragadta meg, az élesedő osztályharc valamifajta „kiküszöbölésének” és a kisegzisztenciák védelmének szükségessége. Megoldási javaslata: a szabadversenyes kapitalizmus korlátozása állami intézkedések, állami szociálpolitika segítségével, az egész társadalmat átfogó keresztény ideológia alapján. A liberalizmus bírálataiban az antiszemita demagógia is helyet kapott.¹⁴

A század utolsó évtizedeiben Európában többhelyütt, különösen Németországban, egyfajta katolikus reformmozgalom alakult ki, amelynek eszmei alapvetése Ketteler mainzi püspöktől származott. Vezérgondolata a kisipar, a kisegzisztenciák védelme a kapitalista fejlődés mesterséges korlátozásával. Ketteler reformgondolata az 1890-es évek elejétől, a „Rerum novarum” pápai enciklika megjelenésétől a katolikus egyház hivatalos politikai programja lett. Az alapjában konzervatív s egyben irreális, a társadalom valóságos problémáira megoldást nem hozó teória Vogelsang tanításainak is alapját képezte; az egyes kérdések felvetésében a sajátos monarchiai viszonyokhoz alkalmazkodott.

Vogelsang teoretikus volt, aki rengeteg embert, különféle anti-liberális, antiszemita és szociális reformer csoportot gyűjtött maga köré — ezek ötvözete volt Lueger keresztényszocialista pártja.¹⁵ A keresztényszocialista tanítások néhány elemének bemutatását dolgozatunkban az tette indokolttá, hogy általa világítható meg a mozgalom jellege, konzervatív-antidemokratikus indítása. De az ideológia magyarázatot adhat arra is, hogyan válhatott e meglehetősen heterogén vitaklub alig két évtized alatt Ausztria vezető politikai pártjává. A mozgalom társadalmi programja a kis- és középburzsoázia, valamint a birtokos parasztság széles tömegeit hódította meg, s állami szociálpolitikai terveivel a munkásság körében is bizonyos befolyásra tett szert. A széles tömegeket átfogó, határozott szociális programmal fellépő konzervatív-antidemokratikus ideológiájú párt lett a századfordulón a legalkalmasabb arra, hogy az

¹⁴ Fuchs, i. m. 53. l.

¹⁵ A keresztényszocialista pártra vonatkozó újabb irodalomból Funder és Schnee idézett művén kívül Heinrich Schnee, *Politische Entwicklung des Wiener Bürgermeisters Dr. Karl Lueger. Vom liberalen Politiker zum christlichsozialen Führer. Historisches Jahrbuch 1957.* 76. évf. 64–78. l. K. Skalník, *Dr. Karl Lueger. Der Mann zwischen den Zeiten.* Wien, Leipzig 1954. Adam Wandruszka, *Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und Politischen Bewegungen* (H. Benedikt, Geschichte der Republik Österreichs, Wien 1954. kötetében) c. munkáknak vettük hasznát.

osztrák-német burzsoázia érdekeit képviselje, hiszen képesek látszott az éleződő társadalmi ellentmondások időleges levezetésére. A párt társadalmi bázisa (szervezeteinek tagjai, választói) nem kizárólagos meghatározója a párt jellegének. A keresztényszocialista párt nem a bécsi „kisemberek” pártja volt — ha tagjainak jórészt közülük toborozta is —, ahogy ezt a Luegert dicsőítő bécsi patrioták vallották, és vallják ma is. Valójában az alpesi tartományok nagyburzsoáziájának érdekeit képviselte. A polgármester Lueger azonban nemcsak demagóg volt. Szociálpolitikájával, nagyarányú városfejlesztő programjával a modern Bécs „atyja” lett. Lueger frázisai-ból sok minden valósággá vált. Szociálpolitikája ugyanis az erősödő munkásmozgalom ellensúlyozására született. Luegernek, ha tömegeket akart szerezni, a szociáldemokráciával kellett felvennie a versenyt.

Nem lehet feladatunk az osztrák munkásmozgalom századvégi problémáinak beható taglalása. Csak utalni szeretnénk arra, hogy 1889-ben a párt egy hosszú, válságos korszak után, a hainfeldi kongresszuson egységes, lényegében marxista platformra jutott.¹⁶ Az újonnan egyesült párt felvette a harcot a sorain belül jelentkező nacionalista, opportunistá és anarchista tendenciákkal. Új programot adott ki, amelyben végső célként a termelőeszközök köztulajdonba vételét jelölte meg, s leszögezte a párt internacionalista jellegét. Két évvel később Victor Adler méltán állapította meg, hogy Hainfeld fordulópontra volt az osztrák munkásmozgalom életében, nagyarányú szervezeti és ideológiai fejlődés alapjait teremtette meg.¹⁷ Míg 1888-ban 104 szociáldemokrata szervezet működött 15 498 taggal, a szervezetek száma 1891-ben 212-re, tagjaié pedig 47 166-ra emelkedett.¹⁸ Az 1890-es évek folyamán a szociáldemokrata párt egyre jelentősebb politikai tényező lett, nemcsak a bécsi rendőri jelentések központi témája, hanem az új „tömegpolitikát” folytató pártok veszedelmes ellenfele. Valamennyi számottevő polgári párt és az összes parlamentáris és inparlamentáris kormány kénytelen volt számolni az osztrák munkásmozgalom megnövekedett erejével.

Elemzésünket az osztrák-német pártokra korlátozzuk, így melőznünk kell annak a folyamatnak akár csak vázlatos ismertetését is, amely ekkortájt a nemzetiségi mozgalmakban és pártokban végbement; egy polgári nemzeti mozgalom kialakulását és megerősödését különösen a cseheknél (nemcsak az ifjúcseh párt megnöve-

¹⁶ A hainfeldi kongresszusról Ludwig Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*. III. k. Wien 1922. 399—408. l.

¹⁷ Brügel, i. m. IV. k. Wien 1923. 162. l.

¹⁸ Brügel, i. m. IV. k. 163. l.

kedésére és választási győzelmére gondolunk, hanem azon haladó, kispolgári-értelmiségi és diákmozgalmakra, amelyek ugyan határozott szervezet és parlamenti képviselő nélkül, de nagy erővel jelentkeztek a századvég politikai életében),¹⁹ s a kispolgári-paraszti klerikális tömegpártok jelentkezését, klerikalizmus és nacionalizmus összefonódását különösen a délszlávoknál.²⁰

Az új társadalmi és nemzeti mozgalmak mélyreható gazdasági-társadalmi fejlődés megjelenési formái voltak. Az átalakulás végletesen avulttá tette a politikai életnek azokat a kereteit, amelyeket a schmerlingi alkotmány teremtett meg. Az új mozgalmak — akár társadalmi, akár nemzeti törekvéseket képviseltek, vagy mindkettőt — nagyobb teret követeltek maguknak, mint amekkorát a régi parlamenti rendszer biztosított számukra. Itt előljáróban figyelmeztetnünk kell arra, ami talán az eddigiekből is evidens, hogy az egyes pártok nem feltétlenül azért hirdettek meg választójogi reformprogramot, mert demokratizálni akarták a parlamenti életet. A szociáldemokratákon kívül a számottevő pártok közül csak az ifjúcsehek választójogi reformkövetelése volt polgári demokratikus indítású. Természetesen mindez nem változtat azon, hogy a választójog mindennemű kiterjesztése objektíve lépés a demokratizálódás irányába.

A keresztényszocialisták „tömegpolitikájukkal” eleve azokra a rétegekre építettek, amelyeket a schmerlingi alkotmány nem részesített választójogban, és amelyek legfeljebb 1882 után juthattak néhány mandátumhoz. Vogelsang doktriner tanaiban elvetette a polgári parlamentarizmust mint a liberalizmus termékét.²¹ Véleménye szerint ez a parlamenti rendszer túlélte önmagát, az érdekképviselő szerepét nem tudja, és lényegében sohasem tudta betölteni, mivel a polgári parlament képviselőinek nincsen tényleges kapcsolatuk választóikkal. A tömegkapcsolat problémáját az általános választójog bevezetése sem fogja megoldani, ezért az általános választójog — szerinte — eleve célszerűtlen, konzervatív program. Az újonnan szervezett keresztény államnak a hivatásrendek képviselőit kell épülnie. A polgári társadalom fő foglalkozási csoportjai — a földművelők, az iparosok és a kereskedők rendje —

¹⁹ Arató Endre, i. m. 54—57. l., Charmatz, *Österreichs innere Geschichte*. II. k. 79. l.

²⁰ Charmatz, *Deutsch-österreichische Politik*. 229—230. l. Emil Pfersche, *Die Parteien der Deutschen in Österreich vor und nach dem Weltkrieg*. München, Leipzig 1915. 11. l.

²¹ Vogelsangnak a parlamentarizmusról írott cikkeiből, amelyek 1875 és 1878 között a Vaterland c. katolikus konzervatív lapban jelentek meg, részleteket közöl Klopp, i. m. 334—336. l.

küldik majd el képviselőiket a parlamentbe, ahol azután csak a „kereskedők” és az „iparosok” érdekeit kell összeegyeztetni egymással, valamint az egész állam érdekeivel: a kereskedők „osztályán” belüli ellentét parlamenti síkon meg sem jelenhet.

A keresztényszocialisták és a katolikus konzervatívok programjában szereplő, eredetében feudális hivatásrendi képviselő elve azonban új ideológiai alapot kap: a társadalom „hivatásrendekbe” szervezése védelem a liberalizmus egoizmusával, az ember individualizálódásával szemben, mód az osztályharc kiküszöbölésére. Gyakorlatilag az osztrák parlament „érdekképviselői” (kuriális) rendszeréből veszi példáját (az Interessenvertretung elvének továbbfejlesztését követeli), s hozzájárul a kuriális szisztéma tartós konzerválásához.

A keresztényszocialista párt programjában kezdettől szerepelt a választójogi reform gondolata a vogelsangi végcéllal. A párt hivatalos álláspontja szerint azonban még nem értek meg az új keresztény állam társadalmi feltételei, ezért a pártnak pillanatnyilag is megvalósítható célt kell kitűznie, ez pedig a választójog kiterjesztésének általánosságban megfogalmazott igénye.²²

Az 1880–90-es évek fordulójától a német nacionalista csoportok ugyancsak felvetették — egyelőre általánosságban — a választójog reformjának szükségességét. Vitába szálltak a liberálisokkal és tagadták, hogy a kuriális rendszer volna a német érdekek leghatékonyabb védelmezője. A nacionalizmusnak a legszélesebb tömegek támogatására van szüksége, tehát olyan parlamenti rendszert kell teremtenie, amely a kurialitás nélkül is biztosítja a német többséget.²³

Hasonlóan a nemzeti szempontoktól vezettetve, de a nemzetek egyenjogúságának érdekében léptek fel az ifjúcsehek a választójog demokratizálásáért. 1889-ben a tartománygyűlésen aratott választási győzelmük után felirati javaslatot szerkesztettek, amelyben többek között az alkotmányrevíziót, az érdekképviselői rendszer megszüntetését és az általános választójog bevezetését kérték az uralkodótól.²⁴

A leghatározottabban az osztrák munkásmozgalom harcolt az alkotmány feudális maradványai ellen, a polgári demokratikus

²² Ld. a párt 1891-es programját Funder, i. m. 67–68. l. A keresztényszocialista párt elvi álláspontját a választójoggal kapcsolatban többek között Gessmann fejtette ki a Taaffe-reform vitáján 1893 októberében. (Gessmann ekkor Lueger helyettese volt a pártnak.) *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates* (a továbbiakban S. P. A.) XI. Session 11498. l. okt. 28.

²³ Molisch, i. m. 165. l.

²⁴ Kolmer, i. m. IV. 1907. 386. l.

szabadságjogokért, az általános választójogért. A hainfeldi kongresszus Elvi Nyilatkozatába foglalta: „Anélkül, hogy a parlamentarizmusnak, a modern osztályuralom e formájának az értéke megtevesztene bennünket, törekszünk az egyenlő és közvetlen választójog bevezetésére, mint az agitáció és szervezés legfontosabb eszközére.”²⁵ 1893-ban jelent meg Victor Adler brosúrája: „Das allgemeine, gleiche, direkte Wahlrecht und Wahlunrecht in Österreich.”²⁶ Ekkor került sor a Taaffe-kormány választójogi reformjavaslatainak tárgyalására, s ez nagyon is aktuálissá tette, hogy a szociáldemokraták kifejtsek elvi álláspontjukat a választójoggal kapcsolatban. „Közel vagyunk ahhoz — írta Adler —, hogy túlbecsüljük az általános választójogot, ahogy az ember mindig túlbecsüli azokat a javakat, amelyeket nélkülözni kénytelen. És mert tudjuk, hogy a választójog számunkra nem más, mint a legjobb agitációs eszköz, a legjobb eszköz nézeteink terjesztésére, a szervezésre, elvtársaink összekapcsolására, s arra, hogy a tompa, fásult tömegből harcra kész sereget szervezzünk, minden eszközzel ennek elérésére törekszünk. Nem hisszük, hogy a választócédula önmagában eszköz a kapitalizmus megszüntetésére. A parlamentarizmus az osztályuralom egy formája, és a dolgozó nép megtévesztésére szolgál. Mi a parlamentarizmust a felszabadítás eszközévé tesszük, és a proletariátus felvilágosítására használjuk.” A továbbiakban Adler Engels szavait idézte: „Amíg az elnyomott osztály, a mi esetünkben a proletariátus nem eléggé érett a maga felszabadítására, addig a fennálló társadalmi rendszert, mint az egyedül lehetségeset ismeri el, és politikailag a kapitalista osztályok uszálába kerül... Az olyan tömeg azonban, amely az emancipációra megérett, önálló pártot formál, saját képviselőit és nem a kapitalistákat választja. Az általános választójog így a munkásosztály érettségének fokmérője”.

A szociáldemokrata párt valóban minden alkalmat megragadott a választójog követelésére. A II. Internacionálé határozatának megfelelően az általános sztrájk fegyverét is készenlétben tartotta.²⁷

²⁵ Prinzipienklärung der sozialdemokratischen Arbeiterpartei Österreichs. Kiadja Brügel, i. m. III. k. 400—401. l.

²⁶ Wien 1893. 43—45. l.

²⁷ Brügel, i. m. IV. k. 140. sk. l.

5. AZ 1896. ÉVI PARLAMENTI REFORM

Az 1890-es évek átalakulása nemcsak a parlamenti reformkövetelések társadalmi-politikai bázisát teremtette meg, hanem közvetlenül is használhatatlanná tette a schmerlingi parlamenti mechanizmust. Az a kétpárt, ill. két-koalíció rendszer, amit a parlamenti váltógazdaság sajátos osztrák formájának nevezünk, bár kisebb-nagyobb zökkenőkkel, harminc éven át életképes alkotmányos politikát biztosított a Monarchia nyugati felében. A konzervatív-liberális kormányváltásnak osztrák kiadása, a konzervatív és liberális koalíciók váltógazdasága az 1890-es évek körül megtört.¹ A két-koalíció rendszer bomlását közvetlenül a korábban egységes cseh klub differenciálódása — az ifjúcsehek önálló, polgári liberális nemzeti programjának meghirdetése, kiválásuk Taaffe konzervatív-klerikális blokkjából — idézte elő.² A régi koalíciós csoportok szétforgácsolódtak. Amikor az 1891. évi választások nem hozták meg a várt konzervatív többséget, Taaffe egy váratlan fordulattal a liberálisoknak ajánlott szövetséget. A kormányban megjelent Ernst Plener, a liberális párt vezetője. Taaffe nagy kinnal összetákoltt többsége azonban kérészetű volt; a kormánykoalícion belül és kívül egyaránt nézeteltérések támadtak. Azt az ellenszenvet, amelyet a klerikálisok és a lengyel konzervatívok a német liberális párttal szemben tápláltak, Taaffe sem tudta megszüntetni, s így nem szerezhetett tartós parlamenti bázist sem.³ Kezdetét vette az osztrák

¹ A liberális-centralista Schmerling-kormányt a feudálisokra építő, föderalista törekvésű Beleredi váltotta fel. A kiegyezés utáni években a liberális Hasner kormányt (1870) Potocki, majd Hohenwart antiliberalis és centralizmus ellenes minisztériuma (1870—71); az Auersperg kormányt (1871—78), amely a liberalizmus fénykorát jelentette Ausztriában a konzervatív-feudális, a lengyel és cseh nemességre s a német klerikálisokra támaszkodó Taaffe (1879—93). A kialakult koalíció-rendszerek lényeges vonásaikban egységes s határozott politikai vonalat jelentettek. A fő kérdésekben az egyre változó körülmények között is örökösiek voltak az 1861-es centralista és föderalista csoportoknak, folytatták azok társadalmi-ideológiai, s bizonyos fokig a birodalom berendezkedésére vonatkozó törekvéseit is.

² Richard Charmatz, *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*. Leipzig 1909. II. k. Der Kampf der Nationen. 66—72. l.

³ Taaffe kísérleteiről életképes kormánykoalíció kialakítására s a kísérlet kudarcáról Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*.

belpolitikának az a korszaka, amikor „a kiélezett nemzeti és társadalmi ellentétek, ill. ezeknek a parlamenti pártviszonyokban való kifejeződése miatt bármely koalícióval hasonló erősségű — vagy erősebb — ellenzéki koalíciót lehetett szembeállítani, amely „normális” parlamenti eszközökkel, vagy végletes obstrukcióval megbéníthatta a kormány működését”.⁴ Ez a jelenség — a parlamentarizmus funkcionális zavarai — tetőpontját majd az 1890-es évek második felében éri el, de első megnyilvánulásai már ekkor mutatkoztak.

A Schmerlingtől jól ismert probléma — hogyan lehet egy örökké renitenskedő parlamenttel hatékony birodalmi politikát folytatni — került ismét előtérbe. Schmerling műve három évtizeden keresztül betöltötte a neki szánt szerepet: az abszolutisztikus parlament, egy bürokrata vezetésű mechanizmus szerepét. Most, amikor az óramű végletesen avulttá vált, egyetlen kerék, egyetlen fog sem volt hajlandó többé a mester szabta úton haladni, ismét felmerült az önálló, parlamenti korlátoktól ment kormánypolitika igénye. Taaffe ugyan mindig bürokrata miniszternek vallotta magát: „Az hiszem, felesleges hangsúlyozni, hogy egyetlen párthoz sem tartozom, s ezért nem is vagyok párt-miniszter; én a korona kinevezett minisztere vagyok, ha szabad ezt a kifejezést használnom „Kaiserminister”... magamat őfelsége a császár végrehajtó hivatalnokának tekintem.”⁵ Taaffe e sokszor idézett nyilatkozatát még 1879-ben kormányralépésekor tette. Másfél évtized múltán, amikor a kiélesedő ellentétek időről-időre működésképtelenné tették a parlamenti mechanizmust, Taaffe megkísérelte új módszerekkel megerősíteni császárminiszteri hatalmát. 1893 októberében váratlanul választójogi reformtervezetet terjesztett a parlament elé. Az előzetes minisztertanácsi tárgyalásokon kifejtette: a reform célja, hogy a korona hatalmát megerősítse, megszabadítsa a „*parlament abszolutizmusától*”.⁶

Taaffe választójogi reformkísérletének voltak előzményei. Az új parlamenti ülészak kezdetétől (1891) egymásután nyújtották be a különböző pártok és egyes képviselők indítványait. Követel-

---

Wien, Leipzig 1909. V. k. 59—66., 85—87., 90—91., 94—102. I. Vö. Char-
matz, *Österreichs innere Geschichte* II. k. 67—77. I.

⁴ Hanák Péter, *A dualizmus válságának problémái a XIX. sz. végén*. Tör-
ténelmi Szemle 1959. 81. I.

⁵ *Der politische Nachlaß des Grafen Eduard Taaffe*. Wien 1922. Idézi
Ludwig Brügel, *Geschichte der Österreichischen Sozialdemokratie*. IV. k.
Wien 1923. 197. I.

⁶ Brügel, i. m. IV. 196—197. I.

ték a közvetlen választás bevezetését a IV. kúriában, a titkos választást, a választóközetek megváltoztatását, a nemzeti kisebbség védelmét. Többen szót emeltek a cenzus leszállításáért, a mandátumok számának felemeléséért. Az ifjúcsehek az általános választójogért léptek fel.⁷ A liberális párt nevében Ernst Plener munkáskamarák felállítását javasolta a II. kúria kamaráinak mintájára. Az összesen huszonnégy munkáskamara együttvéve kilenc parlamenti képviselőt delegált volna. A kamarai tagság feltétele a 24. életév betöltése, osztrák állampolgárság, írni-olvasni tudás, kétévi egyhelybenlakás és betegpénztári tagság.⁸ A kurialitás és pluralitás e „továbbfejlesztése” a szervezett munkásság körében a legnagyobb felháborodást váltotta ki. A szociáldemokrata párt külön határozatban elemezte és elítélte Plener tervezetét. Valamennyi demokratikus színezetű parlamenti pártcsoporthoz elutasította a munkáskamarák intézményét.⁹

A reformjavaslatok tanulmányozására kiküldött parlamenti bizottság azonban hosszú hónapokon keresztül tétlenkedett. A fordulatot az ifjúcsehek határozott fellépése hozta. 1893. márc. 2-án Slavík pártja nevében reformindítványt terjesztett a kormány elé. 500 tagú képviselőházat javasolt, 240 szláv, 245 német, 11 olasz és 4 román delegátussal. A választásokon valamennyi 24. életévét betöltött osztrák állampolgár résztvehetett volna. A csehek kifejtették, hogy a birodalom egész alkotmányát igazságtalannak tartják, s a javasolt reform csupán a parlamenti képviselői rendszer bizonyos korrigálását jelenthetné. Március 20-án felszólalt Masaryk: „Nem hisszük, hogy az általános választójog egyetlen pillanat alatt a cseh nép valamennyi követelését kielégíti, de az általános választójogban látjuk a politikai verseny egyetlen jogos bázisát, s különösen azt a politikai kényszert, amely nemcsak a néppártokat, hanem Ausztria más pártjait is dolgozni készíti.”¹⁰ Slavík indítványa rendkívüli feltűnést keltett. A legnagyobb eredménye az volt, hogy napirendre tűzte a reform kérdését.

1893 nyarán megélenkült a politikai élet Ausztria valamennyi nagyobb városában. Csehországban már május elsejét az általános választójog követelésének jegyében ünnepelték. Különösen itt voltak nagyszabású megmozdulások. Június 18-án Prágában és Brünnben munkások tüntettek, véres összetűzésre került sor. A július 9-i bécsi tömeggyűlésen 50 000 ember vett részt, az általános,

⁷ Kolmer, i. m. V. k. 333—338. l.

⁸ Kolmer, i. m. V. k. 335—36. l.

⁹ u. o., Brügel, i. m. III. k. 1922. 405. l.

¹⁰ Kolmer, i. m. V. k. 338—339. l.

közvetlen választójogért és a munkáskamarák ellen demonstráltak.¹¹ Augusztus 20-án Bécsben ismét nagyobb akcióra került sor.

Ilyen körülmények között a kormány nem térhetett ki az állásfoglalás elől: az augusztus 21-i minisztertanácson arra az elhatározásra jutott, hogy foglalkozik a választójogi reform kérdésével, s lehetőség szerint magához ragadja a kezdeményezést.¹² Anélkül, hogy a nagyobb pártokkal előzetesen megegyezett vagy akárcsak tárgyalt volna, az őszi ülésszak megnyitásakor törvényjavaslatot terjesztett a ház elé.¹³ A reform a kuriális rendszert, az I. és II. kúria privilégiumait érintetlenül hagyva a városi és vidéki választójog kiterjesztését célozta.¹⁴ Az indítvány vitáján három álláspont kristályosodott ki: a lengyel-klub, a Hohenwart-klub és a liberálisok elvetették a túlméretezettnek ítélt reform-tervezetet, és spon-tán koalíciót alkottak a kormány ellen. A német nacionalisták és a keresztény-socialisták hajlandók voltak megalkudni a tervezettel, a szociáldemokraták és az ifjúcsehek a leghatározottabban kitartottak az általános választójog mellett. A többnapos vita október 23-án kezdődött és egészen Taaffe elbocsátásáig tartott. A lengyel-klub nevében Jaworski óvta a parlamentet, hogy meginduljon az általános választójog lejtőjén;¹⁵ Hohenwart tiltakozott

¹¹ Kolmer, i. m. V. k. 340. l., Brügel, i. m. IV. k. 181—188. l. Charmatz, *Österreichs innere Geschichte*. II. k. 80. l. Az augusztus 20-i demonstrációról szóló rendőri jelentés mindenekelőtt azért volt különleges jelentősége a gyűlésnek, mert azon első ízben vetették el a tömegek közt az általános sztrájk fenyegető gondolatát. Brügel, i. m. IV. k. 188. l. (Szerk.): Oldřich Říha, Júlíus Mészáros, *Přehled Československých Dějin*. II. k. Praha 1960. 654. l. A csehországi mozgalmakra l.: Jan Havránek, *Boj za všeobecné, přímé a rovné hlasovací právo roku 1893*. Praha 1964. 41—58. l.

¹² Brügel, i. m. IV. k. 201—203. l.

¹³ Kolmer, i. m. V. k. 333. l. A Monarchia közös külügyminisztere, Kálnoki szemrehányást tett Taaffénak, hogy olyan titokban készítette elő a reformot, hogy még ő is csak mint újságolvasó polgár szerzett róla tudomást. Mint közös külügyminiszter talán igényt tarthatna arra, hogy fogalma legyen azon ország belügyeiről, amelyet kifelé képvisel. *Der politische Nachlaß des Grafen Taaffe*, 307—309. l.

¹⁴ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. (Tovább S. P. A.) XI. Session 724. Beilage. A III. és a IV. kuriában a tervezet szerint annak a huszonegyedik életévét betöltött osztrák állampolgárnak lenne választójoga, aki tud írni és olvasni, katonakötelezettségének eleget tett, hat hónapja egyhelyben lakik, továbbá vagy fizet közvetlen adót, vagy igazolhatóan állandó foglalkozása van. Brügel adatai szerint (i. m. IV. k. 204. l.) a reform következtében a választójogúak száma 1891-hez viszonyítva 1 778 351-ről 3 440 000-re emelkedett volna, azaz míg 1891-ben a férfilakosság 15%-a volt választójogi, a reform eredményeképpen a választójogúak aránya 40%-ra emelkedett volna.

¹⁵ S. P. A. XI. Session 11 358—361. l. (okt. 23.)

a kormány eljárása ellen, hogy negligálja a pártok véleményét,¹⁶ Plener részletesen elemezte a reform várható eredményét. Rámutatott arra, hogy az I. kúria fenntartása és a III. és IV. kúria felhívása a polgári erők viszonylagos meggyengülését fogja eredményezni. Taaffe — Plener véleménye szerint — a polgári erőket háttérbe szorítva a szociáldemokratáknak szolgálatja ki a parlamentet. A választójogi reform szükséges, de egyedül lehetséges módja a munkáskamarák megszervezése.¹⁷

A keresztényszocialisták végső céljuknak a hivatásrendi képviselőket tartották. Amíg ennek feltételei nem értek meg, a választójog kiterjesztése mellett foglaltak állást. Támogatták Taaffe javaslatát.¹⁸ A német nacionalisták, bár elvileg az általános választójog hívei voltak, megalkudtak a kormányjavaslattal. A III. és IV. kúria egyenlő képviselőt követelték, s felvetették egy V. ún. általános kúria létrehozásának gondolatát is.¹⁹

Az ifjúcsehek részletesen és szakszerűen bírálták a februári alkotmány kuriális rendszerét és annak Taaffe-féle módosítását. Rámutattak a kormányjavaslat ellentmondásaira, az I. kúria privilégiumainak anakronizmusára. Maró gúnnyal nyilatkoztak arról a furcsa koalícióról, ahol ősi ellenségek szövetkeztek egy rettegő újjal szemben; követelték az általános választójogot.²⁰

Taaffe a reformtól leginkább azt remélte, hogy általa az új választáson jelentős győzelmet arathat. Elképzelései azonban meghiúsultak. A parlament három legerősebb pártja, a lengyel-klub, a Hohenzwart-klub s a német liberálisok olyan támadást indított a kormányjavaslat ellen, amely menthetetlenül Taaffe bukásához vezetett.²¹

Választójog és nyelvrendelet — ez lesz az elkövetkező évek koalícióalkotó és kormánybuktató jelszava. E kérdésekben minden kormánynak és minden pártnak állást kell foglalnia. Ezek megoldásában keres valamennyi kormány orvosságot a parlament kezdődő funkcionális zavaraira, de ha sikerül egy reformot keresztülerőszakolnia, akkor az oppozíció buktatja meg, ha pedig terve meghiúsul, úgy saját parlamenti pártjai.

¹⁶ S. P. A. XI. Session 11 385—387. l. (okt. 24.)

¹⁷ S. P. A. XI. Session 11 345—53. l. (okt. 23.)

¹⁸ A párt nevében hozzászólt Gessmann S. P. A. XI. Session 11 498. l. (okt. 28.)

¹⁹ A párt nevében hozzászólt Prade S. P. A. XI. Session 11 432—441. l. (okt. 25.)

²⁰ A párt nevében hozzászólt Kramař S. P. A. XI. Session 11 410—418. l. (okt. 25.), és Kaizl S. P. A. XI. Session. 11465—473. l. (okt. 27.) A szociáldemokratáknak nem volt parlamenti képviselőjük, tömeggyűléseiken Slavík javaslatát támogatták. Kolmer, i. m. V. k. 347. l.

²¹ Kolmer, i. m. V. k. 353—54. l.

Nem célunk nyomon követni a parlament végnélküli vitáit, elemezni a házba érkező számtalan törvényjavaslatot. Nem a választójogi reformok megszületésének történetét akarjuk megírni, hanem azt, hogy a régi egyensúlyi állapot megbomlása, a parlament működési zavarai miként készítették a kormányokat választójogi reformok kezdeményezésére, s e törvények hogyan fokozták a már meglevő működési zavarokat. A látszólag apró belpolitikai történések legfeljebb annyiban érdekelnek bennünket, amennyiben ennek megvilágítását szolgálják. Az egyensúly megbomlása, a kúriális rendszer válsága, s a törekvés az elavult szisztéma konzerválására paradox helyzetet teremtett. Az egykori ellenségek: Hohenwart, Plener és a lengyel arisztokrácia közös kormányt alakított. S míg Plener (nem is indokolatlanul) attól tartott, hogy a Taaffe-féle reformtervezet a konzervatív-nagybirtokos erők javát szolgálná, a törvényjavaslat megbuktatására az arisztokrácia pártjaival szövetkezett. Az események során hamarosan nyilvánvalóvá vált az ilyenfajta koalíciók tarthatatlansága.

1893. november 11-én Windischgrätz koalíciós kormánya lépett hivatalba azzal a feladattal, hogy megoldja az akuttá vált választójogi problémát.²² Az új minisztérium 1894 tavaszára készült el a reformterv alapjaival, amelyeket február 26-án ismertetett a koalíciós pártok vezetőivel. A régi rendszert egy negyvenhárom tagú „általános” kúriával egészítette ki. Itt hathavi egyhelyben lakáson kívül műveltségi és vagyoni cenzushoz kötötték a választójogot.²³ A vita során a koalíciós partnerek között ellentétek keletkeztek. A lengyelek túlméretezettnek ítélték a kormány tervezetét. Hohenwart olyan önálló javaslattal lépett fel, ami nemcsak a kúriális szisztéma legszigorúbb konzerválását eredményezte volna, hanem bizonyos fokig visszatérést az 1873 előtti közvetett Reichsrat választáshoz.²⁴

Egyévi huzavona után, amikor a képviselőház előtt már számos javaslat hevert, a választójogi bizottság végre eljutott odáig, hogy

²² Kolmer, i. m. V. k. 355—56. l.

²³ A választójog feltétele vagy felsőgimnáziumi végzettség, vagy két évi betegpénztári tagság, vagy két évi adófizetés volt. Az új kúriában is elkülönítették egymástól a városi és vidéki választókat, s a vidéki választók számára csak ott vezették be a közvetlen választást, ahol a tartományi törvények azt előírták.

²⁴ Hohenwart tervezete szerint a III. és IV. kúria cenzusát ugyan leszállították, de a képviselők 2/3-át a Landtagok delegálták, s csak 1/3-át választotta közvetlenül a Reichsrat ún. „népválasztással”. Hohenwart tervezete olyan felháborodást váltott ki, hogy néhány hónap múlva kénytelen volt visszavonni. Kolmer, i. m. V. k. 493—496., 501. l. Vö. Albert Schäffle, *Aus meinem Leben*. II. k. Berlin 1905. 97—98. l.

alaptervezetét a parlament elé terjeszthette. Az oppozíció azonban elégedetlen volt. A részletes javaslat kidolgozására sürgösségi indítványt tett, s a munkálatokra négyhetes határidőt szabott meg. Amikor a képviselőház ezt elvetette, obstrukcióba kezdett, s megakadályozta a soronlevő költségvetési tárgyalások folytatását. A kormány tarthatatlan helyzetbe került, annál is inkább, mert a minisztertanács tárgyalásain a kormányon belüli ellentétek egyre leplezetlenebbül jelentkeztek. Az új törvényjavaslat nem tudta összeegyeztetni a különböző terveket és kompromisszumot létrehozni a koalíciós partnerek közt. Mielőtt azonban a nyílt ellentét a kormány tagjai közt s az ellenzék obstrukciója a parlamentben teljességében kibontakozott volna, a kormány váratlanul rajta vestett a másik buktatón, a nyelvrendeleten.²⁵

Az egymást követő minisztériumok: Taaffe, Windischgrätz, Kielmansegg két esztendő alatt egyetlen lépést sem haladtak előre a választójogi reform útján. Nem sikerült megszabadulniok a „parlament abszolutizmusától”, azaz alkotmányosan, a parlament többségének támogatásával kormányozniok. 1895 őszén Badeni kapott megbízatást az uralkodótól, hogy erős kézzel teremtsen rendet az országban. Badenit, aki szűkebb hazájában Galíciában kezdte politikai pályafutását, a polgári alkotmányosság eszméi alig fertőzték meg. Programnyilatkozatában a császármíniszter szavai kísértettek: „Ha azt mondom, hogy a kormány pártoktól független, s a jövőben is meg akarja őrizni függetlenségét, e szavak azt jelentik, hogy mi vezetni és nem vezettetni akarunk.”²⁶

Badeni hamarosan foglalkozni kezdett a választójogi reform kérdéseivel, s már az október 12-i minisztertanácsn előadta tervét. A privilegizált kúriákat megtartva egy V., általános kúriát javasolt, amelyben valamennyi 24. életévét betöltött, fél éve egyhelyben lakó osztrák állampolgár választójogot kap. „Olyan választási rendszert kell alkotni — mondotta —, amely egyrészt magában foglalja az állami érdekcsoportok képviselőtét, másrészt helyet ad az általános választójognak... A ma létező érdekcso-

²⁵ Az új tervezet szerint 13 mandátumot kaptak a szervezett munkások és harmincegyet valamennyi adófizető polgár. Tehát két új kúriát létesítettek volna. Kolmer, i. m. V. k. 500—506. l. Még Taaffe ígéretet tett arra, hogy a cilli (stájerországi) német gimnáziumban párhuzamos szlovén osztályokat nyit. Most Windischgrätz eleget akart tenni a szlovének régi követelésének, ezzel azonban a német pártok dühödt ellenállását váltotta ki, s a német liberálisok kiválásával a koalíció felrobbantását. (Szerk.: Karl G. Hugelmann, *Nationalitätenrecht des alten Österreich. Wien 1934.* 483—485. l.; Charmatz, *Österreichs innere Geschichte* II. k. 86—88., 93—95. l.)

²⁶ A kormányprogramot közli Kolmer, i. m. VI. k. 1910. 2—7. l.

portok ellensúlyt biztosítanak az új kúria általános választójogával szemben.²⁷

A reform-tervezet parlamenti vitája 1896. február 20-án kezdődött. Lényegében valamennyi jelentősebb politikai párt fenntartotta korábbi álláspontját. Az ifjúcsehek kijelentették (Brzorad), hogy a tervezet nem felel meg a várakozásnak. 5 millió választó az általános kúriában 72 mandátumot kap, míg az I. kúria 5000 nagybirtokosa továbbra is 85 képviselőt küld a parlamentbe. A javaslat új igazságtalanságot teremt, új pluralitást az V. kúriában, s fenntartja a régi rendszer minden hibáját, különösen a schmerlingi választási geometriát, a népek kisebbségének uralmát a parlamentben.²⁸ Slavík szám adatokkal bizonyította, hogy a csehek számára mennyire igazságtalan a fennálló képviselői rendszer, s ezen a Badeni javaslat lényegében semmit sem változtat. A csehek a kormányjavaslatl szemben az általános, egyenlő választójogot követelték.²⁹

A keresztényszocialista Liechtenstein véleménye szerint³⁰ a népet a tervezet nem fogja kielégíteni, bár az kétségtelen bizonyítéka a kormány komoly reformszándékának. „A kormányjavaslat egy rövid lépés, amit hamarosan másiknak kell követni, gyors tempóban s valószínűleg kényszerítve erre.” Lueger³¹ a választási szabadság védelmének törvényes biztosításáért szállt síkra, pillanatnyilag elfogadva a tervezetet. A német néppárt nevében Steinwender³² örömmel üdvözölte a javaslatot: ez az, amiért a párt évek óta harcolt.

A jobboldali ellenzék fő erejét a német és lengyel konzervatívok adták. Mindkét párt a Landtagokat akarta fokozottabb szerephez juttatni. A lengyel Jędrzejowski az általános választójogot veszedelmes gondolatnak, a kuriális rendszer töretlen fenntartását a birodalom legfőbb érdekének ítélte.³³

Az 1893-as állásponthoz hasonlóan a német liberálisok azt vallották, hogy munkáskamarák felállításával kell az érdekképviselőt eszméjét továbbfejleszteni és modernizálni. Voltak azonban olyan

²⁷ Brügel, i. m. IV. k. 294—95. l. Badeni természetesen csak férfi állampolgárookra gondolt, s nem szándékozott választójogot adni az urukkal egy háztartásban élő cselédnek sem. Ezt a megszorítást a vita során elvetették. Az 1896. február 15-i Badeni féle reformtervezetről Kolmer, i. m. VI. k. 154. l. A szentesített törvénycikkek: RGBl. 1896. No. 168—169. tc.

²⁸ S. P. A. XI. Session 22644—45. l. (febr. 20.)

²⁹ S. P. A. XI. Session 24202—206. l. (ápr. 20.)

³⁰ S. P. A. XI. Session 22647—653. l. (febr. 20.)

³¹ S. P. A. XI. Session 22672—677. l. (febr. 20.)

³² S. P. A. XI. Session 22659—660. l. (febr. 20.)

³³ S. P. A. XI. Session 22653. l. (febr. 20.)

képviselőik is, akik tartottak ugyan attól, hogy a reform következtében a németek elveszítik számszerű parlamenti fölényüket, mégis elismerték a reform szükségességét.³⁴

A tervezet általános vitája 1896. április 23-án ért véget. Ekkor tartottak szavazást a kisebbségi javaslatról (az általános választójogról), amit a parlament 173 : 61 arányban elvetett. Ezután a speciális vitán a reform módosításáért folyt a küzdelem: az V. kúria mandátum-számának felemeléséért, azért, hogy a IV. kúriába vezessék be a közvetlen választást, s hogy a mandátumokat a nemzetek közt igazságosabban osszák fel. E követelésekből azonban semmi sem valósult meg. Május 7-én a képviselőház Badeni eredeti javaslatát 234 : 19 arányban elfogadta, s június 14-én a császár szentesítette az új törvényt.³⁵

³⁴ Dr. Russ és Dr. Menger felszólalása S. P. A. XI. Session 24227—235 I. (ápr. 20.) és 24317—327. I. (ápr. 22.)

³⁵ Kolmer, i. m. VI. k. 167—168., 172. I. Az általános választójogra szavaztak a német radikálisok, a német néppárt egy része, az ifjúcsehek, a szlovének és a horvátok egy része. 1896 áprilisában a reform szentesítése előtt ülésezett a szociáldemokrata párt 5. kongresszusa. A párt hivatalos vezetése úgy vélte, a reform tartalmán már nem lehet változtatni. Adler szerint: „Az emberek azt mondhatják a reformról, amit akarnak, a tény mégis az, hogy a legközelebbi választásoknál 3 600 000 eddig jogtalan ember választó cédulát s ezzel egy kis és korlátozott jogot kap. Mi pedig hatalomhoz jutunk a reform által. A nép elé léphetünk, és azt mondhatjuk: hogy választójogot kaptatok, a mi érdemünk, s hogy olyan rosszat, az másnak a bűne. Ha jobbat akartok, velünk kell jönnötök.” A párton belül sokan bírálták a vezetőséget, hogy opportunus volt a Badeni-reformmal szemben. Brügel, i. m. IV. k. 298—300. I.

6. AZ OSZTRÁK PARLAMENT AZ 1896. ÉVI VÁLASZTÓJOGI REFORM UTÁN

Ausztriában a választójogi reform sohasem volt egyszerűen polgári demokratikus követelés, hanem azon ellentmondások időleges megoldásának kísérletét is jelentette, amelyek az alkotmányban kifejezésre jutottak. A sorra felmerülő kormányjavaslatok a képviseleti rendszer társadalmi és nemzeti ellentmondásainak levezetését, a különböző oldalakról jelentkező igények kielégítését kísérelték meg olyan mértékben, hogy a parlament mechanizmusa használható legyen, hogy a reform teremtette parlamentben létrejöjjön az átalakult politikai erőviszonyok új egyensúlya.

Igen jellemző, hogy a reform végrehajtására, a választójog kiterjesztésére Hohenwart, Taaffe s Badeni kormánya vállalkozott, tehát a konzervatív-klerikális koalíciós csoportok minisztériumai. Ennek okára, az osztrák-német polgárság szűkkeblűségére, demokratizmusa rendkívül korlátolt voltára korábban már rámutattunk. A német polgárság a schmerlingi alkotmányban látta a liberalizmus, saját társadalmi és nemzeti uralma legfőbb biztosítékát. Az „alkotmányhűség” a német liberális polgárság politikai állásfoglalása és pártprogramja volt. A schmerlingi alkotmány meghaladása (bármilyen indítékból történjék is) számára a régen konzervatívizmussá merevedett századközepi liberalizmus elvetését jelentette, a maga uralmi hadállásainak fenyegetését. Szóltunk arról is, hogy a társadalmi és nemzeti ellentétek sajátos alakulása, a demokratikus erők gyengesége, a klerikalizmus nagy súlya következtében a konzervatív klerikális pártok nagy tömegbefolyással rendelkeztek, tömegpárttá váltak, s így a szélesebbkörű választójog számukra használható politikai fegyver lett. Az a tény azonban, hogy a konzervatív-feudális Hohenwart—Taaffe—Badeni vonal volt a reformmunkálatok vezetője és végrehajtója, meghatározta a születő reform jellegét.

Az 1896. évi 168. és 169. tc. módosította az 1873. évi 40—41. és az 1882. évi 142. tc.-t, s választójogot adott minden 24. életévét betöltött, fél éve egyhelyben lakó osztrák állampolgárnak.¹ Az

¹ RGBl. 1896. No. 168—169. tc. A 168. tc. 2. §-a az V. kúria mandátumait is városiakra és vidékiekre osztotta, s azokon a területeken, ahol a IV. kúria képviselőit még közvetett választással delegálták, az V. kúriában is

„általános” választójogot az állampolgárok az V. ún. általános kúriában gyakorolhatták, ahová a Reichsratban képviselt királyságok és országok választópolgárai összesen 72 képviselőt delegáltak. Az új törvény megőrizte az „érdekképviseletté” modernizált feudális rendi képviseleti formát, az általános választójog elvi érvényrejuttatásával új pluralitást vezetett be, rendkívüli aránytalanságot az egyes kúriák mandátumainak erejében, és semmit sem változtatott a választókörczetek régi beosztásán, az ún. schmerlingi választási geometrián.

A reform kétségtelen eredménye, hogy a választójogúak száma 1 890 335-ről 5 018 217-re emelkedett, azaz a 24 éven felüli férfilakosság 88,1%-a választójogot kapott.² Badeni biztosította miniszter társait, hogy az általános választójog hatását ellensúlyozni fogja a kurialitás fenntartásával. Valóban, az V. kúria bevezetése megsokszorozta a régi rendszerben is érvényesült pluralitást (9. tábla).

9. TÁBLA

Egy mandátumra jutó választók száma

A kúria	A kúria egy képviselőjére jutó választópolgárok száma
I.	64
II.	21
III.	3 341
IV.	11 555
V.	69 697

Azaz egy nagybirtokos szavazata 52 városi, 180 vidéki, vagy 1089 általános kúriabeli választó szavazatával volt egyenértékű. Ha valóságos képet akarunk kapni arról, hogy mit is jelentett a Badeni-féle V. kúria bevezetése az osztrák parlament életében, akkor a törvénycikkeknél, pro és kontra érveknél többet mond, ha megkíséreljük bemutatni azokat a jelenségeket és változásokat,

közvetett választást rendelt el. Az 1896. No. 226. tc. a III. és IV. kúria adócenzusát 5 forintról 4 forintra mérsékelte, a rendelkezésnek azonban az adók egyidejű rendezése következtében nem volt nagyobb gyakorlati jelentősége.

² Az összalakossághoz viszonyítva 7,6%-ról 27,9%-ra emelkedett a választójogúak aránya. *Österreichische Statistik* (Öst. Stat.) XLIX. k. Wien 1897. 1. füzet. Die Ergebnisse der Reichsratswahlen für das Jahr 1897. IV. 1. és Öst. Stat. XXXII. k. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890. 3. füzet. Wien 1893. XI. l. XIII. tábla alapján.

amelyek a parlamentben közvetlenül a reform hatására megmutatkoztak, illetőleg végbementek.

A reform következtében a képviselők 17%-át az általános választójog alapján delegálták a parlamentbe (10. tábla).³

A reform azonban alig változtatott az egyes nemzetiségek képviselőinek aránytalanságán (11. és 12. tábla).⁴

10. TÁBLA

A mandátumok megoszlása kúriánként

Tartomány	I.	II.	III.	IV.	V.	Összesen
	k ú r i a					
Alsóausztria	8	2	19	8	9	46
Felsőausztria	3	1	6	7	3	20
Salzburg	1	—	2	2	1	6
Stájerország	4	2	8	9	4	27
Karintia	1	1	3	4	1	10
Krajna	2	—	3	5	1	11
Trieszt	—	1	3	—	1	5
Görz és Gradiska	1	—	1	2	1	5
Isztria	1	—	1	2	1	5
Tirol	5	—	5	8	3	21
Vorarlberg	—	—	1	2	1	4
Csehország	23	7	32	30	18	110
Morvaország	9	3	13	11	7	43
Szilézia	3	—	4	3	2	12
Galicia	20	3	13	27	15	78
Bukovina	3	1	2	3	2	11
Dalmácia	1	—	2	6	2	11
Összesen	85	21	118	129	72	425

Ha a parlament társadalmi összetételét vizsgáljuk, s próbáljuk meg összehasonlítani a korábbi arányokkal, a statisztikai adatok csak szerény következtetésekre adnak lehetőséget (13. és 14. tábla).⁵

³ Öst. Stat. XLIX. k. 1. füzet VII. l.

⁴ A lakosság nemzetiségi megoszlása: Öst. Stat. XXXII. k. 1. füzet. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890. Wien 1892. XXXIII. l. A mandátumok nemzetiségek szerinti megoszlását 1885-ben l. Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*. Wien, Leipzig 1907. IV. k. 4. l. Az 1897-es képviselőház mandátumainak megoszlását Kolmer parlamenti almanachja alapján állítottuk össze (*Das neue Parlament. Parlamentarisches Jahrbuch*. V. Jahrgang. Wien 1897.)

⁵ A képviselőkre vonatkozó valamennyi táblázat Kolmer parlamenti almanachja alapján készült.

11. TÁBLA

A mandátumok megoszlása nemzetiségenként 1897-ben

Tartomány	német	cseh	lengyel	szlovén	szerb és horvát	ukrán	román	olasz	összesen
Alsóausztria	46								46
Felsőausztria	20								20
Salzburg	6								6
Stájerország	23			4					27
Karintia	9			1					10
Krajna	2			9					11
Trieszt								5	5
Görz és Gradiska				2				3	5
Isztria				2				3	5
Tirol	13							8	21
Vorarlberg	4								4
Csehország	45	65							110
Morvaország	24	19							43
Szilézia	10	1	1						12
Galícia				69		9			78
Bukovina	3		1			2	5		11
Dalmácia					11				11
Összesen	205	85	71	18	11	11	5	19	425

12. TÁBLA

A lakosság és a képviselők nemzetiségi megoszlásának aránya (százalékban)

Nemzet	1885		1897	
	a mandátumok megoszlása	a lakosság megoszlása*	a mandátumok megoszlása	a lakosság megoszlása**
Német	49,6	36,8	48,2	36,1
Cseh	} 44,5	} 59,2	20,0	23,3
Lengyel			16,7	15,8
Szlovén			4,2	13,2
Szerb-horvát			2,6	5,0
Ukrán			2,6	2,8
Román	1,4	0,9	1,2	0,9
Olasz	4,5	3,1	4,5	2,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

* Az 1880-as népszámlálás alapján

** Az 1890-es népszámlálás alapján

A táblázatok végeredményéből csupán az a polgári államokban jól ismert tény olvasható le, hogy az aktív parlamenti politika részben az értelmiség, részben a földbirtokos osztály működési területe. Tőkések, közép- és kispolgárok aránylag kis számban foglaltak helyet a képviselőházban (14%). 1885-höz viszonyítva 11%-kal csökkent a birtokos képviselők, s 5%-kal növekedett a polgári és kispolgári képviselők aránya, s ha elenyésző számban is, az V. kúria bevezetésével megjelentek az első munkásképviselők az osztrák parlamentben.⁶ Érdekes összehasonlítani az egyes nemzetiségek mandátumainak megoszlását. Ha a három legnagyobb nemzet, a németek, a csehek és a lengyelek képviselőinek foglalkozási megoszlását vetjük össze, szembetűnő, hogy a németeknek csak 1/3-a, a lengyel képviselőknek pedig fele birtokos volt. Ehhez a nagyon is általános megjelöléshez hozzátehetjük, hogy az 50%-nyi lengyel birtokos képviselő zöme nagybirtokos volt, s Galiciában nemcsak az I., hanem a IV. kúria mandátumait is jórészt nagybirtokosok szerezték meg, sőt a II. és III. kúria szintén több nagybirtokos képviselőt delegált a parlamentbe. A táblázatok tanulsága, hogy jelentős számú burzsoá vagy kispolgár képviselőt csak a németek (19,5%), az olaszok (15,8%) és a csehek (14,2%) delegáltak. Szinte kizárólagosan értelmiségi küldötteket a polgári és nemzeti fejlődésben legelmaradottabb szerbek, ukránok és románok választottak. A német értelmiség zöme (ügyvédek és tanárok) a városi kúria, a polgárság képviselője, míg a IV. kúria birtokos parasztsága főleg papokat delegált a birodalmi parlamentbe.

A reform hatása leginkább a pártok választási eredményeiben mutatkozott meg;⁷ a liberális párt nagy erővesztésében s az új pártok, a keresztényszocialisták, a nacionalisták (a német néppárt a Schönerer csoport), valamint a szociáldemokraták előretörésében (15. és 16. tábla).

Hogy az V. kúria milyen erők számára nyújtott lehetőséget, azt néhány nagyváros részletesebb választási eredménye mutatja (17. tábla).⁸ A számok önmagukért beszélnek. Arról tanúskodnak, hogy a szociáldemokrata párttal csak a bécsi keresztényszocialisták versenyezhetek. (Ekkor került Lueger a bécsi városi tanács élére, s kezdte meg valóban nagyarányú szociálpolitikai tevékenységét. Ekkor kapcsolták az erősen kispolgári jellegű elővárosokat a fővároshoz — éppen Lueger követelésére.) A liberálisokat s a

⁶ Az 1885-ös képviselőház hasonló adatait l. tanulmányunk 3. fejezetében.

⁷ Elemzésünkben csak a német pártokkal foglalkozunk.

⁸ Öst. Stat. XLIX. k. 1. füzet. XXIV. l.

Különböző nemzetiségű képviselők

Nemzetiség	Birtokos		Tőkés		Kispolgár		Munkás	
	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
Német	69	33,7	15	7,3	25	12,2	5	2,4
Cseh	34	40	6	7,1	6	7,1	4	4,7
Lengyel	36	50,7	3	4,2	1	1,4		
Szlovén	4	22,2	1	5,6				
Szerb és horvát	1	9,1						
Ukrán	2	18,2						
Román	1	20,0						
Olasz	5	26,3	3	15,8				
Összesen, átlagban	152	35,8	28	6,6	32	7,5	9	2,1

* 1. pap, tanár 2. ügyvéd, jegyző 3. újságíró, szerkesztő 4. orvos, mérnök 5. köz-

Stájerországban egyébként igen erős német nacionalistákat is elnémították a szociáldemokraták s a keresztényszocialisták.

A statisztikai adatokat nagyon óvatosan kell értelmeznünk, ha megkíséreljük a parlament legjelentősebb pártjainak (ill. klubjainak) jellegét, társadalmi bázisát meghatározni. Elemzésünkhöz a választók kúriális (18. tábla) és tartományi (15. tábla), valamint a képviselők foglalkozás szerinti (19. tábla) megoszlását vesszük alapul.

A német liberális párt az új választók felléptével elvesztette korábbi abszolút többségét. (Ez különösen szembeötlő, ha figyelembe vesszük, hogy a liberális klub gárdájának majd felét kitevő csehországi német haladópart egyre inkább a német nacionalizmus irányába tájékozódott.) A statisztikai adatokból annyi mindenesetre kiviláglik, hogy a párt elsősorban a városi polgárság és az I. kúria alkotmányhű nagybirtokosainak gyülekező helye, s ez utóbbiak egyre növekvő súlyra tettek szert a pártban. A liberálisok abszolút többséggel már csak a cseh tartományokban rendelkeztek.⁹

A katolikus konzervatív párt az I. és IV. kúria, tehát a konzervatív nagybirtok s a klerikális osztrák-német parasztság pártja. Legjelentősebb erőit Felsőausztria, Salzburg és Tirol erősen agrár-

⁹ Mint említettük, ez a liberális többség is csak formális volt. 1896-ban a csehországi liberális képviselők kiváltak az Egyesült Német Baloldalból, mivel nem találták elég határozottnak a párt fellépését Badeni nyelvrendeletével szemben. Kolmer, i. m. VI. k. 1910. 174. l. és Emil Pfersche, *Die Parteien der Deutschen in Österreich vor und nach dem Weltkrieg*. München 1915. 19. l.

TÁBLA

foglalkozás szerinti megoszlása

		Értelmiség*					Egyéb		Összesen		
1	2	3	4	5	6	Össz.	%	absz. szám	%	absz. szám	%
30	25	5	10	5	7	82	40	9	4,4	205	100
6	13	2	5	5	2	33	38,8	2	2,3	85	100
12	7	2	3	5		29	40,8	2	2,9	71	100
9	2			1		12	66,6	1	5,6	18	100
4	5			1		10	90,9			11	100
4	3		2			9	81,8			11	100
1				2		3	60,0	1	20,0	5	100
4	6	1				11	57,9			19	100
70	61	10	20	19	9	189	44,5	15	3,5	425	100

hivatalnok 6. magánhivatalnok

jellegű tartományaiból gyűjtötte. A pártot birtokosok és papok képviselték.

A keresztényszocialista párt a bécsi kis- és középburzsoázia s az alsóausztriai klerikális birtokos parasztság (a III., IV. és V. kúria) pártja. Szűkebb hazája az a tartomány, ahol a kispolgárság egzisztenciális fenyegetettsége éppen a kapitalista fejlődés legmagasabb

14. TÁBLA

Német képviselők foglalkozási megoszlása kúriánként

Foglalkozás	I.	II.	III.	IV.	V.	Összesen
Birtokos	35		3	27	4	69
Tőkés		9	4	2		15
Kispolgár			13	4	8	25
Munkás					5	5
Értelmiség *	5	3	50	13	11	82
Egyéb		1	1	5	2	9
Összesen	40	13	71	51	30	205

*Értelmiségi képviselők részletesen:

Pap, tanár	3		15	7	5	30
Ügyvéd, jegyző	2		20	2	1	25
Újságíró, szerkesztő			3	1	1	5
Orvos, mérnök		2	5	2	1	10
Közhivatalnok			4		1	5
Magánhivatalnok		1	3	1	2	7

15. TÁBLA

A német pártok választási eredményei 1897-ben

Tartomány	Libe- rális párt	Alkot- mányhú nagy- birto- kosok	Kato- likus konzer- vatív párt	Keresz- tény szocia- lista párt	Német néppárt	Schö- nerer- párt	Szociál- demok- rata párt	Egyéb	Össze- sen
Alsóausztria	7	5	2	24	6	—	1	1	46
Felsőausztria	1	—	15	—	2	—	—	2	20
Salzburg	—	—	4	—	2	—	—	—	6
Stájerország	2	3	6	1	9	—	1	1	23
Karintia	—	—	—	—	9	—	—	—	9
Krajna	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Tirol	1	1	10	—	—	—	—	1	13
Vorarlberg	1	—	3	—	—	—	—	—	4
Csehország	24	5	3	1	5	3	4	—	45
Morvaország	12	2	1	1	3	1	2	2	24
Szilézia	3	1	—	—	4	1	—	1	10
Bukovina	2	—	—	—	1	—	—	—	3
Összesen	54	18	44	27	41	5	8	8	205

16. TÁBLA

A német pártok erőviszonyainak alakulása

A pártok neve	1891 %	1897 %
Liberális párt (az alkotmányhú nagybirtokosokkal)	62,3	35,1
Német klerikális (katolikus konzervatív) párt	16,6	21,5
Keresztényszocialista párt	8,0	13,2
Német néppárt (a Schönerer csoporttal együtt)	9,7	22,4
Szociáldemokrata párt	—	3,9
Egyéb	3,4	3,9
Összesen	100,0	100,0

színvonalra következében a leghatározottabban mutatkozott meg, ahol a befolyásos zsidó tőke ellen az antiszemita demagógia termékeny talajra találhatott, s ahol a birodalmi fővárosban uralmon levő keresztényszocialisták a hatalom minden eszközét (többek között a nagyszabású városfejlesztést is) felhasználhatták befolyásuk további növelésére. A keresztényszocialista képviselők jelentős része személy szerint is kispolgár: kisiparosok, kereskedők, bécsi fogadósok. Értelmiségi küldötteik ügyvédek és tanárok, mint a párt vezető alakjai, Lueger és Gessmann is.

17. TÁBLA

Nagyvárosok választási eredményei

A város neve	A pártok neve	Szavazatok megoszlása a III. kúriában %-ban	Szavazatok megoszlása az V. kúriában %-ban
Bécs	Keresztényszocialista párt	61,1	54,3
	Német liberális párt	24,1	2,8
	Szociálpolitikai párt	10,2	—
	Német nacionalista párt	2,6	1,2
	Cseh nacionalista párt	0,8	0,5
	Szociáldemokrata párt	0,7	40,9
	Egyéb	0,5	0,3
	Összesen	100,0	100,0
Graz	Német néppárt	61,5	—
	Keresztényszocialista párt	37,5	26,6
	Szociáldemokrata párt	—	73,4
	Egyéb	1,0	—
	Összesen	100,0	100,0
Brünn (Brno)	Német liberális párt	58,9	—
	Német nacionalista párt	23,5	—
	Keresztényszocialista párt	17,3	—
	Szociáldemokrata párt	—	74,1
	Ócseh párt	—	25,9
	Egyéb	0,3	—
	Összesen	100,0	100,0

18. TÁBLA

Pártok és kúriák

A pártok neve	I.	II.	III.	IV.	V.	Összesen
	kúria					
Liberális párt	9	10	24	8	3	54
Alkotmányhú nagybirtokos párt	18	—	—	—	—	18
Katolikus konzervatív párt	10	—	5	21	8	44
Keresztényszocialista párt	—	—	11	7	9	27
Német néppárt	1	2	25	12	1	41
Schönerer párt	—	—	1	3	1	5
Szociáldemokrata párt	—	—	—	—	8	8
Egyéb	2	1	5	—	—	8
Összesen	40	13	71	51	30	205

19. TÁBLA

A német képviselők párt ill. foglalkozás szerinti megoszlása

Párt neve	Birtokos	Tőkések	Kispolgár	Munkás	Éntelmiség*					Össz.	Egyéb	Összesen	
					1	2	3	4	5				6
Liberális párt	16	8	2		5	12		6	1	3	27	1	54
Alkotmányhű nagybirtokos	17					1					1		18
Katolikus konzervatív	19	1	4		13	3			1		17	3	44
Keresztény szocialista	7		10	1	2	2		1	2	1	8	1	27
Német néppárt	7	5	7		8	6	2	1	1	1	19	3	41
Schönerer párt	1						2	1			3	1	5
Szocdem. párt			1	4		1	1				1		3
Egyéb	2	1	1		2			1			1		4
Összesen	69	15	25	5	30	25	5	10	5	7	82	9	205

* 1. pap, tanár, 2. ügyvéd, jegyző, 3. újságíró, szerk., 4. orvos, mérnök, 5. közhivatalnok, 6. magánhivatalnok

A német néppárt a vegyes nemzetiségű alpesi tartományokban: Stájerországban és Karintiában hódít, míg a szélsőségesen nacionalista Schönerer csoport a cseh tartományokban. A német nacionalista csoportok társadalmi bázisa a statisztikai adatokból még megközelítőleg sem rajzolódik ki. Valószínűleg a valóságban is a legheterogénabb párt volt. Birtokosok és tőkések, kispolgárok és középiskolai tanárok egyaránt képviselik a parlamentben.

A három táblázat együttes elemzésével azt akartuk érzékeltetni, hogy a pártok szociológiai jellegének meghatározó tényezőit statisztikai alapon sem csupán képviselőik — s amennyiben ez megfogható —, választóik társadalmi megoszlásában kell keresnünk. Egyetlen választás eredménye ugyan nem jogosítana fel olyan feltételezésre, hogy például Alsóausztria keresztényszocialista vagy Stájerország nacionalista tartomány. Az 1901-es, valamint az 1907-es választások eredményei azonban megerősítik azt az állításunkat, hogy az alpesi tartományok közül Felsőausztria, Salzburg, Tirol katolikus konzervatív többségű, Alsóausztria keresztényszocialista. Stájerországban, Karintiában a nacionalista, Csehországban a szélsőséges nacionalista pártok hódítanak.¹⁰ Ha túlzottan messzemenő

¹⁰ Az 1901-es választások adatait l. Öst. Stat. LIX. k. 3. füzet. Die Ergebnisse der Reichsratswahlen in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Länder für das Jahr 1900/1901 XXIX—XXXI. l. XIV. tábla. Az 1907-es képviselőház összetételére, pártszerinti megoszlására vonatkozóan

következtetésre e tény önmagában nem is ad lehetőséget, de legalább a további kutatásokra feltétlenül irányt mutat; a tartományok társadalmi jellege, nemzeti megoszlása, nemzetiségi problémái, politikai hagyományai befolyásolják, vagy esetleg meg is határozzák, hogy liberális, konzervatív vagy nacionalista többségű tartománygyűléseket, ill. Reichsrat képviselőket delegálnak.

Kétségtelen tény, hogy minden tartománynak meg volt a maga hosszú időn keresztül uralkodó pártja. A tartományi különállást konzerváló birodalmi alkotmányosság a század végén is erőteljesen éreztette hatását, nemcsak a jogi különbségeket őrizte meg, hanem a Landtagok önálló politikai életével és szerepével a tartományok eltérő politikai arculatának konzerválásához is hozzájárult. Az egyes tartományok sajátos politikai jellegét mutatja az is, hogy a pártokat szinte mindegyikük a maga képeire formálta. A csehországi német liberálisok lényegében nacionalista párttá váltak. Míg Felsőausztriában a német néppárt a liberálisokkal működött együtt, az 1895-ös választásokon választási kompromisszumot kötött velük, Alsóausztriában, ahol a fő küzdelem a liberálisok és keresztényszocialisták között folyt, a német néppárt a keresztényszocialistákkal szövetezett.¹¹ Ismeretes, hogy a századfordulón Felsőausztriában a katolikus konzervatívok együttműködtek a keresztényszocialistákkal, sőt a két párt egyesülésén munkálkodtak, Tirolban viszont ugyanezek a legádázabb harcot folytatták egymás ellen.¹²

A század végén megmaradt tehát az osztrák parlament nemzeti-ség, párt, tartomány és kúria szerinti megosztása. A változás legfeljebb annyi volt, hogy míg az alkotmányos korszak kezdetén a pártok szerinti tagozódás mellett (vagy talán a pártok szerinti tagozódásban) a kúriális hovatartozásnak volt döntő szerepe, a század végére a pártalakulás meghatározója egyre inkább a nemzetiség lett, s továbbra is szerepet játszott a tartományi és kúriális hovatartozás. Ez utóbbi persze sem ekkor, sem korábban nem tette feleslegessé a pártokat. Ha voltak is törekvések valamely kúria önálló politikai pártja, valamifajta kúriális, azaz nyíltan és élesen osztály-

---

az 1897. évihez hasonló számításokat végeztünk Arthur Wilhelm, *Die Reichsrats-Abgeordneten des allgemeinen Wahlrechtes*. Wien 1907. c. parlamenti évkönyve alapján.

¹¹ Herwig (Edward Pichl), *Georg Schönerer und die Entwicklung des Alldeutschtumes in Ostmark*. Wien 1912. IV. k. 124–125. l. Paul Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie*. Jena 1926. 178. l.

¹² Kolmer, i. m. VI. k. 217. l., VII. k. 383. l. (Szerk.:) Karl Gottfried Hugelmann, *Das Nationalitätenrecht des alten Österreich*. Wien 1934. 182. l.

programú párt létrehozására, az ilyen törekvéseket tartós siker sohasem koronázta. Jellemző például, hogy az 1897-es választások idején, amikor a liberális párt bomlása már előrehaladott stádiumban volt, a II. kúria képviselői a bécsi kereskedelmi kamara elnökével, Mauthnerrel az élen megkíséreltek egy önálló liberális csoportot alakítani saját kúriájuk számára (Freier Deutscher Verein). A párt, bár az 1897-es választásokon ért el eredményeket, a parlamenti ülészak végére teljesen felmorzsolódott.

*

Ha végül a reform hatásának ismeretében kísérelnénk meg összegezni az 1896. évi választójogi reform eredményét és jelentőségét, ezt a parlamenti pártok nagyarányú átalakulásában jelölhetnénk meg; a konzervatív német liberalizmus hanyatlásában, a demokratikus és antidemokratikus tömegpártok előretörésében, abban, hogy a reform következtében a választás eredményeiben kifejezésre juthatott egy létező, s a reformtól függetlenül is jelentkező politikai fejlődési folyamat. A fejlődés tendenciája ugyan nemcsak, sőt nem is elsősorban a demokratizálódás irányába hatott, mégis a választójog kiterjesztése a demokratikus tendenciának is érvényesülési lehetőségét nyújtott.

II. RÉSZ

AZ ÁLTALÁNOS VÁLASZTÓJOG

1. A KÖRBERI KÍSÉRLET

A századelőn olyan politikus tűnt fel az osztrák politika élén, akinek személye és törekvései a kortársakat és a történészeket egyaránt foglalkoztatta; mindazokat, akik megérteni igyekeztek egy válság-folyamat belső történéseit, akik az eseményeket nem az eleve elrendelés fatalista álláspontjáról szemlélték, hanem elismerték a történelmi választás és döntés jogát és lehetőségét. Mert úgy tűnt, Körber volt az, aki élni próbált a történelmi döntés jogával, megfordítani vagy legalábbis megállítani egy folyamatot, amelyet a kortársak közül sokan már a vég kezdetének láttak. S mert a körberri törekvés végülis sikertelen maradt, az utókor sokféle egymásnak ellentmondó ítéletet alkotott róla. Nagy gazdasági reformtervei keltik fel egyesek figyelmét, másokét sajátos kormányzati módszerei. Kiváló politikus volt, vagy csak tehetséges bürokrata? Modern, haladó, sőt demokratikus kormányfő, vagy csak a német liberális bürokrácia utolsó képviselője?¹

Talán valóban a német liberális centralizmus késői alakja. Bürokrata, tehát ahhoz a réteghez tartozik, amely az alkotmányos korszak kezdetén a hivatásos politikusokat adta az osztrák közéletnek. Életeleme a Hivatal, érdeklődésének, alkotó képességének igazi területe az államigazgatás. Általános liberális eszméiben, „nem-

¹ Körber politikai törekvéseinek megrajzolásánál Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*. VIII. k. Wien und Leipzig 1914. Rudolf Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht*. Berlin 1932. és Joseph Maria Baernreither, *Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen*. Fragmente eines politischen Tagebuches 1897—1917. (Kiad.) Oskar Mitis. Wien 1939. 137. l. adataira támaszkodtunk. A Körber-politika értékeléséhez figyelemreméltó szempontokat nyújtott: Richard Charnatz, *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*. II. k. Der Kampf der Nationen. Leipzig 1909. 141—160. l.; Joseph Redlich, *Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkrieg*. Wien 1925. 63—70 l.; Ua., *Kaiser Franz Joseph von Österreich*. Berlin 1928. 396—399. l. Redlichet az osztrák-német liberális bürokrácia utolsó nagy alakjaként foglalkoztatja Körber személye. Továbbá Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*. II. k. Graz, Wien, Köln 1962. 455—56. l. A magyar történelmi irodalomban: Hanák Péter, *A dualizmus válságának elmélyülése a XX. század első éveiben*. Századok. 1955. 361—363. l. Dolmányos István, *A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901—1904)*. Budapest 1963. 11—15. l.

zetfeletti” összosztrák centralizmusában a XIX. század közepi német liberális politika folytatója volt. A miniszterelnök szakított közvetlen elődei taktikájával, az egyoldalú kedvezéssel. Nem tett engedményeket sem a németeknek, sem a cseheknek, noha előzőleg sem jutott velük semmiféle megegyezésre. Így kezdetben csak a csehek, majd egyre határozottabban a német nacionalista pártok is szembefordultak vele. A „nemzetfelettség” már nem volt a német hegemonia biztosítéka, ezért nem szerzett parlamenti támogatást a kormány számára. Körber, látva, hogy minden megbékéltetési akciója kudarcba fullad, más módszerekhez folyamodott. Programját egészen egyértelműen fogalmazta meg: vezessük vissza a nemzetiségi kérdést férfias nyugalommal a gyökeréig. A nehézségek nem olyan nagyok, hogy azokat ne lehetne leküzdeni. Ha az ellentéteket megfelelő jóindulattal csökkenteni tudjuk, időt nyerünk arra, hogy energiánkat a gazdasági fejlődés érdekében összpontosítsuk. S ha itt sikereket érünk el, nincs ok az aggodalomra. Az állam jóléte a legerősebb érv a tartós belső béke mellett. A kormánynak az a célja, hogy a teljes államhatalmat a kultúra és a gazdaság szolgálatába állítsa.² A miniszterelnök a századeleji válsággal küszködő burzsoázia előtt egy hallatlanul aktív és konstruktív gazdaság- és szociálpolitika körvonalait bontotta ki. Csatorna, állami vasút és víziút építési, városfejlesztési tervei, tárgyalásai szociáldemokratákkal és vezető ipari körökkel, munkástörvényhozása és az ipar állami pártolása olyan pozitív program volt, ami, ha csak rövid ideig is, úgy tűnt, még járható út az osztrák kormány számára. Körber valóban ért el átmeneti sikereket. 1902 májusában a parlament évek óta először jóváhagyta a költségvetést. A „figyelem-eltérés” politikája azonban nem hozhatott tartós eredményeket, s maguk a gazdasági akciók is megfeneklettek. A nagyszabású építkezések annyira megterhelték az államháztartást, hogy a költségvetés 1903-ban súlyos deficittel zárult, az újabb államkölsön felvételét pedig a parlament megtagadta. 1903-ban a képviselőház visszazuhan a mindent megbénító obstrukcióba.

Körber sajátos sorsa, hogy ő, aki valóban új szellemet akart vinni a császári bürokrácia régi gépezetébe, megkísérelt intézményesen teret engedni a polgári szabadelvűségnek, sajtó, gyülekezési szabadságot adott, zsurnaliszták és karikaturisták aranykorát teremtette meg a császárvárosban, a történelmi utókor szemében a német bürokratikus abszolutizmus késői alakja lett.

² Körber 1900. febr. 5-én a német—cseh megegyezési konferencián mondott beszédét közli Kolmer, i. m. VIII. k. 7. l.

A „Kaiserminister” megszokott fogalommá vált Ausztriában, a párt, illetőleg a nemzetfelettség egyre inkább a kormányzás előfeltétele lett. Körber azonban nem egyszerűen örököse volt a hagyományos módszereknek. Kormányzása a parlamenti élet kényszerű, de tudatos kikapcsolására épült. A parlament elnapolása, szükségrendeletekkel való kormányzás, tárgyalás, egyezkedés a pártok vezetőivel a parlamenten kívül — ez lett Körber politikai gyakorlata. A törvényhozási viták gyakrabban zajlottak jelentős bécsi lapok hasábjain, mint a képviselőház üléstermeiben. „Mit kell tenni, ha a parlament gyógyulási folyamata ilyen soká tart? — kérdi egy alkalommal a költségvetési program tárgyalásán. — Az alkotmányos mechanizmus maga kínál eszközt: a képviselőház feloszlását mindaddig, amíg másszellemű, munkaképesebb parlament nem ül össze.”³ Körber ilyen nyilatkozatai alkalmával a pártlapok a miniszterelnök állameszterveiről harsogtak. Pedig Körbernek nem voltak abszolutista ambíciói. A parlamentáris út gyakori megkerülésével éppúgy a válságot akarta megoldani, mint ahogy gazdasági programja, a nemzeti ellentétek háttérbe szorítása is ezt szolgálta volna. Kormányzati módszere annak beismerése volt, hogy a parlament alkotó tevékenységre már nem képes. A felismerés történeti szükségszerűség volt, amely alól nemcsak egy hivatalnok-kormány feje, hanem Ausztria legerősebb s hatalma zenitjén álló pártjának képviselője sem vonhatta ki magát. Amikor egy ízben felmerült egy keresztényszocialista, tehát parlamentáris, parlamenti többséggel rendelkező kormány alakításának gondolata, Liechtenstein pártja nevében kijelentette: a keresztényszocialista párt szívesebben alakítana hivatalnok-kormányt, amely a 14. tc.-re támaszkodik, mint parlamentit, amely a nagy pártok koalíciójából jönne létre. Halálos ellenségekkel harmonikus kormányt alkotni meddő kísérlet volna, ez az állam és a nép számára csak pusztító hatású lehetne.⁴

A kezdeti sikerek után, 1902-től egyre tornyosultak az akadályok a kormány előtt. Lassan bebizonyosodott, hogy a körberi kísérlet eredménytelen maradt. Az abszolutista módszerekkel megtámogatott gazdaságpolitikának sem sikerült a belső békét megteremteni, a parlamentet normális működésre, alkotó munkára készíteni. „Szégyenszemre az egész világ gúnyolni fog bennünket” — panaszkodott az öreg császár a hallatlan parlamenti botrányok miatt a renitens csehek egyik vezető alakjának.⁵

*

³ Kolmer, i. m. VIII. k. 275—76. l.

⁴ Kolmer, i. m. VIII. k. 553. l.

⁵ Charmatz, i. m. II. k. 154. l.

Körber politikája 1900 őszén ütközött az első komolyabb akadályba. A cseh obstrukció parlamenti verekedéssé fajult. A miniszterelnök kénytelen volt éjszaka Schönbrunnba utazni és az uralkodó felhatalmazását kérni a képviselőház felosztatására. Ebben a szituációban — különböző oldalakról — új javaslat merült fel a parlamenti krízis megoldására. A katolikus néppárt és a keresztényszocialisták nem sokat vártak a szokott módszertől, a képviselőház felosztatásától. Gyökeresebb megoldást követeltek. Alakítsanak a keresztényszocialisták kormányt, vigyék keresztül régi programjukat, akár oktroj útján is; jöjjön az általános választójog.⁶ Ilyen tervek nemcsak a többé-kevésbé ellenzéki pártok sajtójában kaptak teret, hanem a zárt ajtók mögött folyó minisztertanácsi tárgyalásokon is. Sieghart vallomása szerint már a kormányalakítás pillanatában felmerült az a gondolat hogy ha a csehekkel való megegyezési kísérletek nem vezetnének eredményre, úgy államcsínyt kell végrehajtani: választójogi, képviselőházi-ügyrendi reformot, és nyelvrendeletet kell oktrojálni.⁷ Körber csupán azt tartotta aggályosnak, vajon megnyerhető-e az uralkodó egy ilyen terv számára. 1900 július végén látogatást tett a magyar miniszterelnök, Széll Kálmán rátóti birtokán. Egy beszélgetés folyamán megemlítette, komolyan foglalkozik a gondolattal, hogy az osztrák parlamenti nyomorúságnak választójogi reformmal vessen véget.

Az országgyűlés felosztatása s a csehekkel való megegyezési kísérlet kudarca után, 1900. szeptember 4-én Goluchowski külügyminiszter elnökletével közös minisztertanácsot tartottak Bécsben. Itt Körber már kormányprogramként fejtette ki régi tervét.⁸ „Széllnek sikerült ezt a nyaktörő tervet megakadályoznia, pedig osztrák kollégája egy részletesen kidolgozott törvényjavaslatot terjesztett elő, s úgy látszott sikerült megnyernie az ügynek a császárt, és a magyar miniszter, Széchenyi Gyula állítása szerint Goluchowskit is” — írja Sieghart. Széll kétórás beszédben boncolgatta a reform várható következményeit, végzetes hatását a dualista Monarchia államberendezésére. Az általános választójog bevezetése Magyarországon sem maradna hatás nélkül — mondta.

⁶ Neue Freie Presse. Abendblatt. 1900. szeptember 4.

⁷ Sieghart, i. m. 40. l. Sieghart Körber osztályfőnöke s legbizalmasabb munkatársa, politikai tanácsadója volt.

⁸ Évek múltán, 1909-ben mondta el Redlichnek Körber, hogy olyan képviselőházat akart, amelyet felerészben az általános választójog alapján, felerészben értelmi és vagyoni cenzus alapján delegálnak. Fritz Fellner: (Kiad.) *Schicksalsjahre Österreichs. 1908–1919. Das politische Tagebuch Josef Redlichs. I. k. 1908–1914.* Graz, Köln 1953. 29. l. Bár több memoár megemlékezik a szeptemberi közös minisztertanácsról, a jegyzőkönyvek közt nem jutottunk nyomára.

Ha nem is az általános választójogot, de a cenzus jelentős leszállítását itt sem lehetne elkerülni. A reform Magyarországon csak a parlament megkerülésével valósítható meg, s ezzel az államcsínynyel a kiegyezés létalapját és előfeltételét — a birodalom mindkét felének alkotmányos kormányzását — tennénk kockára. Így a kiegyezés revízióját többé senki sem tartóztathatná fel, ez pedig perszonalunióhoz vezetne. Ekkora kockázatot egy kétes hatású reform érdekében? — Körber terve a két birodalomfél viszonyára, az 1867-es kiegyezésre, a Monarchia általános helyzetére olyan hatást gyakorolhat, hogy a magyar miniszterelnök jogának, sőt kötelességének érzi, hogy a tervezett intézkedéssel a leghatározottabban szembeforduljon.

Száll eszmefuttatása megtette a várt hatást; sikerült a császárt meggyőznie, s Goluchowski is lelkesen üdvözölte a magyar miniszterelnököt. Körber lemondott tervéről.⁹

Az 1900. szeptember 4-i közös minisztertanács néhány olyan tanulással szolgál, amit nem árt — a későbbiek szempontjából — külön hangsúlyoznunk. Mindenekelőtt azt, hogy a reform gondolata egy parlamenti krízis idején, annak megoldási módjaként merült fel; hogy a minisztertanács a reformot a birodalom egésze szempontjából ítélte meg, abból az aspektusból, vajon a Monarchia alkotmányos berendezésére, a két birodalomfél egymáshoz való viszonyára milyen hatást gyakorolhat. Végül pedig utalhatunk arra, hogy a császár egyáltalán nem idegenkedett a reform gondolatától.

A választójogi reform terve ezekben az években még egy, aligha várt oldalról merült fel, Ferenc Ferdinánd környezetéből. A szá-

⁹ Leopold Chlumecky, *Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen*. Berlin, 1929. 297—298. l. Az 1900. szeptember 4-i minisztertanácsra vonatkozóan a szerző apjának naplófeljegyzéseit idézi. A minisztertanácsron történetekről megemlékezik Sieghart is, i. m. 68. l. Az ő visszaemlékezése szerint Goluchowski a vitán a 14. tc. fenntartás nélküli alkalmazásáért szállt síkra, s elvetett minden más megoldási lehetőséget. A császár a megszokott eszközöket már nem tartotta megfelelőnek a parlamenti krízis levezetésére, de egyelőre tartózkodott a döntéstől, s egy későbbi időpontra rendelte magához a miniszterelnököt. Nem érdektelen Charmatz, a liberális kortárs és történetíró megjegyzése az 1900-as eseményekkel kapcsolatban. „Ez történeti pillanat volt — írja. — Egy nagy államférfinak ilyen komoly órában tisztáznia kellett volna a népképviselőt számalmas hanyatlásának mélyebb okát; kézenfekvő kísérlet lett volna radikális eszközökhöz nyúlni, ami akkor a privilégiumok megszüntetése, a kúriák falainak ledöntése lett volna.” (I. m. II. k. 155. l.) Charmatz nyilván nem tudott a kulisszák mögötti tárgyalásokról. Megjegyzése annak jele, hogyan hódított teret a választójogi reform gondolata — mint a parlamenti krízis megoldásának eszköze — eltérő politikai koncepciókban, s egészen különböző emberek tudatában.

zadfordulón a későbbi Belvedere-kör még korántsem alakult ki, a birodalmi reformtervek csak születőben voltak. 1902 végén a magyar kilences bizottság katonai követeléseit idején, mintegy arra válaszként született meg Ferenc Ferdinánd tanácsosa, báró Max Vladimir Beck, a későbbi miniszterelnök tollából, a trónörökös és tanácsadója közös gondolati rendszereként az az emlékirat, amely az elkövetkező években közös politikai programjuk lett.¹⁰ A 98 oldal terjedelmű szöveg, („Bemerkungen über die politische Situation in der Monarchie”) a magyar obstrukció fenyegető jeleinek hatására a Monarchia helyzetét és lehetőségeit tárgyalja. Nagyrésze a birodalom Sorgenlandjával, Magyarországgal foglalkozik, mégis nem érdektelen felvázolni koncepcióját, hogy láthassuk, milyen összefüggésben merül fel a bennünket elsősorban érdeklő választójogi reform gondolata.

A memorandum szerint 1867-ben a németeket az az elképzelés vezette, hogy a magyarokkal kiegyezve és a lengyeleknek különleges helyzetet biztosítva, a birodalom nyugati felében vitathatatlanul uralkodhatnak majd. Ez a terv a csehek ellenállásán megbukott. A nemzeti harc a csehek ellenállása miatt bontakozott ki, s odavezetett, hogy az érdeklődés minden más kérdés iránt eltompult. Az utóbbi években a nemzeti harc hipnotizáló hatása a két birodalomfél viszonyára is kiterjedt, s egyre akuttabbá vált. Az osztrák—magyar kiegyezést a parlamentben az obstrukció akadályozza, s egyetlen párt sincs, amely hajlandó lenne a kiegyezés megújításáért erőteljesen fellépni. A helyzet csak súlyosbodott azáltal, hogy a magyar országgyűlés elutasította a katonai javaslatot, amit a Reichsratban a legnagyobb nehézségek árán ugyan, de sikerült keresztülvinni.

Így — a trónörökös szerint — lassan tért hódít az a nézet, hogy a birodalom egységét csak akkor lehet fenntartani, ha Magyarország bomlasztó tevékenységét a legenergikusabban korlátok közé szorítják; s valójában a Reichsratban képviselt országok érdekeit jobban szolgálná a Magyarországtól való teljes elszakadás.

A memorandum tüze nemcsak a magyar függetlenségi törekvések ellen irányul. Magyarország — írja — a gyenge Ausztriában

¹⁰ Beck memoranduma Ferenc Ferdinánd hagyatékában található, Wien, Haus—, Hof—und Staatsarchiv (tovább: Wien, Staatsarchiv) Nachlaß Franz Ferdinand. A memorandum keletkezésének körülményeiről: Rudolf Kiszling, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich—Este*. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalsweg der Donaumonarchie. Graz, Köln. 1953. 80—85. l.; Johann Christoph Allmayer—Beck, *Ministerpräsident Baron Beck*. Ein Staatsmann des alten Österreichs. München 1956. 98—99. l. Továbbá Dolmányos, i. m. 256—57, 259. l.

büntársat és szövetséges társat talált. Az ausztriai körülményekben nem kisebb veszedelem rejlik, mint a magyarországi viszonyokban. Azoknak, akik a helyzet kibontakoztatásába akarnak fogni, kétfrontos harcot kell vívniok.

Az utolsó fejezet (Mittel und Wege), mint maga az egész munka, főleg a keleti birodalomféllel foglalkozik, s többek között így ír: „A problémák megoldása Magyarországon nehezebb. Bár a nemzetiségi törvényben itt is meg lehet találni azt a kiindulási pontot, amelyből a célt és irányt megkapjuk. Egy dolog feltétlenül szükséges, t. i., *egy új választójogi törvény megteremtése*, amely sokkal szélesebb tömegeket von be a törvényhozásba, mint a jelenlegi. Ilymódon lehetővé válik a nemzetiségi képviselők bevonulása a magyar parlamentbe. Mindaddig, amíg nem sikerül egy ilyen reformot keresztülvinni, minden hivatalba lépő magyar kormányt meg kell bízni annak megalkotásával.”

Ferenc Ferdinánd monarchiai reformterveinek első megfogalmazása ez a memorandum. *A birodalmi berendezés és a választójog reformja* első ízben jelentkezik szerves egységben; mint a konzervatív Monarchia modern csengésű remediuma. Feltételezve a későbbi ferencferdinándi koncepció ismeretét, aligha szükséges hangsúlyozni, mennyire távol állt a trónörököstől a Monarchia demokratizálásának terve. A választójogi reform egyetlen feladata a nemzeti-politikai erőviszonyok átalakítása volt a birodalom keleti felében, hogy ezzel közvetve a birodalmi egység megszilárdítását szolgálja.¹¹

¹¹Allmayer—Beck, i. m. 105, 141. l.

2. VÁLASZTÓJOGI REFORM A PÁRTOK PROGRAMJÁBAN

A múlt század 90-es éveiben az osztrák *szociáldemokrata párt* éppen a választójogi küzdelmek során jelentős tekintélyt szerzett magának. Az 1893. majd az 1896. évi reformmozgalom idején a legnagyobb és legkövetkezetesebb tömegezőt adta a reform mellett. Ha Badeni 1896. évi törvénye a maga korlátozott voltával születése pillanatától megérett is az újabb reformra, legalább elvileg az általános választójogot juttatta érvényre, s lehetővé tette az első szociáldemokrata képviselők bejutását a parlamentbe. Az alig egy tucat szociáldemokrata a közel félezres osztrák parlamentben természetesen nem tudott csodát művelni (olyat sem, amilyenre egy parlamentben egyáltalán lehetőség van). De az általános választójog következetes harcosai végre a képviselőházban indíthatták meg küzdelmüket.

Az osztrák szociáldemokráciának már nem kellett hangsúlyoznia, hogy a választójogi reform gyakorlati követeléseinek legfontosabb része. A századfordulótól a pártban azt vitatták, milyen szerepet kell betöltenie a választójogi küzdelemnek a párt politikájában — programjában, és mi várható a reformtól. Ez utóbbi probléma Ausztriában sajátos módon jelentkezett. Mint ismeretes, a reform nemcsak a szociáldemokrata és más tömegpártok programja volt. A német liberális bürokrata Körber reformterveivel az agg uralkodó is megbarátkozott. A demokratának végképpen nem nevezhető Ferenc Ferdinánd pedig szükségesnek ítélte, legalább Magyarországnak számára a parlamenti rendszer módosítását.

Mi várható tehát a választójogi reformtól? — A szociáldemokraták számára e változás korántsem az alapvető társadalmi problémák megoldását jelentette, hanem a pillanatnyilag felszínre lévő és sürgető válságtünetek, az alkotmányos parlamentáris krízis orvoslását, ami csak megjelenési formája a nemzeti problémáknak. A vitának nem pusztán elméleti jelentősége volt. A reform várható hatása és megvalósításának lehetőségei, kilátásai szorosan összefüggtek egymással.

*

1900. szeptember 7-én Körber első ízben oszlatta fel az obstruáló parlamentet. Az új választásokra való felkészülés közepette tartotta meg a szociáldemokrata párt gráci kongresszusát.¹

A párttaktikáról tartott referátumában Adler csak érintette a választójogi reform problémáját.² A beszámoló középpontjában a Monarchia általános helyzetének vizsgálata állt. A beszámoló követő vitában azonban sokan foglalkoztak a választójogi reform kérdésével, a vártnál jóval szélesebb összefüggésben. Az egyik oldalon fokozottabb harcot követeltek, a másik oldalon pedig olyan hangok merültek fel, hogy a tömegekben nincs meg a hajlandóság az 1890-es években lefolytatott mozgalmakhoz hasonló megmozdulásra. Mi volt az oka a helyzet megítélésében vagy a valóságban meglévő ellentmondásnak? — E kérdésre keresett választ Adler a konferencián elmondott záróbeszédében.³ Ausztria, az osztrák alkotmány a tönk szélére jutott — mondotta —, olyan mélypontra, amelyhez hasonlót a Monarchia még sohasem vészelt át. Ma nemcsak és nem is elsősorban a munkásosztály érdeke az általános választójog bevezetése, hanem az egész birodalomé. A munkásosztály egyedül azonban nem képes a birodalom problémáinak megoldására, s fáradt ahhoz, hogy a való helyzetet a polgári osztályokkal megértesse. A szociáldemokrácia előtt álló feladatokat számos tényező nehezíti. Ha a párt kiadja a reform jelszavát, nincs hová címeznie követelését. Körber, ha elkerülhetetlenné válik, még a választójogi reformot is megcsinálja, de éppoly szívesen le is mond róla. Ki ellen, és kinek a támogatásával kell megindítania a harcot?

„Nem hisszük — mondotta —, hogy az általános választójog egyedül meggyógyítja Ausztriát, de valljuk, hogy az általános választójog volna az egyedüli szilárd kapocs a birodalom számára. Ha van a Duna népeinek közös érdekük, ezt csak az általános választójog juttathatná kifejezésre. Az általános választójog önmagában nem képes a nemzeti viszályokat megszüntetni, azonban az egyetlen eszköz, amely a valóban meglévő nemzeti érdekek mellett valamennyi itt élő nép közös gazdasági, politikai és kulturális érdekeit határozottan és erőteljesen képviselheti. Az általános választójog a nemzeti követeléseket először háttérbe fogja szorítani, majd olyan formában juttatja kifejezésre, hogy az a megoldás lehetőségét is tartalmazza.”

¹ Ludwig Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*. IV. k. Wien 1923. 340—41. l.

² *Victor Adlers Aufsätze, Reden und Briefe*. VIII. k. Szerk: G. Pollatschek. Wien 1929. 204. l.

³ Adler, i. m. VIII. k. 210—14. l.

Adler tehát úgy vallja az általánosan elfogadott álláspontot, hogy a parlamentarizmus válságának megoldása a birodalom valamennyi népének és osztályának érdeke, hogy a reformtól nem vár többet, mint indítást a kibontakozás útján. Még hisz abban, hogy a választójogi reform háttérbe fogja szorítani a nemzeti problémákat, s a megoldás alapját teremti meg.

Adler szavaiból világosan kitűnik a párt rendkívül nehéz taktikai helyzete. Az alkotmányos válság természetesen a reform megvalósítását sürgette. Ez mind szélesebb rétegek számára vált nyilvánvalóvá. Ugyanakkor a demokratizálás társadalmi igénye olyan szövetségek kötését tette szükségessé, amely komoly elvi és gyakorlati problémákat vetett fel a mozgalomban. Meggyőzni a polgári pártokat, hogy a reform számukra is fontos — e feladatra a szociáldemokrata tömegeket kevésbé lehetett mozgósítani, mint a tüntetésekre 1893-ban, vagy 1896-ban ugyanezen pártok ellen, a reform érdekében. A gyakorlatilag szükséges, elvileg vitatható szövetség Körberrel a reform megvalósítására, különösen miután Körber az ismert okok következtében lemondott reformterveiről, kiábrándulást eredményezett a pártvezetéssel szemben.

1903-ban már nyilvánvaló volt a körberi kísérlet kudarca. A pártvezetés elismerte, hogy helytelen volt bízni a miniszterelnökben. Erről beszélt a bécsi pártkonferencián Adler és Austerlitz is. Bár a választójogi demonstrációk erősítését javasolták, az elfogadott határozat hangja fáradságot és kiábrándulást tükrözött.⁴

Nem így a cseh tartományokban. A német liberális centralista Körber a csehek számára mindig ellenszenves volt. Gazdasági programja is csak időlegesen toborzott híveket közülük. Politikájának kudarca a cseh tartományokban nem szült kiábrándulást, nem vezetett a választójogi mozgalom ellankadásához. Mint erről később részletesen szólni fogunk, 1903 végén a cseh polgári pártok közös programot dolgoztak ki a kormány megbuktatására, s a programban jelentős szerepet játszott a választójogi reform követelése. A cseh szociáldemokraták a választójogi küzdelemben komoly támogatást kaptak a polgári pártoktól. Mivel Csehországban a nemzeti jelszavakat sohasem lehetett kijátszani a választójogi reform ellen, sőt azok a választójogi törekvéseket támogatták, minden lehetőség megvolt a mozgalom fokozására. Ez súlyos ellentétekre vezetett a német és a cseh pártvezetés között. Vanék

⁴ Hans Mommsen, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. Das Ringen um die Supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867—1907)*. Wien 1963. 362—64. l.

az 1903-as kongresszuson bírálta a pártvezetést a német tartományok szervezeteinek politikai indifferentizmusa miatt.

A csehek általános sztrájkot hirdettek, a bécsi pártvezetés kilátástalannak ítélte egy ilyen akciót. Amikor a Körber támogatásától várt Reichsrat-választási reform reménye szertefoszlott, a harc súlypontját a csehek a Landtagokba helyezték át, arra törekedtek, hogy a cseh tartományokban valósítsák meg az általános választójogot. Terveikhez a bécsi pártvezetés részéről nem kaptak megfelelő támogatást. Az Arbeiter Zeitung és a Pravo Lidu között nagy vita alakult ki, mert az előbbi véleménye szerint első lépésként az általános kúriát kell bevezetni a tartománygyűléseken is.⁵

A választójogi reform lehetőségének megítélésében összpontosult ellentét mindenekelőtt azon objektív különbségben rejlett, ami a cseh és az alpesi tartományokban a reform lehetősége, tömegtámogatása között fennállt. A választójogi reform megvalósítására Csehországban nemcsak a szociáldemokrácia törekedett, hanem a cseh nemzeti-polgári pártok is. A német burzsoázia hatalmi helyzetét azonban a választójogi reform komolyan fenyegette. A nacionalista szempontok alapvetően meghatározták a német pártok állásfoglalását, gyengítették a reform táborát.

Nacionalista elemek a szociáldemokrata teoretikusok nézeteiben is helyet kaptak.

1900-ban jelent meg Austerlitz cikke Pernerstorfer folyóiratában, a Deutsche Worte-ban, „Das gleiche Wahlrecht” címmel.⁶ Bevezetőjében megállapítja, hogy az osztrák parlament az uralkodóvá lett sovinizmus miatt teljesen hasznavehetetlenné vált. A parlamentarizmus válsága csak az általános egyenlő választójog bevezetésével oldható meg. Több oldalról felmerültek azonban olyan aggályok, hogy a soknemzetiségű Monarchiában az általános egyenlő választójog súlyos igazságtalanságra vezetne. A németeknek — vallja Austerlitz — az általános választójog csak akkora politikai-parlamenti hatalmat fog biztosítani, amekkorával a valóságban is rendelkezik, s ez igazságtalannak nem minősíthető. Mégis figyelembe kell venni a birodalom népeinek egyenlőtlen gazdasági fejlettségét. A németység, mint Ausztria legfejlettebb nemzete a mechanikusan értelmezett egyenlő választójog következtében hátrányos helyzetbe kerülne. Mivel gazdaságilag a legfejlettebb nemzet, az osztályellen-tétek a legélesebben jelentkeznek nála, tehát politikai egységet

⁵ Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*. VIII. k. Wien, Leipzig 1914. 510—12. l. Mommsen, i. m. i. h.

⁶ *Austerlitz spricht*. Ausgewählte Aufsätze und Reden von Friedrich Austerlitz. (Kiad.: Julius Braunthal) Wien 1931. 43—59. l.

— szemben a szlovénekkal és más kisebb, többé-kevésbé egységes nemzettel — a németiség nem képvisel. E politikai megosztottság kompenzációjaként, s mert a legtöbb adót fizeti, igényt tarthat arra, hogy gazdasági erejének arányában kapjon helyet a parlamentben. A megoldást Austerlitz egyenlőtlen nagyságú választási körzetek megalkotásában találná meg. Hangsúlyozza, ez a választási geometria az összbirodalom gazdasági érdekeit szolgálja, s nem hátrányos a nemzetiségek számára sem.

A választási reform szükségességének indokolásában alapjában helyes nézetek mellett másutt is helyet kapnak nacionalista megfontolások. Az egészségtelen, kizárólag nemzeti szempontú pártalkulások felbomlását várja Renner az általános választójogtól. Az általános választójog kifejezésre juttatja majd az egyes nemzeteken belüli ellentétes osztályérdekeket, és lehetővé teszi a különböző nemzetek azonos osztályainak szövetségét. Ugyanakkor nem titkolja, a németiség számára várható nyereség, hogy a pártokra bomlott németiséggel szemben pártokra bomlott, tehát nemzeti aspirációk szempontjából meggyengült csehek, lengyelek állnak majd szemben.⁷ Az ilyen megfontolásokat magyarázhatja, de nem igazolja, hogy a reformot széles, a párt hívein messze túlmenő nacionalista tömegek számára kellett elfogadhatóvá tenni. A nemzeti ellentétek deformáltak a Monarchia politikai arculatát, háttérbe szorították vagy torz formában juttatták kifejezésre a társadalmi problémákat. A nacionalista szempontok, amelyek valamennyi polgári pártban uralkodóvá, minden kérdés megítélésében elsődlegessé váltak, az osztrák munkásmozgalmat sem hagyták érintetlenül.

A kúriális parlament felszámolása nyilvánvalóan szükséges kezdeti lépés volt a birodalom demokratizálása útján, előfeltétele minden további reformációnak. Ebben aligha lehetett nézeteltérés. Annak megítélése azonban, hogy a Monarchia általános politikai helyzete, a század első éveiben elmélyülő válsága, amely a parlamenti krízisben nyert pregnáns kifejezést, kedvező körülményeket teremtett-e a reformmozgalom fellendítése számára, ismét sajátságosan ellentmondó nézeteket szült. Renner, Austerlitz, Strasser és mások szerint a választójogi reform állami szükséglet (Staatsnotwendigkeit). Ha önmagában nem is oldja meg a nemzetiségi kérdést, a kibontakozás első lépése. A reform a birodalom egységé-

⁷ Rudolf Springer, (Karl Renner), *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat*. Leipzig und Wien 1902. 224. l. Rudolf Springer, (Karl Renner), *Grundlagen und Entwicklungsziele der Österreichisch—Ungarischen Monarchie*. Politische Studie über den Zusammenbruch der Privilegienparlamente und die Wahlreform in beiden Staaten, über die Reichsidee und ihre Zukunft. Wien und Leipzig 1906. 119—120. és 131—132. l.

nek — tehát létének biztosítéka. „Csak és kizárólag az állam szükségletéből kiindulva állítjuk — írja Renner — : az általános, egyenlő, közvetlen választójog Ausztria létének biztosítéka. Az általános választójogot senki sem nélkülözi oly súlyosan, senki számára sem fontosabb, senki nem várhat tőle oly sokat, mint Ausztria”. Ebből az aspektusból vizsgálva az alkotmányos válság elmélyülése, a különböző eredetű reformtervek egyidejű feltűnése a szociáldemokrata választójogi agitáció számára is igen kedvező feltételeket teremtett. Soha nagyobb feladatok nem vártak a pártra, soha nagyobb lehetőségek nem kínálóztak a mozgalom számára, mint ma — vallják Renner, Strasser és mások.⁸

Adler, aki számára világos volt, hogy Ausztria krízise mélyebb annál, semhogy valami furcsa együttműködésből született reform feltartóztatná azt, aki leghelyesebben elemezte s ítélte meg az osztrák válságot, nyilatkozatával szinte bénító pesszimizmust árasztott.⁹ Ha mi követeljük az általános választójogot — mondotta 1904-ben a salzburgi pártkongresszuson — és sikerül az ügynek a nem proletár lakosság nagy részét is megnyernünk, belátható, hogy jelentős fordulatot idézhetünk elő Ausztria politikai életében. Az „Abendpost” szavaiból úgy hírlik, a különböző választójogi javaslatokat a miniszterelnök is „megfontolás tárgyává tette”. Nyilvánvalóan abból az elgondolásból, hogy az általános választójog az az eszköz, amely Ausztriát megmentheti. Mi azonban sohasem állítottuk, különösen felelős helyről és programszerűen nem, hogy az általános választójog „Ausztriát meg fogja menteni”. Azt a miniszterelnököt, aki abban reménykedik, hogy a választójogi reform oktrojálásával egyszerre működésképes parlamentet teremthet, mi nem követjük. Nem hisszük, mint más pártok, hogy az általános választójog csodaszer, amit utolsó pillanatban, ha már más megoldás nincs, fel kell vagy fel lehet használni. Az általános választójog nem forradalom, és bevezetése nem jelenti az állam átalakítását. Amikor az általános választójogot javasoljuk, nem azért tesszük, hogy a kormányt pillanatnyi zavarából kiségtjük. Számunkra az általános választójog akkor is szükséges, ha Ausztrián nem segíthet. Lehetséges, hogy a reform következtében a nemzeti kérdés méginkább előtérbe fog kerülni, de olyan formában, hogy a megoldás lehetőségét is magában hordozza, mert a parlament első ízben valóban a nemzetek képviselőtestülete lesz.

⁸ Renner, *Der Kampf der Nationen um den Staat*. 228—29. l. Mommsen, i. m. 351—57. l.

⁹ Adler referátuma a salzburgi pártkongresszuson: *Verfassungsrevision*. Adler, i. m. VIII. k. 239—253. l. V. ö. Mommsen, i. m. i. h.

Adler e fejtegetéséhez aligha tehetünk hozzá valamit. A gyakorlati politika azonban Adler szerint kevés kilátással kecsegtet. Az osztrák alkotmányos válság nem az, amit megszoktak Európa államai, amiből egy parlamenti reform kiutat mutathat. Az alkotmány s az állam összeomlásával állunk szemben. A parlament jelenlegi állapota mégoly energikus akció által sem változtatható meg. A szociáldemokráciának nincs módja arra, hogy Ausztria szükségese, mélyreható átalakítását keresztülvigye.

Az Adler—Renner dialógus sajátos ellentmondása: egy elméletileg helyes álláspontból eredő rezignáció — s a reformizmusból táplálkozó buzdító optimizmus. De vajon Rennert igazolják majd az események, amikor Ferenc József császár iniciatívájából Gautsch osztrák miniszterelnök a parlamentben meghirdeti a választójogi reformot? — Néhány hónapos, vagy éves összefüggésben — bizonyára. Ám a késő napoknak az az előnyük, hogy már ismerjük az idők forgását, amelyben a világ lepereg; és az eseményeket, amelyekben lejátszódik. (Th. Mann)

*

A másfél évtizede még ismeretlen bécsi ügyvéd sokfelől verbuválódott pártjával, amelynek egyrésze ismét más politikai vizekre hajózott, látványos választási küzdelemben meghódította a székvárost. A „schöner Karl”, ahogy a bécsi polgárasszonyok nevezték Luegert, politikálásra tanította a külvárosi susztert, a kisvendéglők tulajdonosait és pincéreit; megígérte, a jövőben őrájuk támaszkodva, az ő érdekeiknek megfelelően kormányozza majd a fővárost. A bécsi kisember politikai jelentőségének tudatában adta szavazatát Lueger pártjára, a kocsmáros megnyitotta ivóját a keresztényszocialista agitátoroknak, büszkén, hogy részese lehet egy nagy birodalom politikai életének. S bár az új mandátumokban a keresztényszocialistáknak osztozniok kellett a szociáldemokratákkal, Lueger tudta, a megkezdett úton kell továbbhaladnia, új tömegeket csak új tömegek aktivizálásával nyerhet, szélesebbre kell tárnai a politikai jogok kapuját. Ha Bécset az V. kúria bevezetésével hódítottuk meg, Ausztriát az általános választójoggal fogjuk — vallotta. A bécsi polgármester hatalma, sikerei, népszerűsége zenitjén állt a századfordulón. Pártja Bécsben s az egész tartományban a legnagyobb politikai súllyal rendelkezett, szervezői dolgoztak, eddig ismeretlen szívóssággal, kitartással, politikai rutinnal a birodalom más területein is.¹⁰

¹⁰ A keresztényszocialista pártra vonatkozóan általában: Heinrich Schnee: *Lueger. Leben und Wirken eines großen Sozial- und Kommunalpolitiklers.*

A keresztényszocialista párt meghódítva Bécset és Alsóausztriát a birodalmi uralom felé indult. Új törekvései alapján meghatározták politikai programját, s ezen belül választójogi célkitűzéseit. A bécsi polgármester ugyan, mint korábban is, a városi és falusi kistulajdonosok védelmezőjének vallotta magát, az ő támogatókat kereste. A városi tanács ülésein azonban lemondott politikai fenyegetéséről. A párt kapcsolatba került az osztrák nagybancokkal, vezető gazdasági körökkel. Az egyházi és állami elismerés konzervatív irányú fejlődését mozdította elő. 1905-ben Anton Orel, Vogelsang tanításaira hivatkozva, antikapitalista keresztény ifjúsági mozgalmat alapított „Ausztia munkásifjúsági szövetsége” néven. Programjában jelentős szociális reformokat követelt. Orelt hamarosan kizárták a keresztényszocialista pártból.¹¹ Mindez nem jelentett többet, mint megnyugtatót azok számára, akik korábban fenyegetőnek ítélték Lueger szociális radikalizmusát. Luegernek továbbra is szüksége volt a kispolgárság hatékony támogatására. Mindent elkövetett, hogy a városi és a Landtag-képviselőtestületekben valamennyi több éve egyhelyben lakó állampolgár választójogot nyerjen.¹²

Sokkal fontosabb volt a párt programjának alakulása szempontjából az a tény, hogy Lueger bécsi koncepcióját birodalmi koncepció váltotta fel. A bécsi polgármester beiktatásakor még arra figyelmeztetett: sokan követik el azt a hibát, hogy a nemzeti kérdést mindenek fölé helyezve, a legfontosabbról, a szociális problémákról feledkeznek meg.¹³ Akkor társadalmi-szociális reformtervvel lépett fel, s választójogi programja ennek része volt.

A századfordulótól a nacionalizmus általános megerősödése következtében egyfelől, a keresztényszocialista párt szerepének megnövekedése-átalakulása következtében másfelől, a nemzeti-birodalmi problémák a párt politikájának előterébe kerültek. A Deutsche

---

Berlin 1960. K. Skalnik, *Dr. Karl Lueger. Der Mann zwischen den Zeiten*. Wien und Leipzig 1954. Vö. továbbá Rudolf Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht*. Berlin 1932. 317. l.

¹¹ Adam Wandruszka, *Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen*. (H. Benedikt: Geschichte der Republik Österreichs c. kötetben) Wien 1954. 312–15. l. Albert Fuchs, *Geistige Strömungen in Österreich 1867–1918*. Wien 1949. 65. l.

¹² Friedrich Funder, *Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik*. Wien 1952. 232. l.; Kolmer, i. m. VIII. k. 46. l. Lueger Bécs városának és Alsóausztia tartományának választójogában is ragaszkodott az ötévi egyhelybenlakás cenzusához. 1900 februárjában a szociáldemokraták éppen ezért a „Wahlrechtsräuber” Lueger ellen tüntetést szerveztek. (Kolmer, i. m. i. h.)

¹³ Schneewitz, i. m. 71. l.

Gemeinbürgerschaft 1899-es pütkösdi programjának megfogalmazásában a keresztényszocialistáknak jelentős szerep jutott. Tömegerőt adtak ahhoz a mozgalomhoz, amely akcióegységet hozott létre mindazon német pártok között, amelyek Ausztria jövőjét a Habsburg Monarchia keretei között akarták biztosítani.¹⁴ A Gemeinbürgerschaft aktuális feladata Badeni nyelvrendeletének eltörlése volt, a továbbiakban erőteljes német centralizációt, az egységállam hatékony védelmét követelte, a Galiciához és Magyarországhoz való viszony rendezését s a Német Birodalommal való szorosabb kapcsolat megteremtését. A program egyfelől elhatárolta magát az Alldeutschok egyre nyíltabb Anschluß-terveitől, másrészt nacionalista egységfrontot igyekezett teremteni; nem titkolva, a dualista Monarchia reformjára törekszik. „Magyarországhoz való viszonyunk újjárendezése vált szükségessé, mivel az egyáltalában nem az 1867-es kiegyezés eredeti szellemének megfelelően fejlődött tovább. Az újjárendezés csak akkor sikerülhet, és akkor szolgálhatja a birodalom mindkét felének és egészének javát, ha az egyenlő jogok — egyenlő kötelességek elvére épül; tartós állapotot hoz létre, amely zavartalan és üdvös gazdasági fejlődést tesz lehetővé.”¹⁵ A pütkösdi program az első lépés volt a keresztényszocialista párt nemzeti-birodalmi terveinek megfogalmazásában, amit egyelőre a liberálisokkal kötött szövetség, különösen a dualizmus reformjának szempontjából mérsékelte.

A századfordulón a párt hivatalos jelszava a „Los von Dualismus” lett. Lueger már korábban is veszedelmesnek ítélte a dualizmust a dunai monarchia számára. Létrejött a Poroszország és Magyar-

¹⁴ 1897. december 1-én a német pártok szövetségre léptek a Badeni féle nyelvrendelet megbuktatása érdekében. (A rendelet fontos engedményeket tett a cseheknek a cseh nyelvhasználat kérdésében, s többek között előírta, hogy a csehországi állami tisztviselőknek 1901-ig a két hivatalos nyelvből vizsgát kell tenniük. Ez az intézkedés természetesen a németek számára volt hátrányos.) A német pártok szövetségéhez, a Deutsche Gemeinbürgerschaft-hoz az alkotmányhú nagybirtokosok, a német haladópart, a szabad német szövetség (Freie Deutsche Vereinigung) —, tehát a liberálisok; a német néppárt, és a keresztényszocialisták csatlakoztak. Az alldeutschok és a katolikus néppárt távol maradt a szövetségtől, az előbbi kevésnek, az utóbbi túl soknak tartotta a Gemeinbürgerschaft nemzeti programját. Vö. Kolmer, i. m. VII. k. 1911., 291—310. l., Joseph Maria Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuches*. Die Südslavische Frage und Österreich — Ungarn vor dem Weltkrieg. (Kiad.) Joseph Redlich. Berlin 1928. 101. l. Richard Charvat, *Deutsch-österreichische Politik*. Studien über den Liberalismus und über die auswärtige Politik Österreichs. Leipzig 1907. 188. l. Emil Pfersche, *Die Parteien der Deutschen in Österreich vor und nach dem Weltkrieg*. München und Leipzig 1915. 11. l. A keresztényszocialista párt minimális követelményének tartotta a pütkösdi programot.

¹⁵ Kolmer, i. m. VII. k. 297. l.

ország győzelme volt Bécs felett — vallotta —, a dualista bel- és külpolitika évről-évre nagyobb terheket ró Ausztriára, a gazdasági kiegyezési szerződések megújítása ismételten a magyarok javát szolgálja. A keresztényszocialista program nem jelentette a Magyarországtól való elszakadást; beleilleszkedett az egyre divatosabbá váló monarchiai újjászervezési tervekbe. Nagyosztrák centralizációs elképzelései, amelyek bizonyos nemzeti autonómiára épültek, kétesértékű kirohanásai a magyarországi nemzetiségek védelmében Luegert a ferencferdinándi reformtervekhez közelítették.¹⁶

A magyar válság kritikus napjaiban, 1905 szeptemberében a keresztényszocialista párt Eggenburgban kongresszust tartott és hosszú idő után először hivatalos programot fogalmazott meg. Az eggenburgi felhívás, amely inkább szólt Ausztria császárának és kormányának, mint a párt választóinak, világosan juttatta kifejezésre *a párt birodalmi politikája és választójogi reformtevékenysége közti kapcsolatot*. A felhívás bevezetőjében hangoztatja: nagyon sajnálatos, hogy a birodalom keleti felével fennálló nézeteltérést, amely az állam és a nép számára egyaránt káros, mindezekig nem sikerült megszüntetni. Az egyre romló helyzet oka nyilvánvalóan az osztrák kormányok politikájában, határtalan engedékenységében keresendő, amit a Magyarországon uralkodó judeo-magyar klikkel szemben tanúsítanak. A nyilatkozat a kettős monarchia átalakítását követeli, mert a dualizmus nem szolgálja Ausztria gazdasági és állami érdekeit. A továbbiakban „a legvégsőig fokozott elégedetlenségének ad kifejezést amiatt, hogy Ausztria mértékadó tényezői súlyosan félreismerve az állam érdekét, a magyar kormány általános választójogi tervezetét megbuktatták, és ilyen módon megghiúsították a magyarországi nemzetiségek valóságos népképviselését.” A Magyarországon élő nem magyar népek jogfosztottsága nemcsak az osztrák birodalomfélben élő testvéreik nemzeti érzelmét sérti, hanem az összmonarchia érdekeit is, ui. e népek lennének képesek arra, hogy a Magyarországon ma uralkodó judeo-magyar klikkel szemben hatékony ellenállást képviseljenek.¹⁷

A „Los von Dualismus” keresztényszocialista programja egységes birodalmi parlamentre épülő centralizált Monarchiát jelent.

¹⁶ Lueger birodalmi reformterveiről: Schnee, i. m. 95. skk. 1. Wandruszka, i. m. 314. 1. valamint Norbert Miko, *Die Vereinigung der Christlichsozialen Reichspartei und des Katholisch-Konservativen Zentrums im Jahre 1907*. Diss. Wien 1949. Kézirat; Johannes Sassmann, *Der Kampf um das allgemeine Wahlrecht und die christlichsoziale Partei*. Diss. Wien 1948. Kézirat.

¹⁷ Az 1905. szeptember 18-i eggenburgi határozatot közli a párt lapja, a Reichspost 1905. szeptember 19-én „Die Losung von Eggenburg” címmel.

Lueger, Ferenc Ferdinánddal ellentétben, parlamenti reformtervét következetesen végigvezetve, az általános választójogon alapuló egységes birodalmi parlamentet a Monarchia mindkét része számára szükségesnek tartotta. A „Los von Dualismus” és a választójogi reform jelszava közti kapcsolat nem volt véletlenszerű. A schmerlingi alkotmányos szisztéma és az osztrák—magyar kiegyezés Lueger tudatában, mint a köztudatban általában, kölcsönösen feltételezték egymást. Az 1867-es kiegyezés s az ennek megfelelő alkotmányos-parlamenti rendszer alapja a német hegemonia Ausztriában, s a magyar uralom a birodalom keleti felében. A választójogi reform, „a judeo-magyar klikk” uralmának megtörése a birodalom keleti felében szükségképpen a dualizmus reformját vonja maga után, mint ahogyan az érvényben lévő parlamenti választási törvény — vallotta Lueger — megakadályozza a dualizmus alkotmányos-törvényes revízióját (azaz a birodalmi krízis megoldását). A választójogi reform így a dualizmus felszámolásának, a birodalom reformjának előfeltétele lett. Lueger éppúgy a dualizmus felszámolásának szükségességével indokolta a századelőn választójogi reformtervét, ahogy mások a dualizmus rendszerét féltették az általános választójog bevezetésétől. — S mindnyájan hitték, a problémák szövevénye nem terjed túl azon a körön, amelyre Ausztria tekintélyes pártjai és politikusai befolyást gyakorolhatnak.

*

Ismeretes, hogy a *katolikus konzervatívok* a 80-as évektől kezdődően felléptek a liberálisok alkotta rendkívül szűkkörű választójogi rendszer ellen, arra számítva, hogy klerikalizmusuk, konzervatív antikapitalizmusuk az osztrák birtokos parasztság jelentős részét hódítja majd meg. A pártnak a századfordulón bekövetkezett hanyatlását valóban nem annyira az egymást követő választójogi reformok, az általános kúria bevezetése idézte elő, mint inkább a párt nemzeti programjának tarthatatlansága. Amikor a Badeni korszakban felszított nacionalista hullám idején a katolikus konzervatívok nem léptek be a „Deutsche Gemeinbürgerschaft”-ba, s továbbra is a nemzetek egyenjogúságáról beszéltek, az egységes Ausztriáról, amely valamennyi nemzet számára egyenlő fejlődést biztosít, amikor a tiroli katolikus konzervatívok az olasz lakosság erőszakos germanizálása ellen emeltek szót — tehát nacionalista programot nem adtak s szociális demagógiájukban csupán a keresztényszocialisták után kullogtak — elveszítették létalapjukat. 1901-ben a két klerikális konzervatív párt, a katolikus néppárt és a centrum ismét egyesült, katolikus konzervatív centrum néven, de ez

már alig tartóztathatta fel a párt teljes felbomlását, beleolvadását a keresztényszocialista pártba.¹⁸

A katolikus konzervatívok régi gárdáját az I. kúria klerikális nagybirtokosai adták, de már az 1897-es választásokon a 44 konzervatív képviseléből csupán tíz volt az első kúria küldötte.¹⁹ Tömegeit lényegében ugyanazokból a rétegekből toborozta, amelyekből a keresztényszocialisták, szociális programjában is őket követte. Tulajdonképpen a század első éveit — amikor a keresztényszocialisták erőteljesebb agitációt indítottak meg Alsóausztria határain túl, illetőleg mindkét részről tervek születtek a két párt egyesítésére, — sajátos területi megosztás volt a két párt között.²⁰ Alsóausztria a keresztényszocialisták, Felsőausztria, Salzburg és Tirol a katolikus konzervatívok működési területe volt. Tényleges társadalmi ellentét a két párt között csak Tirolban merült fel, ahol a keresztényszocialista párt lényegében parasztpárt volt, s szembenállt a nagybirtokosokból és magasrangú egyháziakból álló konzervatívokkal; de egyben a luegeri keresztényszocialistákkal is, akiket a tiroli parasztvezérek az igazi keresztényszocializmus árulóinak minősítettek.²¹

¹⁸ A katolikus néppárt és a centrum egyesülési programját (1901. január 31.) ismerteti Kolmer, i. m. VIII. k. 142. l.; Miko, i. m. 51. l. A katolikus konzervatív párt birodalmi-nemzeti programját részletesen steringi konferenciáján fejtette ki. (1901. október 28.) A teljes szöveget publikálja Miko, i. m. 262—69. l. A párt nemzeti álláspontját egyáltalán nem a demokratizmus, hanem föderalista hagyományai határozták meg. E kérdésre vonatkozóan ld. tanulmányunk korábbi fejezeit.

¹⁹ Ld. 77. l. 18. tábla

²⁰ A két párt egyesülésének útjával foglalkozik Miko, i. m.

²¹ Kolmer, i. m. VIII. k. 125., 598—600. l.; Miko, i. m. 47—57. l. A tiroli konzervatív párt vezetői 1903. június 1-én memorandumot küldtek a pápának, amelyben a Szentszék segítségét kérték a keresztényszocialista agitáció ellen. Ebből világosan kitűnik a két párt ellentétének oka. Bevezetőben a katolikus konzervatívok érdemét méltatja s hangsúlyozza „ehhez a párt-hoz tartozik ma minden tartományi püspök, valamennyi prelatus, a legtöbb dékán, s a klérus nagyrésze, különösen az idősebbek. Ha nem német nacionalista, a párt tagja a nemesség és az intelligencia is.” A keresztényszocialista pártot Tirolban két képviselő vezeti: Schraffl és Dr. Schöpfer. Schraffl képzetlen ember, demagóg agitátor, Schöpfer a teológia professzora. Nemcsak saját püspökük rendszabályait játsszák ki, hanem a szomszédos Triestben is az ottani püspök nyilvánvaló akarata ellenére keresztényszocialista agitációt folytatnak. Ez a két ember a fiatal klérus és a lakosság alsó rétegeinek nagyrésztét pártjába toborozza. „Felhasználják az alsó rétegek elégedetlenségét, és beszédeik által, amelyeknek valóra váltása lehetetlen, magukhoz vonzzák e rétegeket. Sajtójuk szüntelenül támadja a katolikus (konzervatív) pártot és a tekintélyes lelképásztorokat, anyagot szolgáltat a radikális sajtó számára, az alsóbb rétegeket a felsők, az alsó klérust a magasabb ellen izgatja.” (Paul Molisch, *Briefe zur deutschen Politik in Österreich*

Mindez magyarázatul szolgálhat arra, hogyan jutott egyre közelebb a katolikus konzervatív centrum a keresztényszocialisták választójogi programjához. A katolikus konzervatív párt tiroli csoportja 1901. október 28-án Sterzingben pártkongresszust tartott, ahol részletes, a gazdasági és politikai élet egészét átfogó programot dolgozott ki, részben válaszként a két héttel korábban megfogalmazott tiroli keresztényszocialista programra. A választójogi reformról a következőket mondotta: „... a liberális korszakból származó választási rendszerünk már nem felel meg az igazságosság és a fejlődés követelményeinek. Ezért fel kell lépni a választójog kiterjesztéséért, egy olyan reformért, amely az egyhelyben lakó állampolgárok jogait megvédelmezi.” Szó sincs tehát általános választójogról. A program ismételten hangsúlyozza a „sesshafte Bevölkerung” érdekeinek védelmét, „amelyhez elsősorban a birtokok (Besitzer von Grund und Boden) számítanak.”²²

A katolikus konzervatívok választójogi követelése ebben a formában is utolsó görcsös kísérlet volt híveiknek megtartására. Egyéb, birodalmi szempontok aligha vezethették őket, terveik már nem vonatkozhattak a birodalomra, csak saját létükre, amit hamarosan a keresztényszocialisták védszárnya alatt látnak biztosítottnak.

*

A német liberális párt tekintélye a századfordulóra jócskán megcsappant. Tevékenysége megmaradt a régi keretek közt, az ekkorra felnövekedett tömegpártokkal nem vállalhatta a versenyt. Községi templomokhoz hasonló agitációs fórum nem állt rendelkezésére, nem szervezett német kulturális és sportegyesületeket, de hagyományos hadállásai továbbra is helyet biztosítottak számára az osztrák politikában. Magáénak mondhatta a II. kúria mandátumait és a mögötte álló tőkét, a bécsi szellemi életet irányító kiváló tudósok, jeles művészek szavazatára számíthatott, befolyása alatt állt a birodalmi székváros kulturális-szellemi élete, tekintélyes sajtója. A német liberális párt kötötte meg egykor a kiegyezést a birodalom keleti felével, és évtizedek múltán is hű maradt a dualis-

---

von 1848 bis 1918. Wien und Leipzig 1934. 370—73. I. Tirol határain túl a két klerikális pártot, a keresztényszocialistákat és a katolikus konzervatívokat inkább nemzeti szempontok választották el egymástól. „A keresztényszocialista pártnak, tekintettel azokra a körökre, amelyekből híveit toborozza, és egész fejlődésének megfelelően valóban szabad és demokratikus politikát kell folytatnia, s hűen a német néphez sohasem szabad szlávokkal politikai szövetséget kötnie, ahogy azt a katolikus néppárt sajnos már több ízben megtette.” (Deutsche Volksblatt. 1901. július 31. Idézi: Miko, i. m. 59. l.)

²² Ld. 18. sz. jegyzetet. (Sterzing déltiroli városka az Eisack folyó mellett.)

ta berendezésekhez. Ezért Magyarország felé a liberális párt volt az osztrák parlament egyetlen akceptábilis pártja. A nagybankok és az ipari szervezetek vezető posztjai, a magas állami hivatalok — ez volt a német liberalizmus terrénuma. A csökkenő parlamenti befolyás mutatója volt a német liberalizmus hanyatlásának, de nem mértéke.

A választójogi reform kérdésében elfoglalt álláspontját birodalmi politikája és társadalmi jellege határozta meg. Az 1901-es választások után 60 liberális képviselő került az osztrák parlamentbe, s ezeknek jó fele a nagybirtokos, maradékuk a II. és a III. kúria küldötte volt.²³ A párt a scherlingi szisztéma teremtője és szülöttje volt, s tagjai tudták, hogy parlamenti szereplésük e rendszerrel együtt ér véget. Az 1890-es évektől kezdve belátták, hogy az alkotmány változatlan fenntartása lehetetlen, de reformját a kuriális rendszer alapján, annak „demokratizálásával” akarták megvalósítani.²⁴ Természetesen nem társadalmi-osztályszempontokkal indokolva ezt az álláspontot, s valójában nem is egyszerűen a kuriális rendszer biztosította osztálykiváltság megőrzése céljából. A liberális pártban általánosan elfogadottá vált az a nézet, hogy a soknemzetiségű Monarchiában az általános választójog megvalósíthatatlan. Ha a scherlingi alkotmány választójogi rendszerének osztályindokolása tarthatatlanná vált is, a nemzeti — a nemzeti — a nemzeti hegemonia védelme — elfogadhatónak látszott. Egy nemzetileg egységes országban az általános választójog természetes követelmény, „... nálunk azonban a választójogi reform csak a nemzetiségi viszonyok rendezésének szilárd és tartós alapjára épülhet.” Amíg ez nem jön létre, az általános választójog bevezetése a németiséget létében fenyegeti.²⁵ 1905 őszén, amikor könyvek és brosrák sorozata jelent meg a választójogról, valamennyi lap naponta írt róla, a liberális sajtó is számos cikket szentelt a parlamenti reform kérdésének. Ekkorra már nem vállalkozott a kuriális szisztéma védelmezésére. A Neue Freie Presse az általános, titkos választójogot hirdette, de óva intett az egyenlőtől, mert az „összeegyeztethetetlen államunk jellegével”.²⁶ Azután hosszú fejtegetés következett: egy vegyes nemzetiségű országban nem lehet egyenlő választójogot alkotni;

²³ *Österreichische Statistik* (tovább Öst. Stat.) Die Ergebnisse der Reichsratswahlen 1900/1901. Wien 1902. LIV. k. 3. füzet XXX—XXXII. 1.

²⁴ Vö. Sassmann, i. m. 58—61. 1.

²⁵ Dr. Ritter v. Demel beszéde a képviselőház 1905. szeptember 29-i ülésén, a választójogi reform elvi vitáján. *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates* (tovább SPA) XVII. Session 31669—73. 1.

²⁶ Neue Freie Presse. Morgenblatt 1905. október 6.

az osztrák állam a poroszhoz hasonlít, nem a némethez, tehát a porosz Landtag-választójogot kell példának tekintenie (ahol, szemben a Reichstag általános választójogával, megőrizték a proporcionális rendszert). Majd a morva kiegyezésre hivatkozott, amely a nemzeti és a választójogi törvényt egyszerre alkotta meg.²⁷ A liberálisok mint a dualista rendszer egyedül következetes védelmezői, a közvetlen német szempontokon túl, a Monarchia egész alkotmányos rendszerét féltették az általános választójogtól. Gróf Auersperg, a felsőház alkotmánypártjának tagja, arra figyelmeztetett, hogy az általános választójog lehetetlenné teszi a kiegyezés értelmében vett — (értsd: német hegemonián alapuló) — centralizmus fenntartását.²⁸ A német liberálisok retrográd magatartását aligha mentheti a valóban jogos aggodalom, hogy az általános választójog a polgári erők háttérbeszorítását, s a birtokos-klerikális képviselők további térhódítását segítheti elő.²⁹

*

Ismeretes, hogy a *német nacionalista* mozgalom a századfordulón rendkívül megerősödve az 1901-es választásokon komoly sikereket ért el.³⁰ Ennek a győzelemnek közvetlen belpolitikai oka a Badeni nyelvrendelete kapcsán meginduló német nemzeti ellenállás volt. A nacionalista hullám megerősödése nem hozta közelebb egymáshoz a különböző árnyalatú nacionalista pártokat, sőt, további bomlásukat segítette elő. Schönererék 1901-től nyíltan feladták a linzi programot, s határozottan meghirdették Anschluß-törekvéseiket. Ezzel nemcsak a német néppártot és a mögötte álló nem jelentéktelen tömegeket távolították el mind jobban maguk-

²⁷ Az 1905. évi morva kiegyezés a Landtag-választásoknál nemzetileg elhatárolt választási körzeteket hozott létre. (Ezt a beosztást veszik át az 1907-es törvényben a Reichsrat-választásoknál is.) *Landesgesetzblatt* (tovább LGBL.) 1906. No. 227. Ld. Karl G. Hugelmann, (szerk) *Das Nationalitätenrecht des alten Österreichs*. Wien und Leipzig 1934. 239—40. l. A kiegyezési törvény értelmében érvényben maradt a Landtag kuriális rendszere, csupán a Reichsrat választási rendszer mintájára az ún. általános kúriát vezették be. A Landtag 151 mandátumából mindössze húsz jutott az általános kúriának. Így a morva Landtag-választási törvény tartalmazta majdnem mind azt a hibát, amelynek reformja a Reichsratban éppen akkor napirenden szerepelt. (Vö. Mommsen, i. m. 386. l.)

²⁸ Alois Czedik, *Zur Geschichte der k. k. österreichischen Ministerien*. III. k. Teschen, Wien, Leipzig 1920. 319—320. l.

²⁹ Ld. Tavkar és Lecher felszólalását a választójogi reform elvi vitáján. SPA. XVII. Session 1905. szeptember 27. 31586—91. l. és 1905. október 6. 32 249—58. l.

³⁰ A mandátumok 35,6%-át szerezte meg.

tól, hanem elősegítették Wolf csoportjának leválását a Schönerer-féle Alldeutsch párttól és közeledését a német néppárthoz. Wolfék német radikális-, majd freialldeutschnak nevezett pártja lényegében hű maradt a linzi program nemzeti célkitűzéseiseihez.³¹ Nacionalizmusuk annyival volt szélsőségesebb a német néppárténál, amennyire ezt működési területük (a Szudéta vidék) megkövetelte. A Wolf csoport 1903. januári pártkonferenciáján felmerült a német néppárthoz való csatlakozás terve. A csehországi nemzeti kérdést a tartomány nemzeti elhatárolásával tervezték megoldani, míg ezt korábban, a schönereri koncepció alapján (ti. a nemzeti elhatárolás megakadályozná a cseh lakosság elnémetesítését) elvetették; tehát e vonatkozásban is közeledtek a német néppárt álláspontjához.³² A hatékonyabb tömegpárttá válás igényéből született meg, szintén elsősorban cseh területeken, a német munkás- és a német agrárpárt.³³ Komolyabb szerephez csupán az utóbbi jutott. A IV. kúria választóiból, akik korábban részint az alldeutsch, részint a német haladópart szavazói voltak, sikerült híveket toboroznia. A Schönerer csoport átmeneti fellendülése után a német néppárt, és bizonyos mértékig a német agrárpárt volt a nacionalista mozgalom vezető ereje, a Monarchia adott keretei között az erőteljes német nacionalizmus híve.

A választójogi reform kérdésében, mint másutt is, a nemzeti és osztályszempontok az állásfoglalás meghatározó tényezői. Schönerer nem látott módot arra, hogy azt az erővesztéséget, amit az általános választójog bevezetése okoz majd a németiség számára, megfelelőképpen ellensúlyozni lehessen. Így a leghatározottabban a reform ellen foglalt állást. Felmerült ugyan egy terv, hogy Galícia különállásának megteremtésével növeljék a németiség arányát a birodalmi parlamentben. (Ez a linzi program régi követelése volt.) Schönererek ilyen irányú akciója azonban eredmény-

³¹ Ld. Kolmer, i. m. VIII. k. 260. l., Paul Molisch, *Geschichte der deutsch-nationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie*. Jena 1926. 210—12. l. Pfersche, i. m. 21. l. A magyar történeti irodalomban Tokody Gyula, *Ausztria—Magyarország a Páncsgermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világhatalmi terveiben (1890—1918)*. Budapest 1963. 155—156. l.

³² Molisch, *Geschichte der deutsch-nationalen Bewegung*. 217. l. A tartomány nemzeti elhatárolása egységes nemzetiségű választókerületek létrehozását jelentette úgy, ahogy ez 1905-ben Morvaországban történt. Csak ott a települési viszonyok miatt a nemzeti kúriák létrehozása nem biztosított feltétlen előnyt a németek számára. Éppen azért Morvaország nemzeti elhatárolása nem szerepelt a nacionalista mozgalom programjában.

³³ Molisch, *Geschichte der deutsch-nationalen Bewegung*. 213—14. l. Char-matz, *Deutsch—österreichische Politik*. 185. l.

telen maradt. A tervnek más nacionalista pártokat, elsősorban a német néppártot, aligha nyerhették meg. Akadtak ugyan olyanok, mint a német néppárti Löcker, aki közvetlen kapcsolatot teremtett néhány galíciai lengyel politikussal. A német néppárt egészének azonban komoly fenntartásai voltak a Schönerer-féle elképzelésekkel kapcsolatban. Galícia különállását, mint az általános választójog bevezetésének *conditio sine qua non*-ját semmi esetre sem akarták elfogadni. Galícia különállásának biztosítása a Monarchia föderatív átalakításának első lépése lett volna, amit a párt eleve a leghatározottabban elutasított. Egy ilyen ártrendezés — vallották — a németiségre további súlyos állami terheket róna, amint ezt a magyar kiegyezés példája is bizonyította.³⁴

A német néppárt álláspontja a választójogi reform kérdésében nem volt egységes. Egyes csoportjai (a Lemisch vezette karintiai és az August Kaiser vezette sziléziai) a reform ellen foglaltak állást. A párt nagy része azonban, éppúgy, mint a *freialldeutscho*, a reform híve volt. Úgy vélték, a reform által kell erőiket gyarapítani, és azt a németiség számára hasznosítani. Különösen 1905-ben vált általánossá az a nézet, hogy kilátástalan lenne szembehelyezkedni a reformtörekvésekkel, inkább annak a párt számára kedvező megvalósulási módját kell biztosítani. A *freialldeutscho* pedig, mivel főleg az V. kúria küldöttei voltak, nem utasíthatták el a reformot.³⁵ Az újonnan alakult nacionalista pártok, a német agrárpárt és a német munkáspárt álláspontja a reform kérdésében sajátosan alakult. Az agrárpárt a kúriális rendszer továbbfejlesztését tartotta célszerűnek. Hívei, a kisbirtokosok úgyis választhattak a IV. kúriában. A német munkáspárt azonban már 1904-ben, amikor más nacionalista pártok még alig foglalkoztak a parlamenti reform kérdésével, az általános választójog mellett foglalt állást.³⁶ (Így is szinte tehetetlen volt a szociáldemokrata munkáspárttal szemben.)

*

Bár elemzésünket mindenkor a német pártokra korlátoztuk, későbbi szerepük és hatásuk miatt e ponton feltétlenül szólnunk kell a *ceh pártok* programjáról.³⁷ Az ifjúcsehek részvétele az 1890-es

³⁴ Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung*. 223—225. 1. Tokody, i. m. 157. 1. A galíciai autonómia kérdéséről, amikor annak igénye már lengyel részéről is felmerül, később részletesen szólni fogunk.

³⁵ Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung*. 223. 1.

³⁶ Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung*. 213—214. 1.

³⁷ A cseh pártok politikai programját ismerteti Willy Lorenz, *Die tschechischen Parteien im alten Österreich*. Wien 1941. Kézirat. V. ö. továbbá

évek reformmozgalmaiban csakúgy ismeretes, mint ahogy a reform mellett történt határozott fellépésük indítóokai is. A cseh nemzeti pártok további differenciálódása, a városi-polgári és az agrárpártok elhatárolódása, a polgári demokratizmus kialakulása, s ezzel párhuzamosan a cseh liberalizmus hanyatlása (az ifjúcsehek erővesztése), lényegében érintetlenül hagyta a pártok választójogi programját, legfeljebb annak hatékonyságát növelte tovább.

A század első éveiben még az ifjúcsehek küldték a legtöbb képviselőt a birodalmi parlamentbe,³⁸ az 1901-es választásokon mintegy félszáz mandátumot szereztek, de már a 90-es évek végétől különböző politikai csoportok sorra váltak ki a pártból, amelyet különösen liberális szociális programja (valójában a szociális program hiánya) egyre alkalmatlanabbá tett arra, hogy vezető szerepet játsszon a cseh politikában. Az ifjúcsehek balszárnyához tartozó Štastný 1896-ban vált ki az anyapártból, s alakította meg agrárpártját. A falusi lakosság szolidaritását hirdette, a nagybirtokostól az agrárproletárig. Gyakorlati politikájával leginkább a közbülső rétegek érdekeit képviselte. Nemzeti programjában a Monarchia föderalista átalakítása (történelmi államjogi alapon), a nemzetek egyenjogúsága szerepelt, valamint az általános egyenlő választójog bevezetése.

Az egyetemi tanárok s más értelmiségiek alapította realista párt a 90-es években elvetette a cseh politikai gondolkodásra annyira jellemző romantikus historizmust, a politikai lehetőségek reális felmérésére, a nyugat-európai demokratizmus követésére szólított fel. Masaryk realista pártja 1900-ban a cseh néppárt nevet vette fel, demokratikus, polgári, határozottan antiklerikális elveket hirdetett. Szemben más cseh irányzatok általánosan elfogadott nézetével, Masarykék nem a cseh történelmi államjogra, hanem a cseh nemzet természetes jogaira hivatkoztak. 1905-ben különböző progresszív csoportok csatlakoztak Masaryk pártjához, amely ekkor vette fel a cseh haladó párt nevet. A párt tényleges politikai súlya jóval nagyobb volt, mint parlamenti mandátumainak száma. Eszméinek hatását legfeljebb Palackýéhoz lehetne hasonlítani. A századforduló után megfogalmazott programjában a Habsburg Monarchia keretei közt teljes autonómiát követelt a cseh nép számára. A dualizmust és a trializmust egyaránt elvetette, mint olyan államjogi berendezést, amely eleve kizárja a nemzetek egyen-

---

История Чехословакии. II. к. (Szerk.) (НИКИТИН, ПОЛТАВСКИЙ, САНЧУК, ТРЕТЬЯКОВ.) Москва 1959. 177—78. I. *Arató Endre:* Csehszlovákia története. Budapest 1957. Kézirat 54—58. I. 77—78. I.

³⁸ Österr. Stat. LIX. k. 3. füzet. XXXII. I.

jogúságát. A Monarchiát demokratikus állammá kell átalakítani, amely például szolgál más országok számára. Ennek egyik első lépése az általános választójog bevezetése.

A cseh nemzeti szocialisták még 1897-ben, a Badeni nyelvrendelete kapcsán megerősödött nacionalista hullám idején váltak ki a csehszláv szociáldemokrata pártból. A történeti jogokra hivatkozva a cseh királyság szuverénitásának helyreállítását, a három cseh tartomány közös Landtagjának létrehozását követelték. Ugyanakkor megtartottak számos demokratikus jelszót a szociáldemokrata célkitűzésekből, többek között az általános választójog programját.³⁹ A párt az 1901-es választásokon ért először jelentősebb sikert, kisiparosok, kishivatalnokok, egyes munkásrétegek szavaztak rá. A cseh vasutasok, akiknek sztrájkharcai 1905 októberében komoly gondot okoztak a kormánynak, s így a választójog melletti érvek számát szaporították, zömmel nemzeti szocialisták voltak.

1903 végén, amikor Körber cseh—német kiegyezési tervei kudarcba fulladtak, a cseh pártok létrehozták a maguk „Gemeinbürgerschaft”-ját a kormány megbuktatására. November 7-én közös programot adtak ki,⁴⁰ amely tartalmazta a pártok államjogi, gazdasági és kulturális célkitűzéseit. Az általános, egyenlő választójog követelésének indoka a programban: a cseh nép természetes joga fizikai erejének és jelentőségének megfelelő parlamenti képviselőre. A cseh pártok programjában tehát a nemzeti és társadalmi érdekek, a nemzeti és demokratikus célkitűzések szerencsésen találkoztak egymással. Ez erőteljes reformmozgalom kibontakozását tette lehetővé. A szociáldemokrata munkáspárt és a polgári pártok kölcsönhatásából pedig olyan erők születhettek, amelyek a választójogi reform megvalósításában döntő szerepet játszottak.

³⁹ A párt a nők számára is biztosítani akarta a választási jogot.

⁴⁰ Kolmer, i. m. VIII. k. 510—12. l.

3. A MAGYAR VÁLSÁG

Ismeretes, hogy a kiegyezési rendszer a tényleges történelmi viszonyokkal számolva feladta az egykori centralizált Monarchiát; két központot teremtett, két nemzet uralmát biztosította: itt a magyarok töretlen hatalmát, a németekét a Lajtán túl. Csakhogy e rendszer következetes fenntartása Magyarországon jóval kevesebb akadályba ütközött, konzerválását a nemzetiségek törekvései kevésbé gátolták, mint a „birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok” területén, a birodalom névtelen nyugati felében, amelynek mesterkéltnél közjogi elnevezése is tükrözte, hogy a történelmi hagyományok és a történelmi fejlődés tendenciái egyaránt szembenálltak a német centralista Ausztria megszilárdításával. A dualista berendezkedés a magyar viszonyoknak inkább megfelelt, a dualizmus igazi támasza félszázadon át Magyarország volt. A magyar nemzeti követelések az évek folyamán inkább beilleszkedtek, hozzáidomultak az adott államrendszerhez, mintsem átalakítása felé haladtak.

Ausztriában a kiegyezés megkötése után sorra jelentkeztek azok a politikai irányzatok, amelyek a dualizmus reformját, majd a „Los von Dualismus”, „Los von Ungarn” jelszót hirdették meg. S itt a német pártokra gondolunk, az alldeutschoktól a nagysztrák Luegerig, akiknek szembefordulása a dualista rendszerrel legbiztosabb mutatója annak, hogy a századfordulóra a kiegyezési rendszer Ausztriában nem tölthette be kellőképpen hivatását, a német hegemonia biztosítását.

Az alkotmányosság feladata Ausztriában a népek együttélésének szabályozása, hatalmi viszonyainak megszabása; az alkotmányosság válsága annak jele, hogy a német hegemonia az adott eszközökkel aligha tartható. Az események már az 1890-es évek második felétől erre figyelmeztettek. Az alkotmányosság Magyarország számára a két birodalomfél viszonyának rendezése volt. Bár objektíve az osztrák belpolitikai problémák éppúgy a dualista szisztéma válságjelei voltak (a német hegemonia alkotmányos biztosításának lehetősége forgott kockán), mint a magyar parlamenti mechanizmust bénító közjogi viták — időbeli egybeesésük sem véletlenszerű —, mégis a magyar nemzeti követelések ezt a krízist

közvetlenebbül, szembetűnőbben juttatták kifejezésre. S a magyar parlamentben 1903 elején az obstrukciós kampány nem egyszerűen egy közjogi kérdés miatt robbant ki. A parlamenti ellenzék követelése a Monarchia hadseregét érintették, s a k. u. k. hadsereg az egységes Monarchia alapja volt. A függetlenségi párt programja ugyan a század elején csupán javítgatta, „fejlesztette” a dualizmust, mégis az osztrák közvélemény a legérzékenyebben reagált e törekvésekre, és azok minden megnyilvánulását a Monarchia adott berendezkedése elleni támadásnak ítélte. Jellemző, hogy a magyar kérdéssel kapcsolatos interpellációkra az osztrák miniszterelnök szükségesnek tartotta megnyugtatni a képviselőket: mi hűek maradunk a kiegyezéssel rendszerhez, a birodalom dualista berendezkedéséhez. Máskor: a hadsereg vezetése és belső szervezése kizárólag az uralkodó hatáskörébe tartozik, elutasítjuk a hadsereg alapjai és hagyományai ellen irányuló támadásokat. Az 1867-es kiegyezés megváltoztatása csak mindkét fél beleegyezésével és alkotmányos úton mehet végbe.¹ A magyar válság mélypontján, 1905 tavaszán az osztrák parlament külön bizottságot küldött ki a két birodalomfél viszonyának tanulmányozására.² Ausztriában a dualizmus válságáról beszéltek. A kortársak számára ez nem minősült a Monarchia válságának, csak államjogi, birodalmi berendezkedési problémának, nem jelentette a Monarchia agóniáját, de súlyos betegségét feltétlenül. (Mi —, minthogy a Habsburg birodalom utolsó félszázados történetében a Monarchia fogalmának a dualizmus immanens része volt —, gyakran hajlamosak vagyunk a két fogalom egybemosására.)³

Ausztriában a kiegyezést megkötő, az 1860–70-es években uralkodó liberális párt elvesztette már régi politikai súlyát. Néhány öreg minisztere az urak házában idézgette az egykori politikai küzdelmeket, esetleg magasszínvonalú közjogi értekezést írt liberális színezetű napi- vagy hetilapokba. Magyarországon évtizedek óta töretlenül uralkodott a kiegyezést megkötő Deák-párt közvetlen örököse. S mikor 1905 januárjában a szabadelvű párti

¹ Alois Czedik, *Zur Geschichte der k. k. österreichischen Ministerien 1861–1916*. III. k. Teschen, Wien, Leipzig 1920. 14–15. l.

² 1905. március 14-én Derschatta német néppárti képviselő javaslatot terjesztett a parlament elé, küldjön ki bizottságot, amely a két birodalomfél viszonyát tanulmányozza. Derschatta javaslatát élénk vita után — amely híven tükrözte a pártoknak a dualizmusról vallott álláspontját — elfogadták. Neue Freie Presse 1905. március 15., április 23.

³ A dualista rendszer és az egész Monarchia válsága közti összefüggés elemzésére Hanák Péter vállalkozott: *A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén* című tanulmányában. Történelmi Szemle 1959. 1–2. 85–86. l.

Tisza-kormány megbukott, az komolyabb figyelmeztetés volt a 67-es rendszer válságára, mint bármely parlamenti verekedés, obstrukció, az osztrák parlamenti mechanizmus bármely rendellenes megnyilvánulása.

*

1905. június 18-án az uralkodó báró Fejérváry Gézáat nevezte ki Magyarország miniszterelnökévé. Követve az Ausztriában régóta meghonosodott, Magyarországon inparlamentárisnak minősített gyakorlatot, pártoktól független hivatalnok-kormányának adott megbízást a válság megoldására, a közvetítésre a király és a parlamenti többségre jutott ellenzék között, arra, hogy előkészítse az utat egy parlamentáris kormány számára. Fejérváryt egyénisége, politikai pályafutása — két évtizedig honvédelmi miniszter, majd a darabonttestőrség parancsnoka — aligha tette alkalmassá opportunus lavírozásra, álláspontok közelítésére-összebékítésére, de fel tétlenül predesztinálta az uralkodó akaratának való abszolút engedelmességre. Második garnitúrából összetákoltt kormányában belügyminisztere, Kristóffy volt az egyetlen ember, aki az ország-megváltó szerepében tetszelgett. Reformtervével, amellyel a nemzeti ellenállás komédiáját játszó parlamenti ellenzékét is aligha szerelhette le, a Monarchiát akarta megmenteni, egész újkori fejlődését más irányba terelni. Kristóffy első hallásra jól hangzó koncepciója nem mélyebb és átfogóbb annál, mint amit Ausztria politikusai, konzervatívok és liberálisok, keresztényszocialisták és szociáldemokraták saját parlamenti problémáik megoldására évek óta ajánlgattak; magyar kormány azonban még nem merészkedett hasonló vizekre. Egy széleskörű választójogi reform olyan rétegeknek adhat hangot a parlamentben, amelyek szociális problémáikat a nemzeti elé helyezik. A reform egyszerre kettős feladatot teljesít: az ún. nemzeti ellenállás leszerelését, s a szociális problémák parlamenti vita-kérdéssé szelidítését. Ez utóbbi európai politikai gyakorlat, az előző a Monarchia nyugati felének kelléktárából való.

Kristóffy 1905 júliusában memorandumot írt az uralkodónak. Részletesen megindokolta választójogi reformtervezetét.⁴ Amikor július végén Fejérváry Ischlben felolvasta a királynak a belügy-miniszter programját, annak alapgondolata már régóta ismerős lehetett az uralkodó számára. A császár még az 1890-es években

⁴ Kristóffy József, *Magyarország kálváriája*. Az összeomlás útja. Budapest 1927. 187—195. l.

találkozott Taaffe egyik miniszterével, Steinbachhal. Ez az anti-liberális, keresztényszocialista-konzervatív árnyalatú politikus tartathatatlanak ítélte Ausztria politikai közéletét, úgy vélte, egy radikális választójogi reform által a polgári osztályokat korlátozni kell, és az alsóbb, politikailag éretlen rétegeknek érvényesülési lehetőséget teremteni. Ezek egészségesek, szociális politikát fognak folytatni és nem nemzetit.⁵ A császár már akkor sem idegenkedett Steinbach elképzeléseitől. 1905 július végén felhatalmazást adott arra, hogy a magyar kormány belügyminisztere magánvéleményként proklamálja az általános választójogot.⁶

Augusztus 22-én Ischlben a császár és király elnöklete alatt közös minisztertanácsra gyűltek össze a Monarchia vezető politikusai, hogy a magyar válságról és a megoldás lehetőségeiről tárgyaljanak.⁷ Az uralkodó megnyitójában utalt arra, hogy a magyarországi helyzet a Monarchia nyugati felére és a birodalom egészére súlyos hatást gyakorol, így annak megoldása közös feladat. Majd a résztvevők meghallgatták a magyar miniszterelnök előterjesztését. Fejérváry a lehetőségeket taglalva, elméletileg három utat tartott járhatónak. Egy parlamenti többséggel rendelkező kormány létrehozását — ennek azonban az a feltétele, hogy a vezényleti és szolgálati nyelv kérdésében az uralkodó közeledjék az oppozíció álláspontjához. A másik lehetőség az országgyűlés ismételt elhalasztása. Az új választásokon pedig olyan programmal kell fellépni, amely a lakosság széles rétegeit megbékíti, nagymértékben figyelembe veszi a gazdasági szükségleteket, és képes az állandóan felszínen levő államjogi kérdések háttérbeszorítására. A szónok véleménye szerint a programnak a parlamenti reform gondolatán kell épülnie. Ez a pártviszonyok jelentős átalakulását s ily módon a kibontakozást segítené elő, lehetőséget nyújtana a válság alkotmányos megoldására. Természetesen van egy alkotmány-ellenes megoldási mód is. Az uralkodó új kormányt nevez ki, és azt a jelenlegi törvényeken túlmenő jogokkal ruházza fel. Tekintettel azonban a mély ellenszenvre, amelyet Magyarország az abszolutiz-

⁵ Joseph Maria Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuches. Die Südslavische Frage und Österreich—Ungarn vor dem Weltkrieg* (Kiad.) Joseph Redlich. Berlin. 1928. 168. l. Vö. Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*. II. k. Graz, Wien, Köln 1962. 463. l. A Taaffe-kormány idején beterjesztett választójogi tervezet is Steinbach műve volt. Ismeretes, hogy többször kifejtette nézeteit a császár előtt.

⁶ Kristóffy, i. m. 197. l.

⁷ Protokoll des zu Ischl am 22. August 1905 abgehaltenen Ministerrathes für gemeinsame Angelegenheiten unter dem Allerhöchsten Vorsitze Seiner Majestät des Kaisers und Königs. Országos Levéltár (Tovább OL.) Filmtár 1048. dob. Közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

mus iránt táplál, kétséges, hogy lehetne-e olyan polgári személyt találni, aki egy ilyen kabinet vezetésére vállalkozna.

Fejérváry úgy mérlegelte a kormány előtt álló lehetőségeket, hogy valójában bizonyítani igyekezett: nincsen választás. A vezényleti nyelv kérdésében teendő engedményre Ischlben a császár és király elnöklete alatt tartott közös minisztertanácson gondolni is illojalitás volt. Az éppen országosan kibontakozó nemzeti ellenállás idején újabb erőszakos fellépés veszélyes játéknak tűnhetett. Maradt tehát a parlamenti reform.

Mint várni lehetett, Fejérváry előterjesztése számos ellenvetést, aggodalmat és kételyt váltott ki. Báró Gautsch osztrák miniszterelnök azonnal szót kért. Elődjének politikai pályafutása elvehette a kedvét a merésznek tűnő újításoktól, a modern módszerek alkalmazásától. Inkább vállalta a hagyományos politizálást, amely nagy sikerekkel ugyan nem kecsegtet, de a veszedelmes buktatóktól is megóv. Gautsch kerülni akarta a kellemetlen láttszatot, hogy magyar belügyekbe avatkozna. Magyar kollégájának tervezete azonban — mondta — olyannyira érinti Ausztria belpolitikai viszonyait, hogy kötelessége megtenni észrevételeit a közös minisztertanács előtt. A magyar kormányprogram hatására a választójogi reform igénye Ausztriában is felmerülne, s Gautsch legbelső meggyőződése szerint erre Ausztria nem érett meg. Az általános választójog bevezetése következtében Ausztriában olyan körülmények keletkeznének, amelyhez képest a jelenlegi magyar helyzet megnyugtatónak mondható. A közrendet fegyveres hatalom sem tudná fenntartani. Amikor szinte szántszándékkal szolgáltatjuk ki a Monarchiát, ill. Ausztriát az alapokat támadó átalakulásnak, fel kell tenni a kérdést, vajon nem a kisebbik rossz lenne-e a két birodalomfél egyszerű szeparációja? Gautsch ellenvetéséből aligha világos, a szociáldemokratáktól vagy a nemzetiségektől félti-e Ausztriát, avagy mindkettőtől; hogy Ausztriát vagy a Monarchiát, a Monarchia adott berendezkedését félti-e jobban.

A magyar miniszterelnök hasztalanul próbálta meggyőzni osztrák kollégáját. Nem tagadta, a magyar parlamenti reform hatást fog gyakorolni az ausztriai viszonyokra. De az adott helyzetből csak merész vállalkozással lehet kilábolni. Fejérváry egyébként indokolatlannak minősítette Gautsch félelmét a szociáldemokratáktól. Németország és Franciaország példájára hivatkozott, ahol a szociáldemokratákat a kormány könnyen fékeltartja. A Monarchia külügyminisztere, Goluchowski gróf semmiképpen sem volt hajlandó osztani a k. u. k. generális nézeteit a szociáldemokraták „harmosításáról”.

Fejérváry előterjesztésével szemben az uralkodónak is komoly fenntartásai voltak. Nem látta biztosítottnak, hogy az általános választójog bevezetésével „sokkal jobb elemek kerülnek majd a magyar parlamentbe.” Egyébként arra figyelmeztetett, hogy sokak szerint Bismarck legnagyobb baklövése éppen az általános választójog bevezetése volt. S más államok példája sem igazolja az általános választójog politikai szükségességét és hasznosságát.

Burián közös pénzügyminiszter védeni akarta a magyar kormány álláspontját. Mindenekelőtt azt hangsúlyozta, nem a Fejérváry kormány felelős azért, hogy a választójogi reform a politikai érdeklődés előterébe került Magyarországon. A programot a kormány a 48-as párttól vette át, hogy magának szerezze meg a párt híveit. A lehetőség magától kínálkozott, mert a párt lényegében feladta választójogi követelését. Az írás-olvasás cenzusa — mondotta a pénzügyminiszter — egyébként is megóv a valóban általános választójog veszedelmétől. A jelszóhoz azonban ragaszkodni kell.

A császárból érthetően ellenszenvet váltott ki Burián taktikázása. Nem szabad úgy feltüntetni a reformot, mintha az a szociáldemokrata követeléseket akarná kielégíteni.

A közös minisztertanács a lehetőségek mérlegelésével zárult anélkül, hogy döntésre szánta volna el magát. A következő napokban az uralkodó utasította a két miniszterelnököt, hogy közvetlen tárgyalásokon próbáljon megegyezésre jutni.

A megbeszélésre az osztrák miniszterelnökségen került sor báró Gautsch, Fejérváry és Kristóffy részvételével. Gautsch ismét mentegette magát. A magyar ügyekbe való illetéktelen beavatkozásnak még a gondolata is távol áll tőle. De az általános választójog jelszava Ausztriában olyan felfordulást idézne elő a nemzetiségek közt, amely egyenesen a Monarchia számláját terhelné. Úgy érzi, kötelessége figyelmeztetni erre idejekorán mindkét kormányt. Az osztrák miniszterelnök és Kristóffy közt kialakuló eszmecsere éles fényben mutatta meg azt a politikai koncepciót, amelyben a választójogi reform gondolata megfogant, s azokat az összefüggéseket, amelyeket a reformtervek óhatatlanul felvetettek. Kristóffy elismerte, hogy Magyarország után az általános választójog bevezetése Ausztriában sem lesz elkerülhető. Ha ennek folytán a nemzeti-ségi egyensúly megbomlásától félnek, le kell vonni az általános választójog természetes konzekvenciáit: nemzeti autonómiákat kell bevezetni. Akkor Ausztria is — mondotta a magyar belügyminiszter — nyugodtan nézhet a jövőző fejlődései elé.

Az ausztriai nemzeti autonómiák megszervezése többek között a 67-i kiegyezés revízióját is maga után vonná — figyelmeztetett

Gautsch. — A dialógus már túllépett a lojalitás határán. Fejérvári türelmetlenül szakította félbe a kellemetlenné váló eszmecserét.⁸ A tárgyalásról a magyar kormány jelentést tett a királynak: ragaszkodik az általános választójog jelszavához, de hajlandó bizonyos engedelményekre. Ha azonban a király nem engedélyezné, hogy tervét szeptember 15-én hivatalos programként a parlament elé terjessze, kénytelen lenne lemondani.⁹ Az uralkodó a lemondást elfogadta, s október 10-ig elnapolták az országgyűlést.

Úgy hírlett, a koalíció keresni akarja a megegyezést az uralkodóval. A szeptember 23-i audiencia után azonban a király ismét Fejérváryhoz fordult. Október 3-án többórás kihallgatáson fogadta őt és belügyminiszterét, hogy a kormányalakítás feltételeiről tárgyaljanak. Kristóffy kifejtette: nemcsak Magyarország, hanem a Monarchia is súlyos válságban szenved. „Felséged előtt két mentő gondolat fekszik, amellyel ezen válságot megoldhatja. Az egyik a magyar vezényszó, a másik az általános választójog. Az a kérdés, melyik után fog felséged nyúlni.

... — Gewiß, lieber zum Wahlreform! — mondotta a király.

Úgy éreztem: a döntés megtörtént.”¹⁰

Október 16-án az uralkodó ismét kinevezte a Fejérváry kormányt, az általános választójog hivatalos programjával. Kristóffy már 22-én a törvényjavaslat teljes szövegével jelentkezett Ferenc Józsefnél s kérte javaslatának előzetes szentesítését.

„Ön azt hiszi, hogy ezt a javaslatot december 19-én beterjesztheti?

— Remélem, Felség! — válaszoltam nem valami nagy határozottsággal.

— Kívánatos volna — felelte a király —, de azért várjuk meg az események fejlődését.”¹¹

⁸ Kristóffy, i. m. 210, 212. l.

⁹ Uo. 215. l.

¹⁰ Uo. 219. l.

¹¹ Uo. 218. l.

4. AZ OSZTRÁK KORMÁNY MEGHIRDETI A REFORMOT

Bécs rendkívüli érdeklődése a magyar események iránt az augusztusi minisztertanács után érthetően tovább növekedett. „Programm der ungarischen Regierung”, „Wahlrechtsräuber Gautsch”, „Gautsch der Bundesgenosse der ungarischen Kossuth-partei” kiabálták a rikkancsok a vezércikkek címeit a bécsi Ringen. Az osztrák miniszterelnök meggátolta a magyar reform megvalósítását — hirdették, s csak cselekedetének megítélésében lehettek eltérések.

Szeptember 22-én és 23-án a szociáldemokraták Bécsben birodalmi konferenciát tartottak. Határozatot hoztak: minden eszközzel Gautsch megbuktatására fognak törekedni, mivel a miniszterelnök az ischli tanácskozáson és a bécsi Hofburgban vétőt emelt az általános választójog magyarországi bevezetése ellen. Az osztrák szociáldemokrácia internacionalista kötelességének tartja a magyar testvérpárt harcának támogatását. Elhatározza, hogy a képviselőház megnyitáskor sürgősségi javaslatot terjeszt be az általános választójog tárgyában.¹

A keresztényszocialisták rohamot indítottak Gautsch ellen: a miniszterelnök a birodalom érdekére hivatkozott, s a birodalom fő ellenségének, a magyar koalíciónak tett szolgálatot ischli felléptével. „Amikor egy magyar generális és kormányfő a birodalom érdekében, végszükségben, nemes királyhűségből a magyarok egyeduralmának véget akar vetni, egy disztíngvált idegen, báró Gautsch,

¹ Ludwig Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*. IV. k. Wien 1923. 350—53. l. Hans Mommsen, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung. Wien 1963. 364. l. Ld. továbbá Daszyński képviselő beszédét, amelyben részletesen szólt a szeptember 22—23-án tartott konferenciáról. *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates* (SPA.) XVII. Session 1905. október. 5. 32128—42. l. Az osztrák szociáldemokrácia első perctől figyelemmel kísérte a magyar események alakulását. Adler szeptember 11-én választói előtt tartott beszédében a magyar miniszterelnököt okos politikusnak tartotta, mert felismerte, hogy a katonai követelések csak az uralkodó rétegeket foglalkoztatják. Nagyon józannak tűnik — mondotta — Fejérváryék kijelentése, hogy „mi a nép akaratára apellálunk.” Kár, hogy kevésbé hihetünk szavainak.

megmenti azt” — írta felháborodottan a keresztényszocialista Reichspost.²

A képviselőház szeptember 26-i megnyitóján az osztrák miniszterelnök nehéz helyzetben volt. Szórványos utcai tüntetésekről érkeztek hírek, különösen a cseh tartományokból. A krajnai Laibachban (Ljubljana) a polgármester háza elé vonult a választójogot követelő tömeg.³ Várható volt, hogy a választójogi reform kérdése a parlamenti viták középpontjában áll majd, s nem lesz könnyű Gautschnak megvédenie álláspontját a szociáldemokratákkal, a keresztényszocialistákkal és a különböző szláv pártokkal szemben.

Szeptember 10-én Gautsch találkozott Baernreitherrel, az alkotmányhű nagybirtokosok vezető alakjával. A választójogi reform kilátásairól tárgyalva arra a megállapításra jutottak, hogy az általános választójog minden korlátozás nélkül való bevezetése a parlament erőteljes radikalizálását, az „állami viszonyok összezavarását” eredményezné. Gautschnak továbbra is az volt a szándéka, hogy meggyőzze az uralkodót Fejérváry programjának veszedelmes voltáról.⁴

A képviselőház a legnagyobb ellenszenvvel fogadta a miniszterelnököt, aki percekig nem jutott szóhoz a közbekiáltásoktól. Az elnöki csengő sem tudta elnyomni a minden oldalról felhangzó Abzugokat. Gautsch tisztázni próbálta magát, tagadta, hogy döntően beavatkozott volna a magyar reform kérdésébe. Magatartása csak fokozta a nyugtalan elégedetlenséget. Az általános választójogot eleve és elvileg elvetni az osztrák parlamentben már lehetetlen volt. Ezt Gautschnak is be kellett látnia. „Alapjában véve nem vagyok ellensége a választójog kiterjesztésének — mondotta —. Elismerem, hogy új rétegeket kell bevonni a politikai életbe, de úgy, hogy az az állam organizmusának megfeleljen. Az általános választójog bevezetését Ausztriában nemzetiségi törvénynek kell megelőznie, amely tartós és szilárd alapra helyezi nemzetiségi viszonyainkat.” — A nemzetiségi és a választójogi törvény összekapcsolásával Gautsch jóidőre el is vetette volna a reform gondját. Hozzá még a szépen hangzó érvelés: „... mert, uraim, sajátos nemzetiségi viszonyaink következtében az, amit mindenki egyenlő jogoknak vélne, fontos és jogos érdekek megrövidítése lenne.” Figelembe kell venni a nemzetiségek gazdasági és kulturális

² Reichspost 1905. szeptember 12. Vö. a párt eggenburgi szeptember 18-i határozatával.

³ Neue Freie Presse, Abendblatt 1905. október 2.

⁴ Joseph Maria Baernreither, *Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen*. Fragmente eines politischen Tagebuches, 1897—1917. (Kiad.:) Oskar Mitis. Wien 1939. 172—73. l.

szintkülönbségét, nem szabad a számok mechanikus uralmának teret engedni.⁵

Gautsch szavai után pártok és pártokhoz nem tartozó önálló képviselők egymás után terjesztették be az általános választójogra vonatkozó sürgősségi javaslatukat: Pernerstorfer és Daszyński aláírásával a szociáldemokraták; Pacák, Kramař és Stranský az ifjúcehek, Klofač a cseh nemzeti socialisták nevében; a szlovén klerikálisok Šusteršič aláírásával.⁶ A meglepő természetesen nem a szociáldemokraták, vagy a különböző cseh demokratikus pártok határozott fellépése volt. A keresztényszocialisták választójogi programjának pedig legfeljebb indokolása vált egyértelműbbé. Lueger október 2-án tartott beszéde már-már taktikátlanul nyílt és őszinte volt. Utalva a kormánynyilatkozatra, kifejtette, hogy Gautsch érvelése a legkevésbé sem nyugtatta meg. A miniszterelnök mentegetőzésére, hogy az alkotmányosság védelme érdekében kellett szembefordulnia a Fejérváry-kormány választójogi oktroj terével,⁷ Lueger a tőle megszokott hangnemben válaszolt: alkotmányos csak a népre való hivatkozás lehet, így a mostani magyar parlament, amelyből a nép széles rétegei ki vannak zárva, nem biztosítéka az alkotmányosságnak. Majd tovább: az egyre mélyülő krízisnek egyetlen megoldási módja van. Mindkét parlamentet fel kell oszlatni, a birodalom mindkét felében új alkotmányt és választójogi törvényt kell oktrojálni. Így Ausztriában a császárhű klerikálisok, Magyarországon a „judeo-magyar kossuthistákkal” szemben a nemzetiségek jutnak uralomra.⁸

⁵ SPA. XVII. Session 1905. szeptember 26. 31420—31425. 1.

⁶ SPA. XVII. Session 1905. október 3. 3192 1.1. (Pernerstorfer—Daszyński), SPA. XVII. Session 1905. szeptember 26. 31446. 1. (Pacák, Kramař, Stranský), SPA. XVII. Session. 1905. szeptember 26. 31447. 1. (Šusteršič). 1905. október 5-én Ebenhoch a stájerországi katolikus centrum képviselője sürgősségi javaslatot nyújtott be egy választójogi reformtervezetre vonatkozóan, amely azonban nem tartalmazta az általános, egyenlő választójog követelését. Az indítvány nagy feltűnést keltett, s az általános választójog ellenzéke egy ideig tárgyalási alapul tekintette. Az október 6-i szavazáson 137 szavazattal 124 ellenében elvetették.

⁷ Gautsch a sajtó és a képviselőház támadása ellen azzal védekezett, hogy ő elsősorban a választójogi reform oktrojálása ellen lépett fel, s nem a reform tartalma ellen. SPA XVII. Session 1905. szeptember 26. 31423. 1. Ugyanezzel a kérdéssel foglalkozott a Reichspost 1905. szeptember 27-i száma. Rámutatott arra, hogy Gautsch alkotmányföltétele igen nemes, de gyakorlatilag hasznavehetetlen, mert Magyarországon a választójogi reform alkotmányos úton nem valósítható meg.

⁸ Lueger október 2-i parlamenti beszéde, SPA XVII. Session. 31777. 1. A beszédről 1. a Neue Freie Presse cikkét, Morgenablatt. 1905. október 3. Továbbá hasonló gondolatokat fejteget a Reichspostban megjelent cikkében

A parlament hangulatváltozását jól mutatta a reform ellenzékének óvatos hangja, a közvetítő megoldások keresése, és főleg a pártokon belüli jelentős véleménykülönbségek kialakulása. A reform határozott ellenzéke összezsugorodott. A galíciai lengyel képviselők zömén és a két nagybirtokos klubon kívül reformellenes egységes álláspontot egyik csoport sem foglalt el.⁹ A lengyel klub vezetőjének, Dzieduszyckinek fellépése az általános választójog ellen természetes. Mint lengyel, szemben az ukrán és román lakossággal, mint nagybirtokos, szemben az V. kuriával s a fenyegető általános választójoggal, csak a régi rendszerben kereshetett menedéket.¹⁰ A cseh tartományok nagybirtokossága a nagybirtokos konzervatív klubban szervezkedett a reform ellen. Nevükben Sylva-Tarouca biztosította Gautschot teljes támogatásáról.¹¹ Az alpesi tartományok alkotmányhű nagybirtokosai német és nagybirtokos voltukhoz kapcsolódó politikai pozícióikat féltették a parlamenti rendszer reformjától.

De a liberálisok és a katolikus centrum ingadozó magatartása annak bizonyítéka volt, hogy a reformellenzék tábora elbizonytalanodott. Ritter von Demel tescheni ügyvéd és polgármester, Tavčar, a laibachi kamarai kúria képviselője, mindketten liberálisok, pártjuk szokásos indokolásával vetették el a választójogi reformot. Ennek nemzeti vonatkozásai megegyeztek Gautsch fejtegetéseivel. Ehhez járult a liberális-haladó máz: a kuriális szisztéma védelmet biztosít a klerikalizmus további előretörésével szemben.¹² A liberális képviselők megpróbálták egységes álláspontra jutni a reform kérdésében. A klubülésein megbízták Mengert, dolgozzon ki javaslatot a választójog általánosítására. Tervezete tartalmazza garanciát a fontos nemzeti, szociális és kulturális érdekek majorizálásával szemben.¹³ Menger honfitársa, a brünni kamarai titkár

---

1905. szeptember 28. Vö. Johannes Sassmann, *Der Kampf um das allgemeine Wahlrecht und die christlichsoziale Partei*. Kézirat. Wien 1948. 134–135. 1.

⁹ Ld. a Neue Freie Presse cikkét a reform kilátásairól. Abendblatt 1905. október 6. Vö. Sassmann, i. m. 138–139. 1.

¹⁰ SPA XVII. Session 1905. szeptember 29. 31678. 1.

¹¹ SPA XVII. Session 1905. szeptember 27. 31582–83. 1.

¹² Demel felszólalása: SPA XVII. Session 1905. szeptember 29. 31669–73. 1. Tavčar felszólalása: SPA XVII. Session 1905. szeptember 27. 31586–91. 1.

¹³ Neue Freie Presse, Abendblatt 1905. október 6. A liberális képviselők ülésén a többség Ebenhoch javaslata mellett foglalt állást, a kisebbség egy annál szélesebbkörű reformot tartott szükségesnek, de úgy, hogy a reform a nemzeti érdekek törvényes védelméről is gondoskodjék. Ekkor merült fel az a gondolat, hogy a párt önálló javaslattal lépjen a parlament elé. Kidolgozásával Mengert bízták meg.

Lecher helytelenítette pártjának ezt a „fából vaskarika” politikáját: az általános választójog liberális követelés, a liberálisoknak nincs joguk megakadályozni azt. Régóta hibája ez az osztrák pseudoliberalizmusnak, hogy csak felfelé liberális, lefelé reakciós.¹⁴

Hasonló ingadozás figyelhető meg többek között a katolikus centrum álláspontjában. A stájerországi nagybirtokos Morsey beszédét a szokásos hangnemben kezdte. A szociáldemokraták kihasználták a parlamenti obstrukciót a reform szükségességének igazolására; az utolsó nyolc év rendkívül rossz termése kedvezett a tömegmozgalmaknak stb. stb. S azután váratlan fordulattal: tény, hogy a mai választójogi rendszer a tönk szélére jutott. Nem volna államférfiúi tett az általános választójogot követelő mozgalommal szembehelyezkedni.¹⁵

Az osztrák parlament működési zavarainak okát egyre többen keresték választási rendszerében. Arra a következtetésre jutottak, hogy a félmegoldások nem segíthetnek, alapvető reformra, az általános választójog bevezetésére van szükség. A parlament hangulatának alakulásában, a reform erőinek megnövekedésében a magyar válságnak rendkívüli szerepe volt. Ausztriában korábban is sokat hangoztatták a parlamenti krízis és ezen túlmenően a birodalom strukturális válságának összefüggését a választási rendszerrel. A magyar „nemzeti ellenállás” nemcsak a parlamenti obstrukció végkifejlete volt, hanem a dualizmus válságának döntő bizonyítéka is. A megoldást olyan választójogi reformban kellett keresni, ami beleilleszkedik a birodalmi újjászervezési tervekbe. (Emlékezzünk a keresztényszocialisták, vagy akár a trónörökös különböző elgondolásaira.) Az események során a magyar kormány is hasonló meggyőződésre jutott. Ez egyfelől igazolni látszott a különböző osztrák körök elképzeléseit, másrészt azt eredményezte, hogy a tömegek határozottabban léphettek fel az általános választójogért. A szociáldemokraták és a nemzetiségek demokratikus pártjai, a prágai utcán tüntető cseh és német kisemberek a magyar kormány reformterveire hivatkozhattak. A szállongó hírek, hogy a király azokat elfogadhatónak tartja, felvetette a kérdést: amit Magyarország királya megtesz, Ausztria császára megtagadhatja majd?

A magyar válság és az osztrák reformmozgalom összefüggései szinte óráról-órára nyomomonkövethetők. Október 3-án a király fogadta a magyar kormány elnökét, meghallgatta választójogi ter-

¹⁴ SPA XVII. Session 1905. október 3. 32249—58. l.

¹⁵ SPA XVII. Session 1905. október 6. 31884—93. l. Vö. R. Sz. Mnuhina, *Az osztrák munkásmozgalom fellendülése 1905—07-ben.* Az 1905—07-es első orosz forradalom és a nemzetközi forradalmi mozgalom (Szerk.:) Pankratova. Budapest 1956. 491—92. l.

vezetét. — Az osztrák Reichsratban Schraffl (keresztényszocialista küldött) már másnap a képviselőház megváltozott hangulatáról beszélt.¹⁶ Morseyra hivatkozott, aki a maga és pártja korábbi álláspontjától eltérően hirtelen elismerte a választójogi reform szükségességét. Majd tovább: „ez a megváltozott magatartás még valamit igazol. Mutatja, hogy Bécsben egypár napja valamiféle fordulatnak kellett bekövetkeznie, hogy itt az uralkodó szelek irányt változtattak.” Schraffl idézett egy újsághírt, amely szerint a magyar miniszterelnököt fogadták az udvarban. A miniszterelnök átadta az uralkodónak választójogi reformjának elaborátumát. A tervezet már tartalmazta azokat a módosításokat is, amiket a király egy korábbi audiencián kívánt. „Most fontos dolgok történnek — folytatta Schraffl —, nagyon fontos és kritikus dolgokat élünk.”

A leMBERGI (lvovi) szocialista képviselő, Breiter október 5-i felszólalásában rendkívül gúnyos hangon szólt azokról, akik hirtelen a reform hívei lettek. Sokaknak most jutott eszükbe, hogy valaha demokraták voltak. Lueger a régi szép időkre emlékezett, amikor mint jó demagóg, kávéházról kávéházra prédikált az általános választójogról; a klerikális Morsey szívhez szóló szónoklatot tartott az általános választójog szükségességéről. Gautsch miniszterelnök elvileg a reform szükségessége mellett foglalt állást. A császár egyórás előadást tartatott magának Kristóffyval az általános választójogról. „Nem fogjuk túrni — mondta Breiter —, hogy az államot vezető urak, akik ma egy választójogi reform szükségességéről szónokolnak — holnap, ha Magyarországon nyugalom lesz, ellene nyilatkozzanak.”¹⁷

Október 6-án 1896 óta először, a bécsi Reichsratban szavazást rendeltek el az általános választójogról. A lapok előzetes találgatásai mutatják, hogy az eredmény nagyjából megfelelt a várakozásnak. 155 képviselő az általános választójogra, 114 ellene szavazott.¹⁸ A

¹⁶ SPA XVII. Session 1905. október 4. 32011—20. I. Vö. Neue Freie Presse, Morgenblatt 1905. október 5.

¹⁷ SPA XVII. Session 1905. október 5. 32126—28. I.

¹⁸ A sürgősségi javaslatra vonatkozó szavazás eredménye: (*Arbeiter Zeitung* 1905. október 12.)

Kúria	az általános választójog mellett szavazott		az általános választójog ellen szavazott	
	képviselő	választó	képviselő	választó
I.	1	779	54	3.128
II.	6	149	6	147
III.	53	235.422	20	71.229
IV.	57	633.470	28	378.448
V.	38	2.466.377	6	516.543
Összesen	155	3.336.197	114	969.493

szükséges kétharmados többséget azonban ez az arány még nem biztosította. A képviselők visszatértek szűkebb hazájukba, ahol a következő napokban kezdődött a tartománygyűlések új ülészaka.¹⁹

*

Október 31-én birodalmi pártkongresszusra gyűltek Bécsben a szociáldemokrata képviselők. Az ottakringi munkásotthon levegőjében feszültség vibrált. Izgatott viták, eszmecserek folytak a Landtag eseményekről, a magyar kormány új programjáról. A kongresszus egyetlen tárgya a választójogi reform volt. Ellenbogen és Nemeček beszéltek az osztrák krízis és a választójogi rendszer összefüggéséről, Adler és Josef Steiner az általános sztrájkokról.²⁰ Mindenki úgy érezte, hogy valami történni fog, valaminek történnie kell. Adler üdvözölte a résztvevőket.²¹ Első szavaiban a magyar kormány manifesztumával foglalkozott: nem értékeljük túl sokra Fejérváryék választójogi fanatizmusát, de el kell ismernünk, hogy a kormánynyilatkozat nagy, mondhatni mechanikus akadályt távolított el a reform útjából. Most első ízben van parlamentünkben olyan többség, amely bár nem híve, de nem is ellensége az általános választójognak.

A választók 77%-a az általános választójogra szavazott. Pártok szerint: 46 ellenszavazatot adott a lengyel klub, 18-at a katolikus néppárt, ugyanennyit az alkotmányhű nagybirtokosok; 10 konzervatív nagybirtokos, 15 német liberális, 5 olasz és 2 frakcióhoz nem tartozó önálló képviselő szavazott a reform ellen. Az 1896-os szavazáson hatvanegyen szavaztak az általános választójogra. Brügel, i. m. IV. k. 353—54. l.

¹⁹ A választójogi reform a Landtag-ülésszaknak is központi témája volt. Az V. kúria bevezetését, az elektoros választás megszüntetését vitatták meg a legtöbb tartományban. A reformköveteléseknek különleges erőt kölcsönöztek a tömegmegmozdulások, amelyeket az ülészakok megnyitásakor szervezett a szociáldemokrácia. Október 4-én a Pravo Lidu publikálta a cseh szociáldemokraták felhívását, hogy 10-én tüntessenek a Landtag épülete előtt az általános választójogért. (Neue Freie Presse, Abendblatt 1905. október 4.) Október 10-én általános munkabeszüntetés volt Prágában. Kladno körzetében 80 ezer ember vett részt a demonstráción. A tüntetők petíciót juttattak el a cseh helytartóhoz. (Neue Freie Presse, Abendblatt 1905. október 10. és Arbeiter Zeitung 1905. október 11.) Hasonló tüntetések zajlottak le a morva- (Arbeiter Zeitung 1905. október 18.) és a stájerországi Landtag megnyitásakor (Arbeiter Zeitung 1905. október 13.) Az októberi tömegmozgalmakról részletes leírást ad: С. В. Овнанян, *Подъём рабочего движения в Австрии (1905—1906 гг.)*. Москва 1957. 117. skk. I. Mnuhina, i. m. 492—94. l.

²⁰ *Victor Adlers Aufsätze, Reden und Briefe* (Szerk.): Pollatschek. Victor Adler der Parteimann. X. füzet. Der Kampf um das Wahlrecht. Wien 1929. 240—41. l., továbbá a kongresszusról általában Brügel, i. m. IV. k. 354—56. l.

²¹ Adler, i. m. 243—44. l.

Azután Ellenbogen beszélt.²² Mondanivalóját nem tartalma, hanem a szituáció, amelyben elhangzott, tette újszerűvé. Az osztrák krízis pusztítja a nép erejét, megbénítja az államot és kormányait. A krízis felszámolásának feltétele az általános választójog bevezetése.

S minthogy a magyar királyi kormány hivatalos programjában hasonló nyilatkozatot tett, az ülésteremben mindenki érezte, a szociáldemokrata határozat most értő, fogékony elmékre találhat.

A délutáni ülésen az elnök váratlanul megakasztotta a szónokot. Nyugtalan mozgás támadt mindenütt, izgatott várakozás. Az elnök kezében a hivatalos hírügynökségi jelentéssel olvasni kezdte a cári manifesztumot:

„Mi, II. Miklós, Isten kegyelméből minden orosz császára és egyeduralkodója, a lengyelek cárja, Finnország nagyhercege stb., stb. . . kötelezzük kormányunkat megváltoztathatatlan akaratunk teljesítésére” — s azután a mindössze néhány soros szöveg, amely a polgári jogegyenlőségre, vallás- gyülekezési és egyesülési szabadságra vonatkozott, majd: „mindazokat a néposztályokat, amelyek most a választójogból ki vannak zárva, az általános választójog elvi alapján meg kell hívni a birodalmi dumába.”²³

A feszült csendből az orosz forradalom éltetése tört fel. Este Bécs népe az utcára vonult. A Ringen óriási tömeg hömpölygött. Általános, egyenlő, titkos választójogot! Le az érdekképviseléttel! Majd egyre hangosabban: éljenek orosz testvéreink! A szociáldemokraták 20.000 vörös cédulát osztottak szét az üzemekben, hogy a tüntetők kalapjuk mellé tűzzék. A Ringen vörös zászlók bomlottak. A pártkonferencia az utcán folytatta munkáját; a szociáldemokrata küldöttek a parlament lépcsőiről szóltak a tüntető tömeghez. Éjszakára még elcsendesedett a város.²⁴

Az elkövetkező napokban rendkívüli gyorsasággal peregtek az események. Véres összeütközés a lovasrendőrök és a munkások között, negyven súlyos és könnyebb sebesült. Kiabálás és fenyegető beszédek. Ez történt ma éjszaka a Ringstrassén, amikor több ezer munkás az utcára vonult az általános választójogért tüntetve — számolt be a november 2-i eseményekről a tekintélyes liberális lap, a Neue Freie Presse.²⁵

²² Arbeiter Zeitung 1905. november 1.

²³ Arbeiter Zeitung 1905. november 4.

²⁴ Arbeiter Zeitung 1905. november 1. Neue Freie Presse, Morgenblatt 1905. november 1. Brügel, i. m. IV. k. 338. l.

²⁵ Neue Freie Presse, Morgenblatt 1905. november 3. Arbeiter Zeitung 1905. november 3.

A késő esti órákban váratlan hírek szivárogtak ki a keresztényszocialista párt sajtóköréből. Még tartott a tüntetés a Ringen, amikor a Reichspost másnapi számát nyomták: kedden, október 31-én, tehát még a cári proklamáció híre s a bécsi tüntetés előtt, a császár több mint egyórás audiencián fogadta Gautsch miniszterelnököt. A szokásos politikai beszámoló után a magyar kormány radikális programjának várható hatásáról esett szó a császár és miniszterelnöke között. „Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy irányadó helyen azzal a gondolattal foglalkoznak, hogy Cisajtaniában hasonló orvosságot használjanak, mint amit Magyarországon megkíséreltek”. „Gyanús a szociáldemokratáknak az elmúlt keddi hirtelen és váratlan választójogi lelkesedése — vádaskodik leplezetlen rosszindulattal a Reichspost. — Az oly sok kapcsolattal rendelkező főelvtársak talán nesztét vették, hogy 'fenn' Kristóffyhangulat lépett fel?”²⁶

Sajátos — írta november 5-i vezércikkében a Neue Freie Presse —, hogy az utcai összeütközés éppen akkor zajlott, amikor a fővárosban futótűzként terjedt el a hír, hogy a választójogi reform kérdésében fordulat előtt állunk. Mondják, a császár maga az általános választójog mellett nyilatkozott, s a kormánynak olyan szándékai lennének, hogy tekintet nélkül azokra a megfontolásokra, amelyeket a miniszterelnök parlamenti beszédében kifejtett, még november hónap folyamán törvényjavaslatot terjeszt be az általános választójogról. Később olyan közlések érkeztek, amelyek a klerikális pártlap értesüléseit cáfolták.²⁷ Kétséges — írta a Neue Freie Presse —, vajon az egymásnak ellentmondó hírek csak a fővárosban zajló egyre hevesebb utcai agitáció következményei-e, vagy a Fejérváry-kormányprogram magjait Ausztriában is elvetették? — Mindenesetre a rendőrség sajátos helyzetbe került. Ma éjjel 10 óráig nyilván nem volt tudomása a küszöbön álló fordulatról. Aki Ausztriában egy kormányjavaslat mellett tüntet, azt ritkán szokta a rendőrség zaklatni. Aki ma este 10 óráig az általános választójogért tüntetett, az opponált; ki tudja, holnap is így lesz-e?

A Neue Freie Presse november 3-i reggeli száma még cáfolta a Reichspost cikkét, amely a küszöbön álló reformról tudósított. Az utóbbi napokban elterjedt hírek, hogy a választójogi reform kérdésében pozitív döntés született volna, alaptalanok. „Ezeket a hireszteléseket a magyar- és oroszországi események (kiemelés tőlem) által gyakorolt benyomás természetes reflexének tarthatjuk, bár

²⁶ Reichspost 1905. november 3.

²⁷ Ez a megjegyzés a Reichspost idézett cikkére vonatkozik.

e tények a közigazgatás vezető köreiben is megfontolás tárgyát képezik.”

A lap óvatos nyilatkozata indokolt volt. November 3-án délelőtt Gautsch elnöklete alatt összeült a minisztertanács, hogy tárgyaljon az előző esti tüntetésről. A kormánynak foglalkoznia kellett a Ringstrasse eseményeivel — írta a lap —, hiszen megengedhetetlen, hogy kiabálás és szitkozódás miatt több mint negyven embert megsebesítsenek. Feltűnő azonban az a tény, hogy a kormány néhány órával az események után ült össze, amikor a hivatalos vizsgálatok éppen csak elkezdődtek. Úgy látszik, a kormány nemcsak a tüntetéssel akart foglalkozni. „Talán erős politikai tényezők befolyására álláspontját a választójogi reform kérdésében ismét fontolóra veszi.”²⁸

„November 3-án Gautsch közvetlenül egy audienciáról jött hivatalomba — írja Sieghart, Körber egykori legbizalmasabb embere, aki Gautsch időszakában is jelentős politikai szerepet játszott. — Közölte velem a császár elhatározását, hogy az általános választójog intézményét mindkét állam területén bevezetik. Gautsch azonnal búcsúzott, s Goluchowskihoz ment, hogy álláspontjának megváltozását közölje vele.”²⁹

A találgatásoknak és vitáknak, a jólérsétség fitogtatásának a november 4-i kormánykommuniké egyszeriben véget vetett. Az elmúlt parlamenti ülészak vitái azt bizonyítják — írta a kormány félhivatalos lapja, a Wiener Abendpost —, hogy az ellenállás, amit korábban a választójogi reformmal szemben a parlament tanúsított, jelentősen csökkent, és ma a képviselőház zöme s az egész közvélemény hajlik a választójogi reformra. A kormány nem hagyhatja figyelmen kívül azt a tény, hogy a választójogi reform követelését

²⁸ Neue Freie Presse, Abendblatt 1905. november 3.

²⁹ Rudolf Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht*. Berlin 1932. 83—84. l. Vö. Ernst Plener, *Erinnerungen*. Stuttgart, Leipzig III. k. 353. l. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek a bécsi Verwaltungsarchiv-ban 1927-ben elégték, így a tárgyalásokat csak a sajtó alapján lehet rekonstruálni, valamint Brügel könyve alapján, aki feltehetően használta a jegyzőkönyveket. Szerinte a minisztertanács döntő tárgyalásai november 3-án kezdődtek, amikor is a kormány arra a megállapodásra jutott, hogy nem késlekedhet tovább az általános választójog törvényjavaslatának beterjesztésével. A reformról szóló érdemi tárgyalások november 6-án kezdődtek. Brügel, i. m. IV. k. 365—66. l. Brügelnek ezek a megállapításai megegyeznek Sieghart vallomásaival is.

A helyzetre jellemző, hogy Dzieduszycki, a lengyel klub s az általános választójog ellenzékének vezetője november 3-án Bécsbe érkezett, hogy Gautschal tárgyaljon. A Reichspost 1905. november 4-i cikke úgy értékeli e tény, hogy Gautsch okult Taaffe példájából, nem akarta meglepni az ellenálló pártokat.

más országokban lezajló események is támogatják. Minél nagyobbak a kételyek és a nehézségek, amelyekbe az általános választójog gyakorlati keresztülvitele ütközik, a kormánynak annál becsületesebben és behatóbban kell megfontolnia, hogy milyen feltételek mellett lehet közfejlődésünk állapotának megfelelő választójogi rendszert kialakítani.

Ausztria sajátos viszonyai következtében feladatunk igen bonyolult. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a választójogi reform feltétlen hívei is egymástól eltérő javaslatokat nyújtottak be. — Ezért elsősorban a közélet nyugalmára van szükség. Az elmúlt hét eseményei, különösen a bécsiek, indokolttá teszik, hogy erre nagyon nyomatékosan felhívjuk a figyelmet. A közjog leendő megváltoztatása nem idézheti elő a közrend megzavarását . . . A kormány el van szánva arra, hogy minden törvényes eszközzel fellépjen a közéletet sértő s az állam tekintélyét lejárató rendzavarrással szemben . . . A parlament és nem az utca az a hely, ahol a döntésnek meg kell születnie.³⁰

*

A bécsi újságolvasó polgár ennyit tudhatott a néhány nap alatt bekövetkezett politikai fordulatról. Hogy a Wiener Abendpost kommunikéje hová vezet majd, még kétséges volt. De vajon milyen tényezők vezettek el a november 4-i döntéshez?

A XIX. század tudatában a polgári parlamentarizmusnak különleges szerepe volt. Politikai irányzatok vízválasztója, liberalizmus és antiliberalizmus, demokratizmus és antidemokratizmus alapkérdése a népképviseleti rendszer megítélése. A francia forradalomban uralomra jutott polgárság akarta elhívetni önmagával s mindazokkal, akiknek polgárjogot adott, hogy az állam, a nemzet életét adta kezükbe. A XX. század proletárforradalmainak aspektusából gyakran értetlenül állunk a parlamentarizmus körül kialakult nagy harcokkal szemben. A mi korunkban, amelyben olyan politikai párt vált vezető erővé, amely harcait jórészt a parlamenttől távol vívta meg, természetesen eltörpült a parlamentarizmus jelentősége. (Mégis nem volna érdektelen egyszer olyan összefüggésben vizsgálni a szociáldemokrácia reformizmusát, mennyiben volt ez a

³⁰ Wiener Abendpost 1905. november 4. A kormánynyilatkozatot valamennyi lap kommentálta. A Neue Freie Presse igen figyelemreméltónak tartotta azt a kitétel, hogy „a választójogi reform követelését más országokban lezajló események is támogatják”. Itt kétségtelenül — írta — Magyar- és Oroszországról van szó.

korszak terméke, a XIX. századé, amikor a legfelsőbb döntések meghozatalának mechanizmusa alapján tért el a XX. századitól, amikor a parlament jelentősége s éppen ezért a neki tulajdonított szerep is jóval nagyobb volt a mainál.)

Az osztrák parlamentáris rendszer számos ellentmondást tartalmazott eredetében és későbbi fejlődésében egyaránt, mint erre tanulmányunk korábbi fejezeteiben rámutattunk. Ausztria „mű” parlamentje a demokratizmusnak nyilván jóval kisebb mértékben volt szülöttje és szülője, mint számos nyugat-európai országé. De éppen „művi” volta következtében, az osztályok és nemzetek parlamenti hatalmának, a hatalomban való részesedésnek kiméreggetésével — úgy látszott — rendkívüli erő azok kezében, akik a parlamenti rendszert megalkották.

Többször utaltunk már arra, hogy a parlamentarizmus Ausztriában az állami lét, a birodalom két felének és nemzetei együttélésének szabályozója és kerete volt. Funkciója a birodalom adott berendezkedési módjának biztosítása. A közel félszázados történeti tapasztalat alapján erre alkalmasnak látszott. A parlamenti reform gondolata az uralkodó körökben csak akkor jelentkezhetett, s akkor szükségszerűen fel kellett merülnie, amikor a parlamenti rendszer eredeti funkcióját nem teljesíthette többé. Ezt bizonyítják a különböző pártok programnyilatkozatai, az udvar és a kormány ténykedése 1905-ben. A dualista rendszer válságtünetei: az osztrák parlament működési zavarai, majd a magyar „nemzeti ellenállás” közvetve vagy közvetlenül a reform szükségességét bizonyították.

A reformtörekvések Lajtán innen és túl kölcsönösen segítették, támogatták egymást. „Ismeretes, hogy az osztrák kormány beavatkozása a választójogi reformmozgalomba a magyar kormány programja következtében vált tanácsossá. Nap mint nap elhangzik olyan érvelés, hogy az osztrák császár nem vonakodhat teljesíteni azt, amit a magyar király már megígért.”³¹ Amikor évek múltán

³¹ Az idézet Gautsch 1905. november 22-én a trónörökösöz címzett leveléből való. S mivel a miniszterelnök végső elhatározásának okait taglalja, sorai rendkívül érdekesek számunkra. Így ír: „Kérem engedje meg, hogy mindenek előtt köszönetet mondjak folyó hó 20-án kelt kegyes írásáért. Ő császári királyi felsége előtt ismeretes, hogy az osztrák kormány beavatkozása a választójogi reformmozgalomba a magyar kormány programja következtében vált tanácsossá. Nap mint nap elhangzik olyan érvelés, hogy az osztrák császár nem vonakodhat teljesíteni azt, amit a magyar király megígért. Ehhez járulnak még az oroszországi események, s hogy — megbízható hírek szerint — a tömegekben fenyegető erjedés megy végbe; sérelmezik megrövidítésüket a politikai jogokban, arra hivatkoznak, hogy hadkötelezettségükkel és a közvetett adókkal nagy áldozatot hoznak az államért. Végül nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a mostani kép-

Beck, akinek miniszterelnöksége alatt az általános választójog törvényerőre emelkedik majd, visszaemlékezik az 1905–6-os eseményekre, így ír: „hogy végülis mi volt az a motívum, amely a végső döntést meghozta — s itt 1905 novemberéről van szó —, ismeretlen maradt számomra. A császár erről sohasem beszélt. Az azonban nem kétséges, hogy az alkotmányreformtól nagy politikai hatást vártak; hogy a nemzeti pártokat politikai pártok fogják helyettesíteni, s ez elősegíti a nemzeti problémák megoldását. És nagyon valószínűnek látszik, az volt az elképzelés, hogy a választójogi reform bevezetését és ezen az alapon a nemzeti problémák megoldását célszerűen értékesíthetik Magyarországon is.”³²

Hasonlóképpen a két birodalomfél reformjának összefüggéséről ír emlékiratában Ernst Plener.³³ A császár az általános választójogban hatékony fegyvert látott a magyar parlamenti oligarchia ellen. Úgy vélte, hogy a reformtervet Ausztriára is kiterjesztve, kilátását Magyarországon is megjavítja majd.

— Kétségtelennek tekinthetjük, hogy a reformterv mindkét birodalomfél számára azonos indítékből s azonos célzattal született meg: *egy politikai válság felismeréséből — annak levezetésére.*

Mert 1905-ben a válságnak új tünetei jelentkeztek. 1905 október-novemberében rendszeressé váltak a hatalmas utcai tüntetések.

---

viselőház nyolc éve obstruál. Magatartása miatt csak a legminimálisabb tekintélynek és szimpátiának örvend. A lakosság pedig az új képviselőháztól érdekeinek hatékony képviseletét várja. Hasonlóképpen buzgón törekedni fogok, hogy ő császári felsége kifejezett óhajának lehetőség szerint eleget tegyek. Kimerítően fogok a választójogi reformról beszélni, — amit az egész szituáció megkövetel —, de nem fogok magáért az általános, egyenlő, közvetlen választójogért fellépni, hanem nyitva hagyom az utat a mindenkori módosítás számára. Remélhetőleg sikerül majd az általános választójogot olyan kautélákkal ellátni, amelyek csökkentik veszedelmes jellegét.” Wien, Österreichisches Staatsarchiv: Haus —, Hof — und Staatsarchiv. (Tovább: Wien, Staatsarchiv) Nachlass Franz Ferdinand. Briefe K. 14. (Idézi: E. C. Conte Corti—Hans Sokol, *Der alte Kaiser. Franz Joseph I. vom Berliner Kongreß bis zu seinem Tod.* Wien, Köln 1955. 302—303. l.) Gautsch idézett vallomásának megítélésakor figyelembe kell vennünk, hogy magát Ferenc Ferdinánd előtt leginkább azzal tisztázhatta, ha a felelősséget a magyar kormányra hártotta. S ezzel egyszerre adta magyarázatát a magyar reform elleni fellépésének s nézetei későbbi revideálásának. Ezek a forráskritikai megfontolások azonban végsősoron alig csökkentik Gautsch állításának hitelét.

³² Max Vladimir Beck, *Der Kaiser und die Wahlreform.* Erinnerungen an Franz Joseph I. (Szerk.:) E. Ritter von Steinitz. Berlin 1931. 223. l. Becknek abban valószínűleg nincsen igaza, hogy az uralkodó a reformtól az ausztriai nemzetiségi problémák megoldását várta; legfeljebb ennek háttérbeszorulását remélte. Ld. alább.

³³ Plener, i. m. III. k. 352—53. l.

A bécsi véres összeütközés, az innsbrucki nagy demonstráció,³⁴ a prágai mozgalmak figyelmeztették Ausztria vezető köreit, hogy „a tömegekben fenyegető erjedés megy végbe”.³⁵ A prágai tömegmozgalmak különös aggodalmat kelthettek. Míg Bécsben a keresztényszocialisták úgy tüntettek a választójogi reformért s az általános választójog bizonyos korlátozásáért, hogy közben a szociáldemokratákat akarták lejártni,³⁶ Prágában egyre szorosabb együttműködés jött létre a szociáldemokrata és a polgári pártok között. A cseh helytartó nap-nap után küldte a kétségbeesett jelentéseket Bécsbe. A választójogi mozgalom az egész országban hallatlanul kiszélesedett — írta. A szociáldemokratáknak rendkívüli erőt és biztonságot ad, hogy a cseh nemzeti szocialisták és az ifjúcsehek nyíltan támogatják őket. A különböző frakciók hívei közös gyűléseket és tüntetéseket rendeznek. A német területeken — folytatta a helytartó — a polgári körök, ha nem is ellenségesen, de passzívan viselkednek a választójogi mozgalmakkal kapcsolatban. A cseh társadalom állásfoglalása a szociáldemokrácia iránti szimpátiáját bizonyítja, rokonszenvét a szociáldemokraták inszenálta választójogi mozgalommal kapcsolatban.³⁷

Maštálka, ifjúcseh képviselő egy választási gyűlésen arról beszélt, hogy a nagybirtokosok és a németek az általános választójog ellen vannak, ezért a jogot az utcán kell kivívni. Amikor a szociáldemokraták közbekiáltottak: általános sztrájkjal, Maštálka azt válaszolta: közösen! Szeptember 24-én a prágai Havliček-téren egy tömeggyűlésen felhangzott a kiáltás: éljen az osztrák forradalom!³⁸ Közben Észak-Csehországban napok óta tartott a bányászok sztrájkja, s várható volt, hogy a 8 órás munkanap s a béremelés

³⁴ Wien, Österreichisches Staatsarchiv, Verwaltungsarchiv. (Tovább: Wien, Verwaltungsarchiv.) Ministerratspräsidium. 2277/1905.

³⁵ Ld. 31. sz. jegyzet.

³⁶ Wien, Verwaltungsarchiv. Ministerium des Innern, Präsidiale 15/1611. Fasc. 5007/1906. A bécsi rendőrigazgatóság évi jelentése. A keresztényszocialisták már novemberben tüntettek az 5 évi egyhelybenlakás cenzusáért.

³⁷ Wien, Verwaltungsarchiv. Ministerratspräsidium. K. 357. 2689/1905. Vö. továbbá uo. 2271, 2624/1905.

³⁸ Wien, Verwaltungsarchiv. Ministerratspräsidium K. 357. 2689/1905., továbbá Ministerratspräsidium 2640/1905. Már itt meg kell jegyeznünk, hogy a prágai demonstrációknak mindig volt bizonyos németellenes, nacionalista élük. A szeptember 24-i tüntetésről I: O. Kodedova, *Az első orosz forradalom hatása Csehországra és Szlovákiára. Az 1905—1907-es első orosz forradalom.* (Szerk:) A. M. Pankratova. c. kötetben. Budapest 1956. 611—612. l., továbbá: Я. Беранек, И. Долежал, *Влияние русской революции 1905—1907 гг. на революционное движение в чешских землях.* Вопросы истории. 1955. II. 99—101.

követelése mellett megjelenik majd az általános választójog jel-szava is.³⁹

Ebbe a hangulatba robbant bele az általános választójog orosz-országi proklamálásának híre. Az ismertetett november 4-i kormánykommuniké is kénytelen volt utalni „a más országokban lezajló események” hatására. Gautsch miniszterelnök a trónörökös-höz írt, már idézett levelében a kormány döntésének egyik motívumaként hivatkozott az orosz forradalomra. A bécsi és a prágai utcákon az orosz forradalmat éltették.⁴⁰

Sokakat és sokszor foglalkoztatott a gondolat, vajon kinek volt döntő szava a reform meghirdetésében, s a Ferenc Józsefet dicsőítő irodalomban az agg uralkodó a népképviselőt bajnoka lett.

Aki Ausztriát egy kicsit is ismeri — írja egy alkalommal a Neue Freie Presse —, annak tudnia kell, hogy egyetlen kormány sem merészkedhet arra, hogy határozottan elkötelezze magát az általános választójoggal anélkül, hogy a korona teljes és legbelső egyetértéséről meg lenne győződve.⁴¹

Az osztrák kormány álláspontját jól ismerjük; Gautsch fellépését az augusztus 22-i ischli minisztertanácsban, majd a magyar kormánnyal való tárgyalásait, amikor nyíltan megvallotta, fél, hogy az általános választójoggal a Monarchia adott berendezkedési formáját tennék kockára, s kiszolgáltatnák az országot a szociáldemokratáknak és a különféle nemzetiségi törekvéseknek. Gautschnak ez az álláspontja később sem változott meg. Október 6-án, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a választójogi reform hívei a házon belül is abszolút többségben vannak, olyan junktimot teremtett a nemzetiségi és a választójogi törvény között, hogy azzal évekre elodázhatta volna a reform ügyét.⁴² November első napjainak fordulatáról később Goluchowski számolt be. „Gautsch közölte velem, hogy álláspontja a választójogi reform kérdésében megváltozott. Először azt hittem, megbolondult, de hamarosan beláttam, hogy a császár komoly elhatározásának befolyása alatt áll.”⁴³

A végső döntés bizonyosan Ferenc József császártól eredt. Okát Kristóffy a magyar reform vonatkozásában végsőkig leegyszerű-

³⁹ Adler, i. m. V. k. 249—250. l.

⁴⁰ Vö. továbbá: Plener, i. m. III. k. 353. l. Baernreither, i. m. 169. és 173. l., továbbá A. Bach, *Österreichs Zukunft und die Christlichsozialen. Eine Stimme zur Wahlreform*. Wien, Leipzig 1906. 54. l. Fejtegetései egyéb vonatkozásban is figyelemreméltóak.

⁴¹ Neue Freie Presse, Morgenblatt. 1905. november 12.

⁴² SPA. XVII. Session 1905. október 6. 32 238—32 240. l.

⁴³ Plener, i. m. III. k. 352—53. l.

sített formában egy köztük lefolyt párbeszéddel igyekezett megadni:
„Felséged előtt két mentőgondolat fekszik, amellyel ezen válságot
megoldhatja. Az egyik a magyar vezényszó, a másik az általános
választójog. Az a kérdés, melyik után fog nyúlni Felséged . . . —
Gewiß, liber zum Wahlreform.”

A magyar vezényszó nem pusztán azt jelentette az uralkodó
számára, amit a koalíció követelése tartalmazott, hanem súlyos
támadást birodalma egysége ellen; s a választójogi reform, mint az
előtte fekvő számos reformterv része, eszközt a birodalmat fenye-
gető törekvések háttérbe szorítására, meggyengítésére. Az általá-
nos választójog bevezetése Ferenc József (és környezete) számára
valójában hallatlan, már-már forradalmi tett volt; erre a végső
lépésre egy mozgásban lévő ország súlyos hatása alatt szánta el
magát, de *azzal a tudattal, hogy nem a nép demokratikus törekvésé-
nek, hanem a birodalom egységét és hatalmát óvó reformterveknek
engedett.*

5. „KÖZFEJLŐDÉSÜNK ÁLLAPOTÁNAK MEGFELELŐ REFORMOT!”

A november 4-ét követő napok eseményei bizonyították, hogy Ausztria népét egy olyan nyilatkozattal, amely az erély és engedékenység, a fenyegetés és kompromisszum sajátos keveréke, aligha lehet leszerelni. November 5-én az egész országot tüntetéshullám borította el. A lapok tele voltak a gráci, klagenfurti, karlsbadi, teplitzi, pilseni, brünni, krakkói, trieszti stb. eseményekről szóló beszámolókkal. Bécszet a három nappal korábbi véres összeütközés sem félemlítette meg, két órán keresztül hömpölygött a tömeg a Ringen.¹ Prága szolidaritási tüntetésre készült, tiltakozásul a második bécsi vérontás ellen, az általános választójogért. A csehszláv szociáldemokraták és a cseh nemzeti szocialisták szervezte tüntetés a prágai munkásmozgalom erejét és gyengeségét egyaránt bizonyította. A cseh főváros utcáin a későőszi vasárnap délután százezer ember követelte elemi állampolgári jogát. A tüntető tömegeből disszonáns hangok hallatszottak, németellenes kiáltások. A menet egy része a német líceum és gimnázium elé vonult, beverte ablakait. A váratlan tumultusban verekedés támadt. A rendőrség és a csendőrség mellé katonákat vezényeltek a rend helyreállítására. Az összecsapásban többen megsebesültek, s 128 embert letartóztattak.²

A Pravo Lidu november 6-i különkiadásában tiltakozott a prágai vérontás ellen. Figyelmeztetett, hogy a párt utasítása nélkül semmiféle vállalkozásban sem szabad résztvenni: agent provocateurök működnek, akik a kormánynak megfelelő irányba igyekeznek terelni az eseményeket.³

¹ Neue Freie Presse, Abendblatt 1905. november 6. Morgenblatt 1905 november 7. A bécsi tüntetésről: „Die sozialdemokratische und anarchistische Bewegung im Jahre 1905.” Wien 1906. Wien, Österreichisches Staatsarchiv. Haus —, Hof — und Staatsarchiv. (Tovább: Wien, Staatsarchiv) Gesandtschaftsarchiv Berlin, K. 169. 1906.

² Wien, Österreichisches Staatsarchiv, Verwaltungsarchiv. (Tovább: Wien, Verwaltungsarchiv) Ministerratspräsidium K. No. 357. 2640/2689/1905. Neue Freie Presse, Abendblatt 1905. november 6. Morgenblatt. 1905. november 7.

³ Neue Freie Presse, Morgenblatt 1905. november 7.

A minisztertanács már november 6-án foglalkozott a gondolattal, hogy Prágában vagy akár egész Csehországban kivételes állapotot rendel el. Ezzel fenyegetőzött Gautsch a Prager Blätter november 6-i különkiadásában is.⁴ A kivételes intézkedéseket indokolta volna, hogy a vasutasok sztrájkja napokon át lankadatlan kitarással folytatódott, és egyre nagyobb területekre terjedt ki. November első napjaiban Csehország valamennyi vasútvonalán megbénult a forgalom. A sztrájkolók 20%-os béremelés mellett politikai követelésekkel léptek fel.⁵ Prágából naponta érkeztek a kétségbeesett feltejesztések a belügyminiszterhez további katonai erősítésért. Egy november 13-i belügyminiszteri leirat, amit valamennyi tartományfőnöknek megküldtek, aggasztó képet festett a csehországi közhangulatról:⁶ „Az általános választójogért indított mozgalom az utóbbi időben rendkívüli intenzitással bontakozott ki. Kezdetben megmaradt a törvényes keretek közt, ezért, helyesen, a hatóságok szabad folyást engedtek neki. Az oroszországi forradalom hírei azonban nem maradtak hatás nélkül, s olyan vágányra tereltek az eseményeket, hogy azok a közrend szempontjából igen veszedelmesnek tűnhettek. Prágában a mozgalom nyíltan forradalmi jellegűvé vált, gyűléseken lázító beszédeket tartottak, lövegyverrel támadtak biztonsági hatóságok ellen, magántulajdont sértettek meg, az utcákon barrikádokat emeltek. Az utóbbi napokban ezeket a kihágásokat rendkívül erős katonai hatalom bevetésével elnyomták, azonban a nyugalom csak látszólagos és átmeneti. Ha a bizalmi férfiak utasítást kapnak, hogy a tüntetéseket alkalmas időpontban fokozott erővel folytassák, akkor az sincs kizárva, hogy az erőszakos mozgalom más területekre is áttérjed. A vázolt helyzet különös óvatosságra int. Valamennyi biztonsági hatóság kötelességévé teszi, hogy a megfelelő intézkedéseket haladéktalanul

⁴ Neue Freie Presse, Morgenblatt 1905. november 7. Hans Mommsen, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Das Ringen um die Supranationale Integration der Zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867—1907). Wien 1963. 371. l. A csehországi helyzetre vonatkozóan l. O. Kodedova, *Az első orosz forradalom hatása Csehországra és Szlovákiára*. Az 1905—07-es első orosz forradalom és a nemzetközi forradalmi mozgalom. (Szerk.) A. M. Pankratova c. kötetben. Budapest 1956. 616—622. l.

⁵ „Die Sozialdemokratische und anarchistische Bewegung im Jahre 1905.” Wien 1906. Wien, Staatsarchiv, Gesandtschaftsarchiv Berlin. K. 169. Victor Adlers Aufsätze, Reden und Briefe. X. füzet. Wien 1929. 249—250. l. Ludwig Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*. IV. k. Wien 1923. 260—61. l. R. Sz. Mnuhina, *Az osztrák munkásmozgalom fellendülése 1905—1907-ben*. Az 1905—1907-es első orosz forradalom és a nemzetközi forradalmi mozgalom c. kötetben 498. l., Kodedova: i. m. 622. l.

⁶ Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerratspräsidium 2587/1905.

megtegye és ott, ahol a mozgalom törvényellenes jellegűvé válik, határozottan lépjen közbe.” Különösen veszedelmesnek ítélte e leirat a vasutassztrájkot, és kilátásba helyezte a vasutak részleges militarizálását.

Közben országszerte folyt a készülődés a Reichsrat november 28-i megnyitására. Olyan hírek terjedtek el, hogy 24-étől háromnapos általános sztrájk bénítja majd meg az ország életét, s a tervek szerint a vasutasok, a nyomdászok és az élelmiszeripar 27-e után is folytatja a sztrájkot.⁷ A bécsi és a salzburgi vasúti munkások fizetett munkaszünetet követeltek november 28-án délelőttre, hogy résztvehessenek a parlament megnyitása napjára tervezett demonstráción. Naponta tanácskoztak a szakminisztériumok a belügyminiszterrel és a biztonsági hatóságokkal, hogy mitévők legyenek. Kezdődjék a parlamenti ülészak vasárnap délelőtt? — ezzel elejét vehetnék egy általános sztrájkknak; vagy adjanak fizetett szabadságot 28-án délelőttre kisebb küldöttségeknek? — ezzel a gesztussal esetleg lehűthetnék a túlfűtött hangulatot, s jelentősen korlátozhatnák a tüntetők számát.⁸ — Izgatott kapkodás mindenütt.

Hogy mit jelentett a kormány számára „a közfejlődésünk állapotának megfelelő reform”, azt november 4-én még nem lehetett pontosan tudni. Egy 1906 nyarán keletkezett hivatalos jelentés szerint a kommüniké a november 5-ére hirdetett demonstrációk leszerelésére-mérsékelésére szolgált,⁹ s a minisztertanács a reform tartalmáról csak a következő napokban tárgyalt. A megbeszélések alapjául Gautsch megállapításai szolgáltak. Kifejtette, hogy a magyar- és oroszországi események arra készítették a kormányt, hogy foglalkozzék a választójogi reform problémájával, s az események irányítását maga vegye kezébe. A reform részleteit az elkövetkező minisztertanácsok tárgyalhatják, egyelőre elegendő, ha az alapkérdésekben sikerül egységes álláspontra jutni. A tervezett reformnak meg kell szüntetnie a kuriális rendszert, de továbbra is figyelembe kell vennie a nemzeti erőviszonyokat; az államfenntartó elemek erősítését kell szolgálnia.¹⁰

E tervekről Gautsch nagyobb nyilvánosság előtt november 11-én szólt. Ezen a napon fogadta a Nagyiparosok Szövetségének veze-

⁷ Uo.

⁸ Wien, Verwaltungsarchiv. Ministerratspräsidium. 2557, 2583, 2649/1905.

⁹ „Die sozialdemokratische und anarchistische Bewegung im Jahre 1905.” Wien 1906. Wien, Staatsarchiv. Gesandtschaftsarchiv Berlin. K. 169. 1906. Az Arbeiter Zeitung (1905. november 5) méltán figyelmeztetett, hogy a reformot nem szabad túlértékelni, s az általános választójog garanciájának tekinteni.

¹⁰ Brügel, i. m. IV. k. 365—66. l.

tőit, hogy a vasutassztrájk leszereléséről tárgyaljon velük. Igen sajnálatosnak tartotta, hogy a vasutasok bérharca összekapcsolódott a választójogi reform követelésével, annál is inkább, mivel — úgymond — a november 4-i kormánynyilatkozat óta nem lehet kétséges a kormány álláspontja. „A képviselőház első ülésén teljes világossággal ki fogom fejteni álláspontunkat e kérdésben. Kérem, hogy addig minden közleményt, ami a tervezett reformra vonatkozik, a legnagyobb óvatossággal kezeljenek. A kormány, természetesen a korona jóváhagyásával, már most foglalkozik a javaslat kidolgozásával. A Reichsrat feladata lesz, hogy a kormány-nyal egyetértésben ebben a választási periódusban megalkossa az új választási törvényt.”¹¹

A részletkérdésekben a kormány ekkor nem akarta elkötelezni magát. Ha Gautsch Ferenc Ferdinándhoz írt, már idézett levelét bizonyos fenntartással kezeljük is, nem hisszük, hogy pusztán a trónörökös megnyugtatóására írta volna: a képviselőházban kimerítően fog a reformról beszélni, ahogy ezt az általános helyzet megköveteli, de nyitvahagyja az utat a mindenkori módosítás számára.¹²

November 28-án már kora reggel megindult a tüntetők áradata a parlament felé. A Neue Freie Presse a résztvevők számát százezerre becsülte (mások ennél többre). Úgy látszik — írta —, a közeli és távolabbi környék munkásai is csatlakoztak a bécsiékhöz. A fővárosban majdnem teljes volt a munkaszünet, s a munkásság nagy része másutt is sztrájkolt. A Pernerstorfer, Daszyński és Hybeš vezette küldöttséget a parlamentben Gautsch és a két ház elnöke fogadták. A miniszterelnök ismételten hangsúlyozta, nyugalomra van szükség. A kormány eltökélt szándéka a reform keresztülvitele.¹³

A képviselőház nem szabadulhatott a százezres néma tömeg fenyegető látványától. A miniszterelnököt feszült csend fogadta. A rendi szisztémában gyökerező választási rendszerünk nem tartható többé — mondotta expozéjában Őfelsége a császár minisztere. Jogosnak kell ítélnünk azokat a törekvéseket, amelyek a kuriális

¹¹ Neue Freie Presse, Morgenblatt 1905. november 12. Arbeiter Zeitung 1905. november 12. Vö. Adler november 12-én tartott beszédével, i. m. V. k. 251—52. 1.

¹² Ld. 4. fejezet 31. sz. jegyzetet.

¹³ Neue Freie Presse, Abendblatt 1905. november 28., Morgenblatt november 29.; Alois Czedik, *Zur Geschichte der k. k. österreichischen Ministerien*. III. k. Teschen, Wien, Leipzig 1920. 289. l. November 28-án több vidéki városban tüntetést rendeztek (Salzburg, Linz, Graz, Innsbruck, Laibach, Trieszt, Prága, Brünn, stb.) Prágában 100 000 ember vonult fel. A prágai helytartó december 4-i jelentése a november 28-i demonstrációról Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerratspräsidium, 2837/1905. OL. Filmtár. W. 536.

rendszer felszámolására irányulnak. A kormány legkésőbb 1906 februárjában a ház asztalára teszi törvényjavaslatát. A tervezet figyelembe veszi majd Ausztria sajátos nemzetiségi viszonyait, törekedni fog nemzeti szempontból egységes választási körzeteket létrehozni. Amikor a mandátumokat a tartományok között felosztja, tekintettel lesz a lakosság száma mellett annak kulturális színvonalára és adófizetésének nagyságára. Az új törvény lehetőség szerint biztosítani kívánja a választójogot mindazok számára, akik jelenleg az V. kúriában szavazhatnak. Tehát elveti az írás-olvasás, vagy a gazdasági önállóság cenzusát, amit több oldalról is javasoltak. Ugyanakkor helyesnek tartaná, ha a választójogosultsághoz szükséges életkort legalább 26 évre emelnék, s egyéves egyhelyben lakáshoz kötnék a szavazati jogot. Gautsch bizalmat kért, s időt a tervezet részletes kidolgozására.¹⁴

*

A kormány álláspontjának fordulata, ígérete, fenntartásai a reformmal kapcsolatban számos interpretációt szültek a *szociáldemokrata* munkásmozgalmon belül. A hosszú évekre visszanyúló nézeteltéréseknek, belső ellentéteknek újból teret engedtek. Már az 1905 október végi pártkonferencián szokatlan élességgel bontakozott ki a cseh és a német pártvezetés véleménykülönbsége a reformküzdelem taktikai kérdéseiben, amit az események gyors pergése, az orosz forradalom híreinek mozgósító ereje egyelőre háttérbe szorított. A csehek elégedetlenek voltak a birodalmi pártvezetés „kiváráó” magatartásával. Borek, cseh szociáldemokrata képviselő a bécsiek szemére vetette, hogy Lueger ellen nagyobb aktivitást mutatnak, mint az általános választójog mellett. Soukup szerint a bécsiek elveszíteték a proletariátus erejét és lelkesedését. Néhány képviselő hozzászólásának határozott németellenes éle volt. Kubala vádaskodásai, hogy a bécsi pártvezetés elnyomja az ottani cseh munkásmozgalmat, Nemeč támadásai, hogy a bécsiek együtt-

¹⁴ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen der Abgeordneten des Reichsrates* (tovább SPA) XVII. Session 1905. november 28. 32315—23. 1. A képviselőház megnyitása előtt, november 23-án hozott határozatot a minisztertanács azokról az elvi tézisekről, amelyekre a választójogi reformnak épülnie kell. (Brügel, i. m. IV. k. 366. l.) Gautsch itt, majd pedig a képviselőházban foglalkozott a plurális választójog bevezetésének gondolatával — amit több oldalról igényeltek — s a Herrenhaus reformjának tervével, amely úgy alakítaná át az urak házát, hogy az átvénné a jelenlegi képviselőház I. és II. kúriájának funkcióját. E javaslatok érdemi tárgyalását későbbi időpontra halasztották.

működnek a burzsoáziával, az ellentéteket ellenségeskedéssé mélyítette, az elvi nézeteltéréseket kicsinyes rosszindulattá, mérgező nemzeti előítéletté alakította.

A felismerés és beismerés elkerülhetetlen volt: a pártkonferencia eltért az ügy feltéséből származó elvi vitáktól. Az a 155 képviselő aki — védelmezte Austerlitz pártja óvatos politikáját —, a sürgősségi javaslat mellett szavazott, nem olyan mértékben híve a választójogi reformnak, hogy ne hivatkozna szívesen az utca terrorizmusára, hogy más szavazatot adhasson. A reform számára kedvezően alakultak a körülmények, s ez nem a szociáldemokrácia érdeme. Arra azonban büszke lehet, hogy élni tudott a lehetőségekkel. Az elmúlt két hónap eseményei a párt erejét bizonyították. A cseh elvtársak kritikája kevésbé megalapozott. Adler viszont kertelés nélkül kijelentette, nem taktikai, hanem nemzeti ellentét alakult ki a párton belül. A súlyos és veszélyes problémát „csak nagy belátással és önmegtadással” lehet legyőzni. A szociáldemokrata párt az egyetlen, amelynek lehetősége van erre. „Önnevelés és internacionalista fegyelem” szükséges hozzá. Daszyński Adlert támogatta, s megpróbált közvetíteni a cseh és a német álláspont között.¹⁵

November 28-a után Bécsben teljes fegyvernagyvágás volt, Prágában az események „forradalmi jellegűvé váltak.”¹⁶ A bécsi pártvezetés november 28-a után nyugodt várakozásra intett. Szembezállt azzal a felindult hangulattal, amely a kormánynyilatkozat után a cseh tartományokban keletkezett. A pártvezetés felhívást intézett az ifjúsági szervezetekhez, hogy a választójogi harcot engedjék át az idősebb s tapasztaltabb elvtársaknak.¹⁷ Prágában általános sztrájkot terveztek. A birodalmi pártvezetés a leghatározottabban elutasította a csehek önálló akcióit; a prágai végrehajtóbizottságot 1897-ben azért hoztuk létre — mondták —, hogy az egyes csehországi pártszervezetek munkáját az országosan elfogadott elvek szerint irányítsa, nem pedig azért, hogy maga határozza meg tevékenysége menetét.¹⁸

Ez a magatartás rendkívül nagy elégedetlenséget váltott ki Prágában. Az összvégrehajtó bizottságból visszahívták Kořineket,

¹⁵ *Die sozialistische und anarchistische Bewegung im Jahre 1905.* Wien, 1906. Wien, Staatsarchiv. Gesandtschaftsarchiv, Berlin K. 169. 1906. Mommsen, i. m. 367—369. l.

¹⁶ Wien, Verwaltungsarchiv. Ministerratspräsidium K. 357. No. 2587/1905.

¹⁷ Wien, Verwaltungsarchiv. Ministerratspräsidium K. 357. No. 2847/1905.

¹⁸ Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerratspräsidium K. 357. No. 2930/1905. V. ö. Mommsen, i. m. 372—73. l.

a cseh megbízottat, s ezzel megakadályozták a bizalmi férfiak birodalmi tanácskozását. Néhány nap múlva Nemeč határozati javaslatot terjesztett a cseh végrehajtó bizottság elé. Ebben visszautasította a sovinizmus vádját. A cseh munkásosztály a huszitizmus demokratikus és kommunisztikus hagyományainak örököse — hangoztatta, s hozzátette: „... ha a német elvtársak hasonló múltra tekinthetnének vissza, bizonyára az egész világ előtt dicsekednének vele”. A bizottság határozatot hozott, hogy birodalmi ügyekben alávetik magukat a bécsi pártvezetésnek, a csak Csehszágot érintő kérdésekben maguknak tartják fenn a döntés jogát. A csehszláv szociáldemokrácia önálló eljárását az Arbeiter Zeitung január 6-án határozottan elutasította. A cikkekre a Pravo Lidu január 10-i számában reagált. „A feszültség mindinkább kiéleződött, s nincs kizárva, hogy hosszabb-rövidebb idő alatt teljes szakadás jön létre” — írta a vizályról a cseh helytartó.¹⁹

1905 őszén, különösen november 4-e után a bécsi pártvezetés nagyjából egységes álláspontra jutott. A korábbi ellentét az Adler és Renner vonal között az események alakulása következtében jelentéktelenné vált. Kétségtelen volt, hogy az időpont alkalmas a mozgalom fellendítésére s a reform megvalósítására. A pártvezetés támogatta Gautschot. Bírálta a reformterv hiányait, de úgy vélte, óvakodnia kell attól, hogy a miniszterelnököt támadva a reform ellenségeinek ügyét szolgálja.²⁰ A pártvezetés valóban meglehetősen óvatos politikát folytatott. A november 3-i, 5-i és 28-i tüntetéseket és sztrájkot a szociáldemokrata párt szervezte és vezette. November 28-a után azonban várakozásra intett — „lábhoz tett fegyverrel.”

A „Vencel korona országaiban” másként alakult a helyzet. A nemzeti és társadalmi érdekek találkozása a választójogi reform kérdésében egymáshoz közelítette a szociáldemokrata és a polgárinemzeti pártokat, s gyakorlati együttműködéshez vezetett.²¹ A választójogi mozgalom rendkívüli intenzitása a cseh szociáldemokrácia vitathatatlan érdeme volt. A polgári pártok kapcsolatot kerestek a munkásmozgalommal.

1905. november 13-án az ifjúcseh klub végrehajtó bizottságának ülésén Kramaš kijelentette, hogy a párt egyik legaktuálisabb prob-

¹⁹ Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerratspräsidium K. 357. No. 2930/1905. 149/1906.

²⁰ Adler képviselőházi beszédében többször hangsúlyozta, hogy a pártnak nincsenek illúziói Gautsch politikájával kapcsolatban. SPA XVII. Session 1905. november 30. 32446—59. l.

²¹ 1905. november 6-án, a klerikálisok kivételével valamennyi cseh párt (a csehszláv szociáldemokraták is!) közös felhívást intézett a cseh néphez. Ebben síkraszállt az általános választójogért, s tiltakozott az erőszakoskodások ellen. Arbeiter Zeitung 1905. nov. 7.

lémája a szociáldemokratákhoz való viszony rendezése. A szociáldemokraták tekintélye az utóbbi időben megnövekedett. Az ifjúcseheknek sikerült a párt szimpátiáját és bizalmát megnyerniök. A jelenlegi feladat a két párt közötti tényleges tárgyalások megindítása. Támogatni kell a szociáldemokraták választójogi demonstrációit, amíg azok békés jellegűek. Ifjúcseh képviselőknek nyilvánosan is ki kell fejezniök szimpátiájukat a szociáldemokrata utcai tüntetések iránt. A pártnak hidat kell képeznie a szociáldemokrácia és a kormány között, s ezzel biztosítani a nemzeti koncessziókat. Végül Kramař javasolta, hogy a két párt parlamenti képviselői közös tanácskozást tartsanak a Reichsratban folytatandó egységes taktikáról.²² Néhány nap múlva a cseh helytartó arról tett jelentést, hogy a két párt között megállapodás jött létre, amely szerint segítik egymást a választójogi, illetőleg a nemzeti törekvésekben. Az ifjúcsehek állítólag 40 000 koronát ajánlottak fel a szociáldemokratáknak, egy brünni napilap alapítására.²³ November 28-a után a cseh helytartó komolyan számolt azzal a lehetőséggel, hogy a választóközrtek tervezett felosztása ellen a szociáldemokrata és az ifjúcseh képviselők közösen fognak fellépni.²⁴

Sajátosan alakult a szociáldemokraták viszonya a cseh nemzeti szocialista párthoz. A választójogi küzdelem lehangosabb szószólói a nemzeti szocialisták voltak. Amikor a szociáldemokrata vezetők, ha fenntartással is, s hangsúlyozva, hogy nem Gautshnak, hanem a tüntető tömegnek szavaznak bizalmat, mégis conciliáns hangot ütöttek meg, a cseh nemzeti szocialisták a forradalmi határozottság szerepében tetszelegtek. Klofač kijelentette, semmi különbséget nem lát a miniszterelnök október 6-i és november 28-i beszéde között; mindkettő a németek javát szolgálja.²⁵ Prágában a reformtervezet ellen a nemzeti szocialisták tiltakoztak a legerőteljesebben. Elhatározták, hogy a szociáldemokratáktól függetlenül is folytatják az utcai tüntetéseket, általános sztrájkot hirdetnek, s ennek erkölcsi erejével készítetik a szociáldemokratákat a csatlakozásra.²⁶

A cseh szociáldemokraták ellentmondásos helyzetbe kerültek. Élvezték a polgári pártok támogatását, ami rendkívüli erőt adott

²² Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerratspräsidium, K. 357. No. 2693/1905.

²³ Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerratspräsidium, K. 357. No. 2640/1905.

²⁴ Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerratspräsidium, K. 357. No. 2943/1905.

²⁵ SPA XVII. Session 1905. december 6. 32664—74. 1.

²⁶ Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerratspräsidium, K. 357. No. 149/1906. A cseh nemzeti szocialisták január 9-ére általános sztrájkot hirdettek.

számukra. Ugyanakkor a nacionalista elemeket is egyesítő nemzeti szövetség a legszűkebben értelmezett cél — az általános választójog kikényszerítése — szempontjából is kétes értékű volt. (Gondoljunk a november 5-i prágai összeütközésre. Már másnap cikkek jelentek meg a bécsi polgári lapokban: íme, így fogja csökkenteni az általános választójog a nemzeti ellentéteket.) A cseh szociáldemokraták tartottak attól, hogy kicsúszik kezükből a vezetés, ha a politikai kezdeményezést a nemzeti szocialistáknak engedik át. Ebben a versenyfutásban egyre kevesebb figyelmet fordítottak arra, hogy élesen elhatárolják magukat a nemzeti szocialisták (és más polgári pártok) nacionalizmusától.

E helyen aligha szólhatunk az osztrák-német szociáldemokrácia általános nemzeti programjáról, illetőleg annak hiányosságairól. De nem kerülhetjük el, hogy utaljunk az aktuális kérdésben elkövetett súlyos hibájára. 1905 novembere után a választójogi vita középponti kérdése a mandátumok felosztása volt. A bécsi pártvezetés lényegében elfogadta elvi alapul Austerlitz 1900-ban kifejtett koncepcióját az egyenlőtlen nagyságú választóközetekről.²⁷ 1905–1906 telén az Arbeiter Zeitungban egymás után jelentek meg cikkek „Der nationale Besitzstand”, „Die Extensität und Intensität der nationalen Vertretung” címmel. A cikkek azt fejtegették, hogy bár a reform következtében a német mandátumok aránya csökkenni fog, nemzeti intenzitásuk kárpótlást nyújt a számszerű veszteségért. A régi privilégizált kúriák u. i. kevéssé szolgálták a német nemzeti érdekeket. Az Arbeiter Zeitung Renner régi nézetét propagálta: a reform következtében megbomlanak a még egységes nemzeti klubok, azaz hatékonyságuk nemzeti vonatkozásban csökkenni fog.²⁸

A korábban még vitatott nézetet — hogy a magyar reform és az orosz forradalom hatása alatt, a parlamenti válság és a tömegmozgalom teremtette belső körülmények között a kormánynak szükségszerűen parlamenti reformmal kell a megoldás útját keresnie — november 28-a után a pártvezetés osztatlanul magáévá tette. A taktikai következtetés természetesen adódott: a pártnak nincs más feladata, mint hogy a kormány visszalépését megakadályozza. (Ez azt is jelentette, hogy kerülni kell az olyan akciókat, amelyek az uralkodó körökben a reformellenes érveket szaporít-

²⁷ 1900-ban jelent meg Austerlitz cikke: *Das gleiche Wahlrecht* címmel. Ld. II. fejezet 6. sz. jegyzet. Vö. Mommsen, i. m. 375–376. l. A reformjavaslat első parlamenti vitáján Adler is az Austerlitz-féle gondolatot fejtegette. SPA. XVII. Session 1906. március 9. 34985–97. l.

²⁸ Mommsen, i. m. 375–376. l.

hatnák.) A bécsi pártvezetés doktrinér módon törekedett arra, hogy koncepcióját s különösen taktikai megfontolásait a birodalom egésze elfogadja. Erre 1905 végén már objektíve sem volt lehetőség. „Az általános választójogért indított mozgalom, amely Csehországban részint *nemzeti jelleget vett fel*, igen veszedelmessé vált” — állapította meg a december 4-i minisztertanács.²⁹ Prágában nagyarányú nemzeti és társadalmi mozgalom alakult ki, amely nem maradhatott a Bécsben megszabott keretek közt.³⁰ A korántsem egyértelmű helyzetben (a haladó társadalmi és nemzeti törekvések nemzeti előítéletekkel és ellenségeskedésekkel együtt jelentek — nemcsak a polgári pártokban és politikusoknál —) a bécsi pártvezetés nem találta meg a helyes utat. Az egységes birodalmi taktikában látta az internacionalista szellemű egységes párt biztosítékát. Ez a taktika nem felelt meg a tartományok belső viszonyainak. A nacionalizmus formális elutasítása volt, s valójában a nacionalizmus megerősödéséhez vezetett a csehknél épűgy, mint a német pártvezetésben.

*

A november 4-i, majd a november 28-i kormánynyilatkozat a polgári pártokat is határozott állásfoglalásra készítette. Néhány nap alatt egy új koalíció körvonalai bontakoztak ki Gautsch, illetőleg az általános választójog megbuktatására. A miniszterelnök gyors véleményváltozása a mindenkor használható és hatékony erkölcsi vádat táplálta, a politikai állhatatlanságát, a percmberkék elvtelenségéét. Az urak háza és a nagybirtokos kúria bizonytalan fedezékében nem nyílt támadás, hanem összeesküvés szerveződött, a „titkos tanácsosok összeesküvése” — ahogy egy szociáldemokrata politikus nevezte.³¹ *A konzervatív nagybirtokosok jó érzékkel a trónörökösnél kerestek támogatást. Gróf Clam Martinic*

²⁹ Brügel, i. m. IV. 367. l.

³⁰ A prágai helytartó, akit a minisztertanács ugyan gyakran túlzottan borulátónak mondott, decemberi hivatalos jelentésében arról írt, hogy „a jogi fogalmak az alsóbb néprétegekben teljesen összekuszálódtak, s olyan hajlandóságok mutatkoznak, amelyek az eddig szunnyadó kommunisztikus érzelmeket és vágyakat adandó alkalommal működésbe hozzák”. Ezzel párhuzamosan csökken a törvény és a hatóságok tekintélye. A mezőgazdasági lakosság körében olyan hírek terjedtek el, hogy az orosz forradalom egyes kormányzóságokban felosztotta a 100 vagy 200 hektárnál nagyobb birtokokat. Wien, Verwaltungsarchiv. Ministerratspräsidium. K. 357. 2943/1905.

³¹ Adler, i. m. V. k. 273—74. l.

1905. november 14-én levelet írt Ferenc Ferdinándnak.³² Hivatkozott Ernst Sylva Taroucával és Ottokar Czerninnel folytatott tanácskozásaira. Kérte a trónörököszt, hogy a legközelebbi napokban fogadja őket. Utalt arra, hogy Czernin tanulmányokat folytatott a választójogi reform és várható következményei tárgyában, s ennek eredménye mindnyájukat súlyos aggodalommal tölti el. „Szent kötelességünknek tartjuk — írta —, hogy e késői órában azon komoly és alapos aggodalmunknak adjunk hangot, amelyben bizonyára számos honfitársunkkal osztozunk.”

A nagybirtokosok másik csoportja, az 1860–70-es évek liberális államjogi doktrínáin nevelkedett *alkotmánypárt* a schmerlingi rendszert tekintette a Monarchia legfőbb összetartó erejének.³³ Ez az ország mesterséges képződmény — mondotta Ernst Plener —, amely mesterséges támaszt igényel. Az 1861-es alkotmány mélyen átgondolt intézmény volt. A nagybirtokos kúria „instrumentum Regni”, a kereskedelmi kamarák kúriája, a pontos különbségtétel városok és községek választójoga között politikai konstrukció volt azzal a feladattal, hogy a birtokos és művelt középosztály, egyzersmind a német középosztály számára jelentős helyet biztosítson a törvényhozásban.³⁴ Plener és elvbarátai számára Ausztria hagyományos parlamenti rendszere nem egyszerűen az I. kúria privilégiumait jelentette, hanem az adott államberendezés jogi alapját, a dualista Monarchia egyedül lehetséges alkotmányos kormányzási formáját. Ez a csoport nem keresett támaszt Ferenc Ferdinándnál, de a legelvakultabb elszántsággal harcolt a reform ellen a képviselőházban, majd az urak házában akkor is, amikor a középpárt s lassan a jobboldal is a kompromisszum irányába fordult.³⁵

³² Wien, Staatsarchiv, Nachlaß Franz Ferdinand. Briefe K. 12. Idézi Johann Christoph Allmayer-Beck, *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreichs*. München 1956. 141. l.

³³ A képviselőház ún. alkotmányhí nagybirtokos csoportja, amelynek a felsőházban az alkotmánypárt felelt meg.

³⁴ Plener 1905. december 1-i felsőházi beszéde. Czedik, i. m. III. k. 322 l. Hasonló szellemben szólt Auersperg is, Czedik, i. m. III. k. 320. l.

³⁵ A középpárt részletkérdésekben (választási kényszer, többéves egyhelybenlakás) feltűnően közeledett a keresztényszocialistákhoz. A kérdésre vonatkozóan általában jó hasznát vettük Süssmann munkájának, *Der Kampf um das allgemeine Wahlrecht und die Christlichsoziale Partei*. Diss. Wien, 1948. 147–158. l. Az urak házában három politikailag többé-kevésbé élesen elhatárolódó csoport volt: az alkotmánypárt Auersperg, Chlumecky, Plener és O. Thun vezetésével; a középpárt Czedik, Meran és Schönburg vezetésével s a jobbpárt, Franz Thun, Schönborn, Piniński, Buquoi vezetésével. Ernst Plener, *Erinnerungen*. III. k. Stuttgart Leipzig 1921, 358. l.

A II. kúria szembeszállása a reformmal sokkal egyértelműbb volt. Politikusai sohasem gondolkoztak birodalmi keretekben. Hamarosan terveket dolgoztak ki, hogy a kamarai képviselőket felsőházi tagsággal kárpótolják, javaslatok születtek a plurális választójog bevezetésére.³⁶

A német nemzeti pártok 1905. november végén megkíséreltek közös álláspontot kialakítani. A Deutsche Gemeinbürgerschaft legutóbbi (1903) határozatára hivatkoztak, amely szerint a német érdekeket érintő kérdésekben a Gemeinbürgerschaftnak egységes magatartást kell tanúsítania. Amikor Gautsch már tárgyalásokat folytatott a pártok, illetőleg a nemzeti koalíciók vezetőivel — a csehek és a lengyelek nyilatkoztak is —, a német szövetségben még viták dúltak.³⁷ A választójogi reform a szövetség próbatétele volt, amelyen végül is elbukott. A keresztényszocialista és a német néppárt a reform mellett foglalt állást,³⁸ a német liberálisok egykori fő ellenségüket, a katolikus centrumot igyekeztek megnyerni szövetségesnek a reform ellen.³⁹ Max Menger, a liberális párt feje az egykori Gautsch-elméletet felmelegítve a nemzeti törvényt a választójogi reform előfeltételének ítélte.⁴⁰ A centrum politikusai eltérő nézetet vallottak. Egyesek, mint a felsőausztriai Ebenhoch, a keresztényszocialistákhoz közeledtek, mások elvetették az általános választójogot. (Ebenhoch és csoportja állásfoglalásának azonban inkább a centrum és a keresztényszocialista párt egyesülésében, mint az általános választójog törvényerőre emelésében volt jelentősége.⁴¹)

Schönerer pártja, amely 1882-ben a linzi programban elsőként hirdette a választójog demokratizálásának szükségességét, a párt fejlődésének belső logikája következtében alig három évtized múltán a reform legádázabb ellensége lett. Az alldéutsch párt részletes tervet dolgozott ki „a nemzeti érdekek védelmére”: a képviselők felét hivatásrendi, másik felét az általános választójog alapján

³⁶ Wien, Staatsarchiv, Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern. Präsidiale. 34/2. 2235. Fasc. 8422/1905; Verwaltungsarchiv, Ministerratspräsidium, K. 357. 172, 378/1906.

³⁷ Neue Freie Presse, Morgenblatt 1905. november 15., november 26., november 28, november 29. Abendblatt 1905. december 12.

³⁸ Neue Freie Presse, Morgenblatt 1905. november 4., november 28., december 1.

³⁹ A Deutsche Gemeinbürgerschaft végrehajtó bizottsága november 27-én határozatot hozott, hogy a Gemeinbürgerschafton kívül álló centrumot is mozgósítani fogja a választójogi reformmal kapcsolatban a német érdekek védelmében. Neue Freie Presse, Morgenblatt 1905. november 28.

⁴⁰ Menger képviselőházi beszéde. SPA XVII. Session 1905. december 5. 32 597—600. I. Vö. Mommsen, i. m. 379. l.

⁴¹ Arbeiter Zeitung 1905. december 1. Vö. Sassmann, i. m. 147. l.

delegálják, vonják meg a választójogot az analfabétáktól, s teremtsenek junktimot e széleskörűnek ítélt reform és a német államnyelv bevezetése között.⁴²

*

Gautsch tisztában volt azzal, hogy a feladat, amelyet önként nem vállalt, a helyzet, amelybe belesodródott, renkívül veszélyes. Szándékának nyílt megvallása, pártpolitikussokkal folytatott részletkérdésekbe vesző tárgyalásai éppen annyi buktatót rejtettek, mint a zárt ajtók mögött hozott minisztertanácsi döntések. Kétségtelen volt ugyan, hogy a reform kérdése véglegesen megbontotta a nemzeti koalíciókat,⁴³ a miniszterelnök mégis veszedelmes ellentáborral állt szemben, egy formálódó kormányellenes koalícióval, amelynek ereje napok alatt fenyegetővé növekedett.⁴⁴ December elején a már-már kilátástalannak látszó helyzetben Gautsch komoly akcióra szánta el magát. Az urak házában végre érdemben foglalkozott a személyét ért támadásokkal, s a jól megválasztott időpontban és helyen teljes határozottsággal fejtette ki szándékát. Október 6-án senki sem láthatta, mi történik majd a következő hetekben — mondotta. Nem tagadom, hogy éppen a közelmúlt eseményei készítettek arra, hogy a jelenlegi álláspontra jussak. „Meggyőződésem, hogy a (választójogi reform) kérdése nem maradhat megoldatlan, ha nem akarunk súlyos veszedelmet okozni. Két út kínálkozik: vagy semmit sem teszünk, és vállaljuk érte a felelősséget, vagy az általános választójog irányában kötelezzük el magunkat.”⁴⁵

1905. november végén és december első napjaiban a császár több neves politikust rendelt magához. Fogadta Dzieduszyckit, a lengyel konzervatívok, a Gautsch-ellenes koalíció vezetőjét,⁴⁶ a reformhoz közeledő felsőausztriai politikust, Ebenhochot,⁴⁷ az ókonzervatív

⁴² Wien, Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern. Präsidiale. 15/1611. Fasc. 5007/1906. Politische Vereine im Wiener Polizei-Rayon im Jahre 1905. (A bécsi rendőrigazgatóság jelentése.) Neue Freie Presse, Morgenblatt 1905. november 29. Vö. Tokody Gyula, *Ausztria — Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben* (1890—1818). Budapest 1963. 156—158. l.

⁴³ Utaltunk arra, hogy a Deutsche Gemeinbürgerschaft elvesztette cselekvőképességét; a lengyel klub demokratikus frakciója elhatárolta magát a Dzieduszycki vezette konzervatívoktól. Neue Freie Presse, Abendblatt 1905. november 29. Arbeiter Zeitung 1905. december. 1.

⁴⁴ December 1-i számában az Arbeiter Zeitung vezető helyen foglalkozott a választójogi reform ellen formálódó koalícióval.

⁴⁵ Czedik, i. m. III. k. 327. l.

⁴⁶ Adler, i. m. V. k. 275. l.

⁴⁷ Arbeiter Zeitung 1905. december 1.

Thunt és másokat. Közölte velük, hogy a miniszterelnök az uralkodó bizalmát élvezi. A császár és Thun dialógusából kitűnik, hogy Ferenc József nem táplált indokolatlan illúziókat a reformmal kapcsolatban, de semmiféle félmegoldást nem tartott többé lehetségesnek.⁴⁸

Gautsch határozottsága a felsőházban s a császár közvetlen beavatkozása nem maradt hatástalan. Az ellenzék eredeti terve az volt, hogy a kormányprogram vitáját az év végéig elnyújtva megakadályozza a költségvetés alkotmányos keresztülvitelét. Így Gautsch a 14. tc. alkalmazására kényszerült volna, ami ürügyet adhatott a miniszterelnök s vele együtt a törvényjavaslat megbuktatására. A császár közbelépte után a nagybirtokosok és az urak háza, ha elleneztek is a reformot, kénytelenek voltak foglalkozni a kormányjavaslattal. December 6-án a képviselőház egyhangúlag jóváhagyta a költségvetést.⁴⁹

Ha a századelő kormányfői némi cinizmussal megállapíthatták, hogy az osztrák alkotmány nagy találmánya a 14. paragrafus,⁵⁰ a belpolitika két kulcskérdésében, koalíció alkotó és kormány bukató problémájában — a választójogi és a nemzetiségi kérdésben — a törvény oktrojálás, a császári szükségrendelet sem elvileg, sem gyakorlatilag nem hozhatott megoldást. (Az alkotmány módosítására a 14. tc.-et nem lehetett használni. Ha részletproblémákat rendeztek is országgyűlési jóváhagyás nélkül, az éppenséggel nem segítette elő az alkotmányos gépezet normális működését.) Gautsch tervezett reformja pedig egyszerre volt választójogi és nemzeti törvény; a választóközrtek elhatárolása, a mandátumok felosztása a nemzeti-politikai erőviszonyok új megszabását hozta, azaz a törvény heterjesztésével egyszerre kellett vállalni a társadalmi és nemzeti reform (csupán elméletileg elhatárolható) minden ódiúmat. Mindezzel számolva és a december végi viszonylagos sikerektől felbátorodva Gautsch arra az Ausztria politikai gyakorlatában már-már szokatlan kísérletre szánta el magát, hogy Öfelsége hivatalnokkormányát pártpolitikussal egészítse ki, s így félig-meddig parlamentáris, koalíciós kormányt hozzon létre. Január végén tárgyalásokat kezdett Derschattával, a német néppárt, Pacákkal, a cseh klub, és Dzieduszyckivel, a lengyel klub vezetőjével, hogy tárca nélküli miniszterekként lépjenek kormányába. Ha Dzieduszyckit sikerül megnyernie, a reform egyik legfőbb ellenségét készíti

⁴⁸ Paul Molisch, *Briefe zur deutschen Politik in Österreich von 1848 bis 1918*. Wien, Leipzig 1934. 374—375. l.

⁴⁹ Ld., 45., 46. sz. jegyzetet.

⁵⁰ Ez a kitétel Beckettől, a későbbi miniszterelnöktől származik egy 1899-ben a trónörökösöz írt leveléből. Allmayer—Beck, i. m. 126. l.

kompromisszumra. A cseh és a német pártvezér jelenléte a kabinetben bizonyos reményt táplálhatott, hogy a választóközrözetek elhatárolása nem feneklik meg már a tárgyalások kezdetén. A lengyel konzervatívok azonban minden közeledést elutasítottak. A német pártok pedig az ellen tiltakoztak, hogy éppúgy egy személlyel képviseltessék magukat Gautsch miniszteriumában, mint a csehek. Amikor erre a kormányfő Prade német politikusnak is tárcát kínált, tervét a csehek vétőzták meg.

Gautsch kísérlete azt bizonyította, hogy Ausztria egyetlen adekvát kormányzási formája a pártoktól többé-kevésbé független hivatalnok-kormány. A miniszterelnök mégsem ítélte haszontalannak akcióját. A kudarc ellenére a cseh—német közeledés kezdeti lépésének tekintette.⁵¹

*

A terveknek megfelelően 1906. február elejére a kormány előkészítette a törvényjavaslatot. Ezúttal nem tekinthetünk el részletes bemutatásától, mert a törvényjavaslat szövege a korábbi tömegmozgalmak megítélésének legbiztosabb forrása. A későbbi viták, módosítások, majd az 1907-es reform megértéséhez elkerülhetetlen ennek a tervezetnek ismerete.⁵²

A javaslat indokolása a már közhellyé vált fordulatokkal kezdődik: a parlament elvesztette tekintélyét az állandó civakodások miatt; a néptömegek politikai érdeklődése az utolsó évtizedekben megnövekedett, s elvárják, hogy a nemzeti álláspontok egyoldalú hangoztatása helyett a parlament a valódi néperdekek képviselője legyen. Utal arra, hogy ha a birodalom egyik felében megvalósul az általános választójog, a privilégiumos rendszer a másik birodalomfélben sem tartható többé. A reform érdemi kérdéseire terve: az általános, egyenlő, titkos választójog bevezetését javasolja. Szükségtelen a többéves egyhelybenlakás cenzusa, vagy az analfabéták kizárása a választójogból; s mivel a „plurális választójog különféle rendszerei céljukat, a birtokos osztályok befolyásának erősítését csak kis mértékben szolgálják”, ezért ésszerűbbnek tartja, ha az „államfenntartó elemek szükséges védelmét” a választóközrözetek megfelelő beosztásával biztosítják.⁵³

⁵¹ Wien, Staatsarchiv, Kabinettskanzlei, Direktionsakten. K. 15. 22/1906. Neue Freie Presse, 1906. január 17., 19., 20., 22., 25.

⁵² *Vortrag des Ministers des Innern über die Reform der Reichsratswahlordnung* . . . Wien, Staatsarchiv, Kabinettskanzlei, 448/1906. A belügyminiszter 1906. február 5-én kelt tervezetét a minisztertanács jóváhagyása után február 23-án terjesztették a képviselőház elé.

⁵³ A javaslat szerint törekedni kell a nemzeti szempontból egységes körzözetek kialakítására. Azokban a tartományokban, ahol nemzetileg elhatárolt

A törvényjavaslat tömör és szakszerű szövege csak azok számára beszédes, akik járatosak az osztrák választási rendszer útvesztőiben; az elkövetkező, majd egy esztendősz huzavonának csak a hozzáértők számára van elvi és gyakorlati politikai tartalma. De hogy Gautsch tervezete megszüntette a polgári öltözékbe bújtatott feudalizmust, a népképviselőnek csúfolt, kapitalizmusba oltott rendiséget, az mindenki számára világos lehetett. (Jellemző az osztrák választójog hírhedten bonyolult rendszerére, hogy a reformvitan az egyik képviselő azt latolgatta, miképpen lehetne a reformmunkálatok eredményét úgy megfogalmazni, hogy annak társadalmi és nemzeti vonatkozásai az újságolvasó átlagpolgár számára világosak legyenek.)

Gautsch tervezete az általános, titkos és *személyi* vonatkozásban egyenlő választójogot javasolta (férfiak számára). A megszorítást az egyéves egyhelybenlakás cenzusa jelentette. A törvényjavaslat szövegének utalásai a plurális választójogra, az írás-olvasás cenzusára, a különböző oldalakról felmerült reformkorlátozási igényekre, ill. ezek elvetésére vonatkoznak.

Az osztrák választási rendszer régi formájában, mint ismeretes, társadalmi és nemzeti kiváltságokat egyaránt védelmezett. Milyen eredménnyel járt egyfelől a szláv nemzetek törekvése politikai súlyuk megnövelésére, másrészt a német pártok, s a kormány igyekezete „az államfenntartó elemek megfelelő súlyának biztosítására”? (— „Az államfenntartó” egyaránt jelentette a birtokos és német elemeket, de a manipuláció a választókörzetek beosztásával inkább a nemzeti erőviszonyok szabályozására volt alkalmas.) A tervezet szerint a mandátumok számát 425-ről 455-re emelték volna, s ily módon 205 német, 99 cseh, 64 lengyel, 31 ukrán, 23 szlovén, 13 szerbhorvát, 16 olasz és 4 román képviselő került volna a birodalmi parlamentbe. Hogy a javaslat eredményezett-e változást a nemzeti erőviszonyokban, s mennyiben engedett a monarchia népei jogos politikai törekvéseinek, leginkább számok segítségével világítható meg.⁵⁴ (20. tábla.)

körzetek szerint választják a tartományi képviselőket, a birodalmi gyűlésbe is hasonlóan delegáljanak. (Ilyen rendezés ekkor csak Morvaországban volt.) A nemzeti kisebbségek védelmében a galíciai választókörzetek egy-egy részre két képviselőt választ, s ezekben a mandátum elnyeréséhez a szavazatoknak nem felét, mint másutt, csupán 1/3-át kell megszerezni.

A törvényjavaslat szerint a kuriális rendszer maradványaként a városi és vidéki kúriák elhatárolása továbbra is fennmaradna az azonos érdekek együttes képviselése céljából, s hogy megvédelmezzék a községi lakosságot az ipari munkásság radikalizmusától.

⁵⁴ Számításainkat a törvényjavaslat statisztikai adatai, ill. tanulmányunkban korábban szereplő (a mandátumok megoszlása az 1896-os reform után) táblázatok alapján végeztük.

Nemzeti megoszlás a parlamentben

Nemzetek	A lakosság százalékos megoszlása	Mandátumok százalékos megoszlása	
		a reform előtt	a tervezet szerint
német	36,38	48,2	45,06
ceh	22,74	20,0	21,76
lengyel	16,55	16,7	14,07
ukrán	13,21	2,6	6,81
szlovén	4,65	4,2	5,06
szerbhorvát	2,77	2,6	2,86
olasz	2,81	4,5	3,51
román	0,89	1,2	0,87
Összesen:	100,00	100,0	100,00

A reformtervezet hatása szembeötlő. Bár hangsúlyozza, hogy a mandátumok felosztásánál figyelembe kell venni a tartományok kulturális színvonalát, és éppen ezért megengedhetetlen a szláv népek követelése képviselőjük megerősítésére; mégis a szláv blokk több mint 4%-kal növelte mandátumarányát.⁵⁵ Bár ez még mindig 9%-kal kevesebb volt, mint amennyi megillette volna. A táblázatból kitűnik, hogy a legnagyobb eltolódás a lengyelek és az ukránok képviselői arányában következett be. Itt a magyarázata végsősoron annak, miért volt és lesz a lengyel klub s annak társadalmilag nagyobb súlyú konzervatív szárnya a reform legádázabb és legkövetkezetesebb ellensége, lényegében az egyetlen erő, amely még 1906-ban is komolyan fenyegette a reform létrejöttét. Korábban szóltunk arról, hogy a galíciai politikai életben a nagybirtokosoknak milyen fontos szerepük volt, hogy a mandátumoknak a többi tartományhoz viszonyítva nagyobb hányada került a privilegizált kúriákból, s hogy az összlakosság felét adó lengyelség (54%) a mandátumok 88%-a felett rendelkezett. A törvényjavaslat a galíciai mandátumok számát ugyan jelentősen megnövelte, de benne a lengyelek aránya 70%-ra csökkent, s összbirodalmi vonatkozásban is jelentős nemzeti erővesztéset jelentett számukra.

A tervezet több volt annál, mint amit Gautsch kormányától valaha valaki is várni merészelt. A miniszterelnök végsősoron a választójog minden jelentős korlátozását elvetette, s annyit engedett a nemzeti követeléseknek, amennyit — úgy hitte — a nemzeti

⁵⁵ Ismeretes, hogy az 1896. évi reform után az osztrák-német pártok arra törekedtek, hogy az ún. német — román blokk fölényét biztosítsák a szláv blokkal szemben.

mozgalmak hatása alatt a német pártok is kénytelenek lesznek. A reform tartalmán érezhető, hogy a novemberi utcai tüntetések, a december—januári cseh nemzeti mozgalmak hatása alatt született, s akkor, amikor még Magyarországon sem alkudták el az általános választójogot.

1905 novemberében, majd végérvényesen 1906 februárjában a törvényjavaslat betervesztésével a *választójogi küzdelem első szakasza lezárult*. Nyilvánvaló volt, hogy kuriális rendszernek vége, az általános választójog feltartóztathatatlan. A reform társadalmi célkitűzései megvalósultak. Ez a meghatározás ugyan elméleti konstrukció, a társadalmi és nemzeti vonatkozások valójában elválaszthatatlan egységet alkotnak. A nemzeti egyenjogúsítás törekvésének társadalmi jelentősége vitathatatlan. Mégis 1906 februárjától a nemzeti kérdések kerültek előtérbe (mandátumfelosztás, választóközrtek elhatárolása) s mindazok, akik — ha osztálykiváltságuk feltéséből is — a reform ellenségei voltak, a nemzeti érdekek leple alatt támadtak.

Eltelkintünk attól, hogy a közel egy esztendő parlamentari viták, a főúri szalonokban és a Belvedere palotában szövődő összeesküvések egyes állomásait bemutassuk, csupán néhány problémára utalnánk. Ezek foglalkoztatták leginkább a reform megalkotóit, gyakran alkalmasnak látszottak a javaslat megbuktatására, s rávilágítanak az osztrák belpolitikai struktúra néhány sajátos jelenségére.

A tervezet vitája a képviselőházban 1906. március 7-én kezdődött Bylandt belügyminiszter megnyitójával, s március 23-ig tartott. Ekkor a képviselőház egy 49 tagú bizottságot választott a reform teljes és végleges kidolgozására. Elnöke a német liberális Marchet, helyettese a szlovén Ploj lett.⁵⁶

A parlamentben, különösen pedig a reformbizottságban a keresztényszocialisták és néhány hozzájuk közelálló centumpárti képviselő a javaslat érdemi módosítását követelték: az ötévi *egyhelybenlakás* cenzusának és a *választási kényszernek* a bevezetését. A terv nem volt új. Lueger és a párt agrárszárnya (a vorarlbergi Jodok Fink) az ötéves egyhelybenlakást mindig szükségesnek tartotta az általános választójog korlátozására,⁵⁷ legfeljebb a nemzeti védel-

⁵⁶ Czedik, i. m. III. k. 378. 1. Amikor Marchet június 2-án az újonnan megalakult Beck kormány oktatási minisztere lett, a bizottság elnökévé Plojt nevezték ki. A bizottságban 26 német, 8 cseh, 7 lengyel, 4 szlovén és szerbhorvát, 2 olasz, 1 román és 1 ukrán képviselő vett részt; 9 az I. kúriából, 22 a II. és III., 12 a IV. és 6 az V. kúriából. 63 plenáris ülést tartottak, s tevékenységükről 558 oldalas jegyzőkönyvet publikáltak. A bizottsági tárgyalásokon a miniszterelnökök is részt vettek. Vö. William Alexander Jenks; *The Austrian electoral reform of 1907*. New York 1950. 53. 1.

⁵⁷ Sassmann, i. m. 159—162. 1.

mi szempontok erőteljes hangsúlyozása volt szokatlan a keresztényszocialisták érvelésében.⁵⁸ A megszorítás tényleges tartalmára talán leginkább az a tény világít rá, hogy a párton belül is komoly ellenállásra talált a munkások közt tevékenykedő Leopold Kunschak részéről.⁵⁹ A magas egyhelybenlakási cenzust Adler bírálta a legélesebben: még a kormány által javasolt egyéves határidő is kizárja a választójogból a szezonmunkásokat, az összlakosság kb. 6%-át — mondotta.⁶⁰ A cseh nemzeti szocialista Klofač csehellenes akciónak minősítette Luegerék javaslatát.⁶¹ A kötelező választás proposíciójának indítékait nem nehéz felismerni. Lueger több alkalommal kifejtette, hogy ha a szociáldemokraták meg tudták valósítani, hogy valamennyi emberüket az urnákhoz vezessék, a keresztényszocialistáknak is le kell győzniök tömegeik politikai fáradtságát és érdektelenségét, és ennek leghatékonyabb eszköze a választási kényszer bevezetése.⁶² De a pártnak óvakodnia kellett attól, hogy a közvélemény előtt a reformmunkálatok szándékos hátráltatójának tűnjék, hiszen a sajtóban az általános választójog híveinek akcióegységét propagálta — Lueger engedett.⁶³

A tiroli katolikus centrum politikusa, Tollinger szeptemberben a reformbizottságban pluralitási javaslatot terjesztett elő.⁶⁴ A szakértők szerint megalapozatlan és átgondolatlan tervet⁶⁵ jobb híján az általános választójog valamennyi ellensége pártfogásába vette.

⁵⁸ Ld. Weiskirchner parlamenti beszédét. SPA XVII. Session 1906. március 8. 34 879—88. 1.

⁵⁹ Ld. 57. sz. jegyzetet.

⁶⁰ SPA XVII. Session 1906. március 9. Beilagen, SPA. XXVII—XXVIII. k. 1906—7. 1906. szeptember 9. 437. 1.

⁶¹ SPA XVII. Session 1906. március 14. 35 179—95. 1.

⁶² Sassmann, i. m. 159—162. 1. Weiskirchner idézett beszéde.

⁶³ A Reichspost 1906. március 25-i vezércikke az általános választójog hívei közös munkaprogramjának kidolgozását javasolja. Idézi Sassmann, i. m. 162. 1. A reformbizottság szeptember 14-én hozott döntést az egyhelybenlakás cenzusának kérdésében, s elfogadta az eredeti kormányjavaslatot. Október 5-én döntött a választási kényszer ügyében: birodalmi szinten nem vezették be a választási kötelezettséget. A kérdés rendezését az egyes tartományok hatáskörébe utalták.

⁶⁴ Beilagen, 512. 1. Sassmann, i. m. 180—181. 1. Tollinger javaslata szerint, aki 1) 35. életévét betöltötte, házas vagy özvegy, legalább egy törvényes gyermeke van, önálló lakással rendelkezik mint tulajdonos vagy bérlő, 2) hazai középiskolában, ill. tanítóképzőben érettségi bizonyítványt szerzett, 3) önálló vállalkozó vagy ingatlantulajdonos, s évi 25 korona adót fizet, több szavazattal rendelkezik. Aki a fentiek közül egy feltételnek felel meg, kettő, aki két feltételnek — három szavazatot kap.

⁶⁵ Thun beszámolója szerint Beck miniszterelnök egyenesen örültségnak nevezte Tollinger javaslatát. Thun levele Buquoihoz 1906. november 28. Molisch, *Briefe zur deutschen Politik*. 378—380. 1.

Jellemző az alkotmányhű nagybirtokos Grabmayr példája. Választói előtt tartott beszédében határozottan kijelentette, hogy Tollinger javaslatát csak az általános választójognál tartja kedvezőbbnek, mégis néhány nap múlva lelkesen számolt be barátjának Nostitz Rienek grófnak: „A tárgyalás, amit az egyenlő választójoggal szembenálló pártok között tartottak, örömteljes eredményre jutott. Közös pluralitási javaslat készült, amelyet a centrum, a lengyel klub s a nagybirtokosok mindkét csoportja elfogadott. A tervezet mellett fognak szavazni az alldeutschok, a szlovén Tavčar, a német agráriusok, valamint a nép- és a haladópart egyes tagjai.”⁶⁶

A javaslatról maga a miniszterelnök nyilatkozott a bizottság előtt. Hangsúlyozta, hogy Tollinger a reformmű egészének létét teszi kockára, teret ad lényegében lezárt viták felújítására.⁶⁷ A szociáldemokraták és a keresztényszocialisták október 5-én nyilatkoztak a bizottságban — támogatták a kormány álláspontját.⁶⁸ Végül a szavazás 26:20 arányban elvetette a pluralitási indítványt.⁶⁹

A reformmunkálatok legsúlyosabb problémája a *mandátumok felosztása s a választási körzetek elhatárolása* volt. Az egyes tartományok képviseleti arányát a birodalmi parlamentben alapjaiban egy fél századdal korábban, 1861-ben a schmerlingi alkotmány szabta meg. Gautsch és Schmerling elvi szempontjai nyilvánvalóan nem sokban különböztek egymástól: a németiség érdekeit, a fejlett tartományok politikai súlyát védeni-biztosítani — ez lehetett a birodalmi alkotmány egyetlen vezérmotívuma. Csakhogy a régi rendszer a sokirányú átalakulás következtében már nem szolgálta megfelelően az osztrák parlamentarizmus változatlan doktrínáját. A Monarchia egyes nemzetei a gazdasági és társadalmi fejlődés tekintetében közeledtek a németekhez. Politikai igényeik is megnövekedtek. A tartományok lakosság száma az elmúlt félszázad folyamán eltérően ala-

⁶⁶ Karl v. Grabmayr, *Von Baden bis Stürgkh. Politische Reden*. Wien 1912. 126—139. l. A merani gyűlésen 1906. szeptember 12-én elhangzott beszéde. A Nostitz Rienekhez írt levél szeptember 28-án kelt. Molisch, *Briefe zur deutschen Politik*. 377. l.

⁶⁷ Beilagen, 581. l.

⁶⁸ Ezt megelőzően október 2-án Austerlitz az Arbeiter Zeitungban részletesen elemezte és bírálta Tollinger javaslatát. *Austerlitz spricht*. Ausgewählte Aufsätze und Reden von Friedrich Austerlitz. (Kiad.: Julius Braunthal) Wien 1931. 61—66. l.

⁶⁹ Sassmann, i. m. 181. l. A pluralitás mellett szavazott a lengyel klub, az alldeutschok, a német néppárt egy része és a centrum konzervatív szárnya. Egyébként Tollinger javaslatának bukása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a konzervatívok egyre inkább a keresztényszocialisták felé közeledtek. Javaslaik bukása szükségessé tette, hogy az általános választójog bevezetése után felajánlják az egyesülést.

kult. A nagyvárosok, különösen Bécs új települők ezreit vonzotta. Így történhetett, hogy a századfordulóra Alsóausztriában a német mandátumok ereje jóval kisebb volt, mint a krajnai szlovénoké, ami nyilván sem Schmerling, sem utódjai törekvéseinek nem felelt meg.⁷⁰ Általában a nagyobb tartományok, az újonnan megerősödött ipari települések hátrányosabb helyzetbe kerültek. Az új városok sokáig a vidéki kúriákban maradtak, s azok kisebb intenzitású választójogát gyakorolhatták.⁷¹

Valójában az általános választójog bevezetésétől függetlenül indokolt volt a választási körzetek, s a mandátumok új felosztása. A privilégizált kúriák megszűntével pedig technikailag is elkerülhetetlenné vált.⁷²

A feladat gyakorlatilag kettős volt. Első fázisban a mandátumok összlétszámát és tartományok szerinti megosztását kellett meghatározni — erre vonatkozóan a kormány reformterve tartalmazott javaslatot. A rendezésnek ez a része önmagában is elég bonyolult volt. A lakosság-számnak megfelelő, arányosan egyenlő képviselőt tulajdonképpen egyik csoport sem követelte. A német pártok természetesen nem, a csehek ingadoztak. Kramář realpolitikai megfontolásból mondott le róla: az elvekhez való makacs ragaszkodással nem akarta a reform egészét kockára tenni.⁷³ (Nyilván azt a tényt sem hagyta figyelmen kívül, hogy a tartományok gazdasági-kulturális színvonalának figyelembevétele a csehek számára sem hátrányos.) A lengyelek, akik szűkebb hazájukban, Galíciában sokkal nagyobb előjogokkal rendelkeztek, mint a németek Cislajtániában, szintén nem lehettek az egyenlőség propagátorai. Így a mandátumok felosztása szabad alku tárgya lett. A megoldás nem kevés problémát okozott. A nemzeti érdekek egyértelmű és világos összeütközése a választókörzetek kialakításánál bontakozott ki. A reformtörvény meghatározása, a „nemzeti szempontból lehetőleg egységes választókörzetek kialakítása” ugyan elfogadott alapelv volt, manipulációkra mégis igen sok lehetőség kínálkozott.

A kormány mandátumfelosztási javaslata, különösen a német pártok részéről, rendkívüli ellenállást váltott ki. Az alkotmányos

⁷⁰ A századfordulón egy alsóausztriai mandátumra kb. 50 ezer, egy krajnaira 35 ezer állampolgár jutott.

⁷¹ Heinrich Rauchberg, *Die statistischen Unterlagen der österreichischen Wahlreform*. Brünn 1907. 8, 11, 16. l.

⁷² Azokat a mandátumokat, amelyek korábban az I. és II., valamint az V. kúriához tartoztak, most a területi elv alapján a városi és vidéki választókerületek között kellett felosztani, ill. az új mandátumok számára új választókerületet létesíteni.

⁷³ SPA XVII. Session 1906. március. 15. 35247—58. l.

korszak fél százada alatt a németiségnek fokozatosan engednie kellett abszolút fölényéből. Az 1896. évi reform után megbékélt az ún. német—román blokk túlsúlyával, tehát azzal, hogy a németek, az olaszok és a románok együttesen több mandátummal rendelkezzenek, mint a szlávok.⁷⁴ Gautsch tervezetének azonban ezt a fölényt is fel kellett adnia. Ezt a német pártok semmi körülmények között sem akarták elfogadni. Érveléseik egyetlen új motívumot tartalmaztak: ha a Monarchia jellege — mondották némi túlzással — a választójogi reform következtében megváltozik, nem követel-e ez majd külpolitikai irányváltást, a hármasszövetségtől való elfordulást, egy kényszerű szláv orientációt? Stürgkh interpellált, kérte a kormányt, nyilatkozzék, hogyan alakulhat a birodalom külpolitikája az új szituációban.⁷⁵ Gautsch, miután kijelentette, hogy a mandátum-felosztást nem tekinti véglegesnek, s foglalkozni lehet a német igények kielégítésével, megnyugtatta a képviselőházat: nem jöhet létre olyan parlamenti többség, amely a Monarchia létérdeke, tehát jelenlegi külpolitikai irányvonala ellen foglalna állást. Ez a politika olyan mélyen gyökerezik a népek békeóhajában, hogy a parlamenti viszonyok változása nem érintheti azt.⁷⁶ A Neue Freie Presse leplezetlen gúnnyal, találóan reagált a miniszterelnök nyilatkozatára: Gautsch nyilván azt akarta mondani, hogy a külpolitika sohasem tartozott és nem fog tartozni a parlamenti többség hatalmi szférájába.⁷⁷ A német opposíció sikeres volt. Gautsch megígérte, hogy figyelembe veszi követeléseit. Ezzel több hónapos huzavona nyitó akkordját szólaltatta meg.

A legnagyobb harcok a cseh- és morvaországi mandátumok felosztása, a választókeretek kialakítása körül bontakoztak ki. A rendezésnek nemcsak közvetlen gyakorlati jelentősége volt: a két fél kompromisszuma egy cseh—német kiegyezés jelentős lépése lehetett volna. A sajtó is sokat és hosszasan foglalkozott a tárgyalásokkal, méltányolta a reformbizottság igyekezetét, s ünnepelte eredményes tevékenységét. A választókeretek felosztását valóban sikerült megszavaztatni a bizottságban; a „nemzeti megbékélésről” azonban Beck miniszterelnök sajátos képet festett. A lapok jócskán

⁷⁴ A német—román illetőleg szláv blokk merőben elméleti konstrukció volt, gyakorlati politikai jelentőségre sohasem juthatott. Nem volt ugyanis olyan probléma, amelyben a „blokk” egységes álláspontot foglalt volna el, annál kevésbé, mert maguk a nemzeti klubok is egyre ritkábban léptek fel osztatlanul. A szláv ill. német—román blokk fikciója kissé emlékeztet a magyar közjogi terminusokra, mint ahogy az osztrák belső nemzeti viták a magyar parlament közjogi nyakaskodásaira.

⁷⁵ SPA XVII. Session 1906. március 23. 35629—42. l.

⁷⁶ SPA XVII. Session 1906. március 14. 35 140 — 145. l.

⁷⁷ Neue Freie Presse, Abendblatt 1906. március 14.

foglalkoztak azzal a nyugtalansággal — írta —, amely a cseh- és morvaországi tárgyalásokat kísérte. A legtöbbet arról vitatkoztak, hogy a mandátumfelosztás valóban kétoldalú koncesszió eredményeképpen jött-e létre. A valóság, amit nálam jobban senki sem tanúsíthat az, hogy sem a cseh- és morvaországi csehek, sem pedig a németek nem szavazták meg a mandátumoknak azt a felosztását, amit a bizottság végülis elfogadott, hanem minden esetben a bizottság többi tagjának szavazata döntötte el a rendezést.⁷⁸ Az egyezség létrejöttében a szociáldemokráciának s személyesen Adlernek komoly érdemei voltak. Ha szóltunk arról, hogy még Adler is elfogadta az egyenlőtlen nagyságú választókerület elméletét, most hangsúlyozniuk kell, hogy ő mint a reformbizottság egyetlen szociáldemokrata tagja intette a német pártokat engedelményre, arra, hogy nemzeti szempontjaik makacs fenntartásának ne áldozzák fel az általános választójogot. Ha a reformbizottság a nemzeti ellentétek miatt napokig egyhelyben vesztegelt, a Reichsrat épülete előtt újra és újra megjelent az általános választójogot követelő tömeg. Amikor a cseh—német ellentét valóságos obstrukciót eredményezett a bizottságban, a szociáldemokraták háromnapos sztrájkot hirdettek.⁷⁹

Nem okozott kisebb gondot a lengyel követelések kielégítése sem. A galíciai probléma alapmotivációját a februári reformterv bemutatásánál adtuk. Galícia a tartományok kulturális-gazdasági szintjének figyelembevételével a Gautsch-féle reformterv szerint hátrányos helyzetbe került.⁸⁰ Így természetes, hogy bár korábban éppen a választójogi reform bontotta meg a lengyel klub egységét, a törvényjavaslat elleni oppozícióban találkozott a pártok álláspontja.⁸¹ A klub Galícia képviseleti arányának jelentős megnövelését és széleskörű tartományi autonómia biztosítását követelte.⁸²

⁷⁸ Május 2-án Hohenlohe, majd június 2-án báró Max Vladimír Beck vette át a kormány vezetését. E változásról alább még szólni fogunk. Beck jelentése Ferenc Ferdinándnak: Situationsbericht 25. Aug. 1906. Nachlaß Franz Ferdinand K. 9.

⁷⁹ Brügel, i. m. IV. k. 373—374. 1. Richard Charnatz, *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*. Leipzig 1909. 172. 1. Mommsen, i. m. 380. 1.

⁸⁰ Míg országos átlagban 56 ezer lakos jutott egy mandátumra (Galícia nélkül számítva 50 ezer), addig Galíciában 82 ezer.

⁸¹ Március 9-én a képviselőházban felszólalt Głabinski, a lengyel klub demokratikus szárnyának vezetője. Kijelentette, hogy a lengyel pártok egyöntetűen a reformtervezet ellen fognak szavazni, mert az határozottan Galícia ellen irányul. SPA 1906. március 13. 35096—103. 1.

⁸² Jenks, i. m. 57. 1. E. C. Conte Corti—Hans Sokol, *Der alte Kaiser*.

A tartományi autonómia igényét nemcsak a galíciai lengyelek kapcsolták össze a választási rendszer reformjával. Az osztrák köztudat — mint ismeretes — olyan birodalmi-szerkezeti változást várt az általános választójog törvényétől, amely kiegészítésül vagy ellensúlyozásul szükségszerűen más reformokat involvál. Így került előtérbe ismét Schönererék régi koncepciója Galícia különállásáról. Ha a tartományt kikapcsolják a Reichsratból (de nem a Monarchiából!), a német súlyarány jelentősen megnövekszik. Így a reform nemhogy elszlávosítaná a Monarchiát, hanem a német hegemoniát erősítené meg. „Nem lenne többé utópia a német államnyelv követelése sem.”⁸³

A galíciai konzervatív opposíció az autonómiát egyszerű kompenzációnak tekintette. Ha megszavazza az általános választójogot — azaz lemond a kuriális rendszer biztosította privilegiumairól, s óhatatlanul megnöveli a galíciai ukránok számát a birodalmi parlamentben — legalább saját szűkebb hazájában töretlenebbül érvényesíthesse a „lengyel politika” érdekeit, kevésbé korlátozva a birodalmi megszabástól, a birodalmi, tehát német hatóságoktól. A klasszikus csengést nyert történeti frazeológia kitűnő szolgálatot tett. Az általános választójog — mondták a lengyel klub vezető politikusai — „gleichschaltolja” a Monarchia tartományait, vesztélyezteteti történeti-politikai individualitásukat. Ez ellen Galiciának úgy kell védekeznie, hogy más területeken nagyobb önállóságot biztosít magának.⁸⁴ A tartományok „történeti politikai individualitása”, a föderalizmus anakronisztikus jelszava lépett a történelmi érdemű államfenntartó nagybirtok nem kevésbé korszerűtlen frázisa helyébe, hogy még egyszer utoljára kockára tegye az általános választójog ügyét.

*

A reformbizottság (amely mindenkor a képviselőház kicsinyített mása volt, a kúriák arányos képviseletével) pontos kötelességtudással végezte napi penzumát. Részletkérdésekről vitatkozott, formu-

---

Franz Joseph I. vom Berliner Kongreß bis zu seinem Tod. Wien, Köln 1955. 305—306. l.

⁸³ Herwig (Edward Pichl), *Georg Schönerer und die Entwicklung des Alldeutschen in der Ostmark.* Wien 1912. VI. k. 370. l. Vö. Tokody, i. m. 157. l.

A német néppárt is megvitatta, támogassák-e az alldeutschok Galiciával kapcsolatos programját. Végül is a párt tagjainak szabad állásfoglalást engedtek a kérdésben. Neue Freie Presse, Abendblatt 1906. március 13. Vö. Jenks, i. m. 53. l.

⁸⁴ Ilyen eszmefuttatás nemcsak galíciai politikusoktól hangzott el. Alpesi tartományok képviselői többször mint meggyőződéses föderalisták fordultak szembe az általános választójoggal, amely a centralizmus állásait erősíti.

lákat keresett, hosszú elaborátumokat hallgatott meg szlovén községek várható népszaporulatáról vagy a morva közigazgatás tervezett átszervezéséről. Megadással a napi munkának s immár következményeinek is: az osztrák népképviselőtörvényét készíti elő. A szürke hétköznapok fásultságából Gautsch lemondásának híre rázta fel. Gautsch a császári akaratnak a kormányban megtestesülő jelképes alakja volt. Az általános választójog bajnoka — akaratlan. Miért vált meg tőle a császár egy akció felútján? Ő vált alkalmatlanná? Vagy az uralkodó körök szándékai változtak volna meg? — Gautsch elveszítette a „nép” bizalmát, írta évtizedek múltán báró Beck, a későbbi miniszterelnök, Gautsch sokat emlegetett állhatatlanságára hivatkozva.⁸⁵ A miniszterelnök törvénytervezete egyszerre vívta ki a németek, a csehek és a lengyelek legnagyobb ellenszenvét — írta a felsőházi liberális ellenzék vezetője, Ernst Plener.⁸⁶ Valóban 1906 tavaszán Gautsch népszerűtlen volt Ausztriában. A személye felé irányuló ellenszenvnek bizonyára nem csupán morális indítékai voltak. Lemondásának nagyobb súlya volt annál, semhogy a választópolgárok ellenszenvének fel kellett volna áldozni őt. Gautsch megkezdte a tárgyalásokat a lengyel konzervatívokkal. Autonómia követelésük azonban elháríthatatlan akadályokat gördített a megegyezés útjába. A miniszterelnök nem engedhetett a lengyel igényeknek, amelyek távolabbi kihatásukban rendkívül veszélyesek lehettek; a dualizmus rendszerét kockáztatva, hasonló törekvések sorát nyithatták meg más nemzeteknél is. A miniszterelnök nem vállalkozhatott arra, hogy az általános választójog proklamálása után még egy birodalmi alapkérdésben elkötelezze magát. Május 2-án megkapta felmentő levelét: „Kedves báró Gautsch! Nehéz körülmények között újra és újra önfeláldozással és hazafias odaadással követte hívásomat. A legutóbbi időben kiemelkedő érdemeket szerzett sikeres fáradozásaival, hogy a Reichsrat tevékenységét újjáélessze. Az a felemelő tudat töltheti el Önt, hogy neve örökre összefonódott a Reichsrat alapjainak megreformálásával. Köszönetet mondok Önnek fáradozatlan és önzetlen munkájáért . . .”⁸⁷

Nagyobb elismerés volt ez annál, mint ami az udvari konvenció szerint a császári kegyben megtartott nyugalmazott miniszternek kijárt. Gautsch nem a császár különös kegyeltje volt, hanem mi-

⁸⁵ Max Vladimír Beck, *Der Kaiser und die Wahlreform*. Erinnerungen an Franz Joseph I. (Szerk.) E. Ritter von Steinitz. Berlin 1931. 205. l.

⁸⁶ Plener, i. m. III. k. 359. l.

⁸⁷ Wien, Staatsarchiv, Kabinettskanzlei 1394/1906. Idézi Czedik, i. m. III. k. 28. l.

niszterelnök, „akinek neve örökre összefonódott a Reichsrat alapjainak megreformálásával.” A régóta ismert és többször idézett sorok jelentését a miniszterelnök utód, Hohenlohe levele világítja meg: „... még egy kérést kell Felsőged elé terjesztenem, amit személyesen megtenni eddig elmulasztottam. Gautsch miniszterelnök öccsellenciája erősen megrongálódott egészségét sem kímélve olyan lojálisán szolgálta Felsőgedet, hogy úgy hiszem, méltó lenne különleges uralkodói kegy kinyilvánítására. Meg kell vallanom, hogy kérésemben személyes motívum is vezet. Át kell és át akarom venni elődöm programját. Helyzetemet jelentősen megkönnyítené a parlamentben s a nyilvánosság előtt, ha lehetetlenné válna minden feltételezés, hogy báró Gautsch programja már nem élvez császári támogatást.”⁸⁸

Bár néhány nap alatt sikerült az új kormányt összeállítani Konrad Hohenlohe herceg, trieszti helytartó vezetésével, akit kiváló hivatalnoknak és szabadelvű politikusnak tartottak,⁸⁹ Gautsch felmentése még jó ideig a reform bukásának reményét táplálta. A Hohenlohe-kormány szerencsétlen pályafutása — négyhetes működés után kénytelen volt lemondani — a reform válságának hangulatát erősítette. Hohenlohe ugyan a választójogtól látszólag teljesen független buktatón esett el, valójában sorsa nagyon is hasonlított Gautschéra.

Közvetlenül az új miniszterelnök kinevezése után kitört a konfliktus a magyarokkal a vámtarifa kérdésében. A magyar koalíció áprilisi paktumában ígéretet tett az új közös vámtarifa törvénybeiktatására. Kormányra jutása után, ha már elkötelezte magát a gazdasági közösség újabb tízéves vállalására, legalább a jogi formuláknak igyekezett „nemzeti jelleget” adni: a közös vámtarifát „autonóm magyar vámtarifa” címen akarta törvénybe iktatni. Hohenlohe szembeszegült Wekerléék követelésével. A császár elnöke alatt megtartott közös miniszteri konferencián mindkét fél ragaszkodott álláspontjához; s kilátásba helyezte lemondását. Ferenc József ismételten tárgyalt Hohenlohével. Bár elismerte ellenállásának jogosságát, kérte, találjon olyan formát, amivel kielégítheti a magyar koalíciót, s maga is kormányon maradhat.⁹⁰ Az osztrák miniszterelnök, ha az általános választójog bevezetésére vállalkozott, nem engedhetett a magyar közjogi követeléseknek.

⁸⁸ Wien, Staatsarchiv, Kabinettskanzlei 1394/1906.

⁸⁹ Joseph Redlich, *Kaiser Franz Joseph von Österreich*. Berlin 1928. 408—409. l.

⁹⁰ Leopold Chlumecky, *Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen*. Berlin 1929. 294—295. l.

Akiknek már nem volt bátorságuk vagy lehetőségük az általános választójoggal szembeszállni, azoknak a vámtarifa kérdésében Hohenlohe alkalmas támadási pontot kínált volna. — Hohenlohe benyújtotta lemondását.

A sikertelen közjáték tovább rontotta a helyzetet. A konzervatív nagybirtok felbátorodott. A császári audiencián már ilyen javaslatok születtek: kerülni kell annak látszatát, mintha az uralkodó eltért volna a választójogi reformtól. Akadjon meg a munka először a parlamentben, s ha ott végképpen nem mennek a dolgok, mintha csak ezért történt volna, a császár egy egészen más reformtervet akceptálhat. Az uralkodó egyetlen szóval sem mondott ellent — „qui tacet, consentire videtur.”⁹¹ — A következtetés kissé elhamarkodott volt.

A kormányválság megoldása nem tűrt halasztást. Báró Beck az udvari konvenciót megszegve középkék utcai ruhában sietett a Burgba a kormányalakítási feltételekről tárgyalni.⁹² Június 2-án az új kabinet közzétette hivatalos programját.⁹³ Becknek jó taktikai érzékkel sikerült egy koncentrációs kormányt, ahogy nevezte: „permanens kiegyezési konferenciát” létrehozni, német néppárti, liberális és ifjúcseh politikusokból, s a galíciai ügyek minisztere a lengyel klub konzervatív vezetője, Dzieduszycki lett.⁹⁴ Ilyen háttérrel azonnal munkához láthatott.

Július végén ismét tárgyalások kezdődtek a lengyel klub és a kormány között, s hosszú huzavona után egy titkos szerződésben kibontakoztak a megegyezés körvonalai. A kormány elfogadta a legfontosabb követeléseket: 106-ra emeljék a galíciai mandátumok számát, jelentősen terjesszék ki a helytartó hatáskörét és a lengyel nyelvhasználat jogát. A klub cserében vállalta, hogy sem a bizottságban, sem a képviselőházban nem akadályozza a munkát, s megszavazza a választójogi törvényt. A szerződés záró cikkelye köte-

⁹¹ Coudenove, a cseh helytartó beszámol Czerninnek a császárnál tet látogatásáról. Joseph Maria Baernreither, *Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen*. Fragmente eines politischen Tagebuches 1897—1917. Kiad.: Oskar Mitis. Wien 1939. 177. l.

⁹² Beck, i. m. 199—200. l., Chlumecky, i. m. 295—296. l.

⁹³ Neue Freie Presse, Morgenblatt. 1906. június 2.

⁹⁴ A német néppártot Derschatta és Prade, a liberálisokat Marchet, az ifjúcseheket Fořt és Pacák képviselte a kormányban. Figyelemreméltó, hogy a keresztényszocialisták nem vettek részt a kormányban, holott sokkal inkább egyetértettek Beckkel, különösen a választójogi reform kérdésében mint akár a liberálisok, akár a néppártiak. Ez is bizonyítéka annak, hogy Beck nem a parlamenti többségre, a politikáját valóban támogatni akaró pártokra építette minisztériumát — azaz minisztériuma nem volt a szó igazi értelmében parlamentáris kormány. (Vö. Allmayer—Beck, i. m. 135—136. l.)

lezte a feleket, hogy a megegyezést a legnagyobb titokban tartják. Ha a kormány mégis kénytelen lenne nyilvánosság előtt állást foglalni, mondjon csak annyit, hogy közigazgatási változtatásokat akar végrehajtani Galíciában a fennálló törvényes kereteken belül.⁹⁵ Nem tudjuk pontosan, ki kezdeményezte a szerződés záradékát, Beck-e vagy Dzieduszycki, aki tárcát vállalt a választójogi kormányban. A miniszterelnöknek mindenesetre szüksége volt a szerződés klauzulájára, hogy elkerülhesse azt a végzetes szituációt, amelyben a Gautsch-minisztérium is elbukott.

Beck kormányra hívásánál nem volt mellékes szempont a trónörökshöz fűződő személyes kapcsolata.⁹⁶ A többéves együttes munka, politikai nézeteik közös alakítása, egymással kölcsönhatásban, reményt táplálhatott, hogy ez egyszer Becknek sikerül megnyernie egykori tanítványát a maga politikai tervei számára, s személyén keresztül utat találhat a Monarchia konzervatív arisztokráciájához. 1906 októberében Beck kérte a trónörökösöt, tegyen közzé egy nyilatkozatot, amelyben — megvallva korábbi fenntartásait a reformmal kapcsolatban — kijelenti, hogy az események alakulása meggyőzte, osztania kell az állam mértékadó személyiségeinek nézeteit: az általános választójognak törvényerőre kell emelkednie. Ferenc Ferdinánd erre éppúgy nem volt kapható, mint néhány hét múlva arra, hogy Thunon keresztül szerezze meg a nagybirtokosok hozzájárulását a reformhoz.⁹⁷

⁹⁵ Wien, Staatsarchiv, Kabinettskanzlei, 2355/1906. A galíciai autonómia követelés fontosabb pontja: A. 1) A galíciai helytartónak legyen joga a területi hivatalok székhelyét önállóan megállapítani. 2) Vizsgálják felül a helytartó jogkörét s a fennálló törvények határain belül terjesszék ki. 3) Galíciai ügyekben valamennyi minisztériumban az eredeti akták alapján tárgyaljanak, s e célból valamennyi minisztériumban megfelelő számú lengyelül tudó hivatalnokot alkalmazzanak. 4) A galíciai tartományi hatóságoknak legyen joguk a hivatalos szükségleteket, amennyire ez lehetséges, tartomány készletekből fedezni. 5) A csendőrség a közigazgatási és bírósági hatóságokkal frásban lengyel nyelven érintkezék. (Az A 1., 3. és 4. pont a közeljövőben, a 2. azonnal megvalósítandó, az 5. októberben külön rendelkezés által.) B.) Ha a választójogi reform még ezen az ülészenakon törvényerőre emelkedik, azonnal összehívják a galíciai tartománygyűlést és a kormány kötelezettséget vállal, hogy az ott hozott törvények számára megszerzi a császári szentesítést. A tartományi hatóságoknál is azt a nyelvhasználati jogot vezetik be, ami eddig az autonóm hatóságoknál volt érvényben, kiszélesítik az oktatási autonómiát különösen a tanítóképzés területén.

⁹⁶ Rudolf Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht*. Berlin 1932. 94. 1. Beck és Ferenc Ferdinánd kapcsolatáról általában és a választójogi reform kérdésében különösen nem szükséges részletesebben szólnunk. Allmayer—Beck és Kiszling idézett művei bőséges anyagot nyújtanak.

⁹⁷ Allmayer—Beck, i. m. 148—149. 1. Kiszling, i. m. 98. 1.

Végül a császári beavatkozás súlyával sikerült elhárítani a még meglevő akadályokat. Október 23-án az uralkodó fogadta Abrahamoviczot. A lengyel klub hagyományos lojalitására hivatkozva felszólította, működjék közre, hogy a reformbizottság határidőre fejezze be tevékenységét.⁹⁸ A következő napon audienciára hívta azt az öt minisztert, aki pártokat képviselt a kormányban, s a munka meggyorsítására szólította fel őket. Ez felhatalmazás volt arra, hogy közüljék pártjaikkal az uralkodó kívánságát.

Hamarosan a császári kihallgatás után Beck valamennyi számbajövő párt és nemzet vezetőjét valóságos konklávéra hívta, kijelentette, hogy addig a résztvevők nem hagyhatják el az üléstermet, ameddig valamennyi még vitás kérdésben döntés nem születik.⁹⁹

Október 21-én a bizottság a kész törvényjavaslatot átnyújtotta a parlamentnek. 1906. december 1-én és 2-án zajlott le a tervezet harmadik olvasásának vitája; a képviselőház 194 : 63 arányban elfogadta az általános választójogot.¹⁰⁰

Az utolsó felvonás az urak házában játszódott le. A szereplők ismeretesekek, a darab vezérmotívuma s a statisztéria is. (1906 decemberében, amikor a törvényjavaslat az urak házába került, a szociáldemokrata párt ismét általános sztrájkot tervezett.¹⁰¹) A reformmunkálatok hosszú hónapjai során számos javaslat merült fel a felsőház átalakítására.¹⁰² A pairek ideges aggodalommal utasítottak el minden ilyen tervet. Ám a képviselőház reformját végülis nekik kellett elfogadni vagy elvetni, s a döntés felelősségét magukra vállalni. Az urak háza nem sok vizet zavart az osztrák politikában. Egyes tagjai ugyan, mint a politikailag hagyományosan jelentős szerepet játszó uralkodó rétegek képviselői, személyükben komoly politikai súllyal rendelkeztek. Néhány liberális, a hivatali arisztokráciához tartozó exminiszter s a földbirtokos arisztokráciának az uralkodó vagy éppen a trónörökös körül csoportosuló tagjai aktív politikai szerepet játszottak. Az urak házában azonban rendszerint félig üresek voltak, 1906 decemberében az általános rezignáció hangulata uralkodott. Voltak persze olyan régi liberális professzorok és mások, akik komolyan hittek egy demokratikus fejlődés szükségességében, abban, hogy az általános választójog csökkenteni fogja a nemzeti ellentéteket, s egy új, egészségesebb

⁹⁸ Wien, Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Direktionsakten. K. 15. 1906 23

⁹⁹ Beck, i. m. 212—213. l.

¹⁰⁰ SPA XVII. Session 1906. december 2. 40707. l.

¹⁰¹ Mommsen, i. m. 380. l.

¹⁰² Vö. 14. sz. jegyzet, továbbá Gautsch 1905. december 1-i beszéde az urak házában. Czedit, i. m. III. k. 314—316. l.

osztrák nemzeti tudatot hoz létre. Az összosztrák államhoz tartozás tudatát erősíti majd, ha a tartományokban jogfosztottak a birodalomban teljesjogú állampolgárok lesznek. Egy másik, aránylag kis csoport megmaradt a választójogi reformot teljesen elutasító állásponton. A kuriális szisztémának legfeljebb részleges módosítását volt hajlandó tudomásul venni. A többség úgy tartotta, hogy nem szabad túl messze menni a követelésekkel. Meg kell elégedni valamifajta pluralitással és a numerus clausus bevezetésével a felsőházban.¹⁰³ (Limitálják az élethosszigan kinevezett felsőházi tagok számát. A demokratikus népképviselői parlament — mondták — nyomást gyakorolhat a kormányra, s magára a császárra is, hogy megfelelő számban olyan Herrenhaus-tagokat nevezzen ki, akik az éppen napirenden levő törvényjavaslatokat fenntartás nélkül megszavazzák. A numerus clausus védelem a képviselőház demokratizmusával szemben.)

Thun egy magánbeszélgetésben figyelmeztette Becket, hogy a legfelsőbb helyről sem szabad a felsőházat presszionálni. Ez rendkívül rossz hatást váltana ki, s veszélyeztetné az állam köztisztelőtben álló személyiségeinek presztízsét.¹⁰⁴ Csakhogy a miniszterelnöknek nem volt módja arra, hogy tisztelőtben tartsa a Herrenhaus érzékenységét. Az egész játékot nem lehetett előről kezdeni. A kormány nem vállalhatta, hogy a pluralitással módosított törvényjavaslatot ismét a képviselőház elé terjessze, s ezzel egyéves munkáját áldozza fel.

Egyébként a pluralitási javaslat teljesen értelmetlen, abból legfeljebb a radikális pártoknak lenne hasznuk — írta Beck a császárnak —, azok rendelkeznek maradéktalanul híveikkel, ők vezetik utolsó emberüket is az urnák elé, a kettős szavazat csak az ő erejüket növelné. És éppen a reform célját nem érnék el, hogy elcsendesítsük a reformmozgalmat és ezzel megteremtsük egy felfelé ívelő gazdasági és kulturális tevékenység lehetőségét a parlamentben. A módosítás csak a választójogi küzdelem új szakaszát nyitná meg; a harcot a pluralitás ellen.¹⁰⁵

A reformellenzék utoljára 1906 decemberében kísérelt meg támadást. A cseh konzervatív nagybirtokosok, köztük nem kisebb ember, mint a Monarchia külügyminisztere Aerenthal, indítottak akciót a császár megnyerésére. Köztudomású volt, hogy ez a tár-

¹⁰³ Plener, i. m. III. k. 360—61. l. Czedik, i. m. III. k. 401—403. l. Jenks, i. m. 132. l.

¹⁰⁴ Molisch, *Briefe zur deutschen Politik*. 378—380. l.

¹⁰⁵ Wien, Staatsarchiv, Kabinettskanzlei, Direktionsakten K. 15, 23/1906. 1906. dec. 13-án a miniszterelnöknek az uralkodóhoz írt leveléhez kapcsolt „Situationsbericht”.

saság a trónörökös köre, társadalmi és politikai szempontból egyaránt.¹⁰⁶ Beck sietve kért segítséget a császártól. Fogadja el a numerus clausus törvényét s kompenzációként az urak házából követelje meg a reform megszavazását.¹⁰⁷ A döntő mozzanat Thun 1906. december 21-i beszéde volt. A legfelsőbb akaratnak engedelmességgel ő, aki elsőként fújt riadót a reform ellen, kijelentette: semmi kilátás arra, hogy a képviselőház a pluralitási javaslatot elfogadja. Így a hozzá való ragaszkodás a reformmunkálatok teljes kudarcát jelenthetné. A felelősséget ezért nem vállalhatjuk. „Ahogy a dolgok ma állnak, meg kell szavazni (a törvényjavaslatot), de nehéz és vérző szívvel teszem.” A felsőház követte Thun példáját.¹⁰⁸

1907. január 26-án a császár szentesítette az általános választójog törvényét.

¹⁰⁶ Wien, Staatsarchiv, Kabinettskanzlei, Direktionsakten K. 15. 23/1906. Beck dec. 6-i levele az uralkodóhoz. Továbbá Beck, i. m. 218–219. l. Kiszling, i. m. 99. l.

¹⁰⁷ Beck dec. 6-i levele az uralkodónak, I. 106. sz. jegyzet. A numerus clausus elfogadása elég sok problémát okozott. A kormánynak kerülnie kellett azt a látszatot, hogy alkudozik az urak házával. Félő volt, hogy a császár, mint uralkodói hatalmának korlátozását, elveti a javaslatot. Ferenc József azonban hamarosan hozzájárulását adta. Így a választójogi reformtól függetlenül iktathatták törvénybe (nem annak feltételeként), hogy az élet-hossziganra kinevezett felsőházi tagok száma minimum 150, maximum 170 legyen. Wien, Staatsarchiv, Kabinettskanzlei 3768/1906; Molisch, *Briefe zur deutschen Politik*. 378–380. l. Czedik, i. m. III. k. 403. l. Sassmann, i. m. 190. l.

¹⁰⁸ Max Beck, i. m. 220. l. Allmayer—Beck, i. m. 153. l. Kiszling, i. m. 99. l.

Sokéves küzdelem, újságok cikksorozatai, jogászok, politikusok, történészek értekezései, éjszakába nyúló viták munkásotthonokban és főúri szalonokban, parlamenti csetepaték előzték meg a választójogi reform törvényét. A császár és a szociáldemokraták, Lueger és Dzieduszycki a birodalom fejlődésének új korszakát várták — ha eltérő tartalommal is. A reform nem nyitotta meg a Monarchia fejlődésének új, demokratikus korszakát. Létrejött mégis a demokratizmus erejét és győzelmét bizonyította: a polgári jogok egyik sarkalatos tényezőjét szentesítették a császárbirodalomban. Az általános választójog nem „szolgáltatta ki” a Monarchiát a szlávoknak — amitől a német pártok tartottak, de jelentős lépés volt a nemzetek politikai jogainak biztosítása felé.

Az 1907. évi 15/7 tc. választójogot adott minden 24. életévét betöltött férfinak, aki osztrák állampolgársággal rendelkezik, s legalább egy esztendeje a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok egyazon községében vagy nagybirtokán él.¹ A reform megszüntette a feudalizmusból örökölt kuriális szisztémát, s valójában ez volt a legnagyobb érdeme. A városi és községi választókörzetek elhatárolása azonban a kuriális rendszer egy elemének konzerválása volt. Míg a városokban átlagban 32 ezer lakos választott egy képviselőt, a vidéki kúriákban 50 ezer.² Ha figyelembe vesszük, hogy városi körzetek csak a fejlettebb tartományokban, illetve nemzeteknél voltak nagyobb számban, nyilvánvaló, hogy a társadalmi és nemzeti kedvezésnek egyaránt lehetőséget nyújtott a kétfajta választókörzet megkülönböztetése (21. tábla).

¹ Ez a megszorítás, valamint az, hogy az aktív katonai szolgálatban lévők nem választhatnak, a 24 éven felüli férfilakosság 10%-át zárta ki a választójogból. Számításainkat Heinrich Rauchberg, *Die Statistischen Unterlagen der österreichischen Wahlreform*. Brünn 1907. 65. l. XVI. táblája, valamint az *Österreichische Statistik* (Öst. Stat.) XCI. k. I. füzet. Berufsstatistik der Wahlberechtigten bei der Reichsratswahlen im Jahre 1907. 57. l. alapján végeztük. Az egyhelybenlakási census felemelése 6 hónapról egy évre ellentétben állt a reformterv alapelveivel, amely szerint mindazoknak, akik korábban az V. kúriában választhattak, az új törvény szerint is biztosítani kellett a választójogot.

² Rauchberg, i. m. 63—64. l. XV. tábla.

21. TÁBLA

A városi és községi választóközrzetek megoszlása³

nemzetek	városban	községben
	él minden 100	állampolgárból
német	41,6	58,4
cseh	29,5	70,5
lengyel	18,8	81,2
ukrán	5,5	94,5
szlovén	5,4	94,6
szerb és horvát	—	100,0
román	10,5	89,5
olasz	24,8	75,2
átlag	27,2	72,8

A korábbi rendszerrel ellentétben azok a városok, amelyek kisebbek voltak annál, hogy önállóan alkothattak volna egy választóközrzetet, nem a környező községekkel, hanem a legközelebb eső városokkal delegáltak közös képviselőt. Így óvták a vidéki lakosságot a szociáldemokrata „fertőzéstől”.⁴

Többszöri módosítás után az 1907. évi 15/6 tc. 516-ra emelte a képviselőházi mandátumok számát. A korábbi gyakorlatnak megfelelően a mandátumok felosztásánál a lakosság számán túl a tartomány adófizetését vették figyelembe — ismét a gazdaságilag erősebb területeknek, ill. nemzeteknek javára. E kombináció eredményezte azt a rendszert, amely — mint az egész választójogi mechanizmus — a Monarchia felbomlásáig változatlan maradt. (22. tábla)

1907 nyarán írtak ki először választásokat a reformtörvény alapján. Feszült várakozás s az ellentábor szorongó aggodalma kísérte az eseményeket. A császárbirodalom „népparlamentje” nem lett forradalmi konvent. Csizmák dübörgése sem verte fel a ház oszlopcsarnokát. Mégis valami új kezdődött itt, vagy legalábbis az avult véget érni látszott. S ha ismét a számok tanulságához fordulunk, amelyek ez esetben is a legplasztikusabb képet nyújtják, nem messzemenő következtetésekért tesszük, csak annak megállá-

³ Rauchberg, i. m. 30. l. az 1900-as népszámlálás alapján.

⁴ Ld. *Victor Adlers Aufsätze, Reden und Briefe*. X. füzet. Wien 1929. 297. l. Görz—Gradiskában, Karintiában és Krajnában csak a tartományi fővárosok tartoztak városi választóközrzetbe, Isztriában és Dalmáciában pedig csak községi közrzetek voltak. Alois Czedik, *Zur Geschichte der k. k. österreichischen Ministerien 1861—1916*. III. k. Teschen, Wien, Leipzig 1920. 384. l.

pítására, érintette-e az általános választójog az osztrák politikai vezetőréteg egy jelentős csoportjának, az országgyűlési képviselőknek társadalmi arculatát.⁶ (23. és 24. tábla)

Az osztrák képviselőház társadalmi-foglalkozási megoszlásának arányai feltűnő változást mutatnak. Mindenekelőtt szembeötlő homogenitást: a parlamentben a birtokos és a különböző értelmiségi-hivatalnok-elemek szinte kizárólagos szerepre jutnak, s ebben alig van eltérés az egyes nemzetiségek között. Az európai parlamentnek ez a megszokott összetétele, amelytől az érdekképviselési rendszer következtében korábban az osztrák képviselőház eltért. Egységes tendenciaként mutatkozik a birtokos elemek jelentős, 10%-os visszaszorulása, és amennyire adataink e vonatkozásban megbízhatóak, elenyésző számra, alig fél százalékra esik a nagybirtokos képviselők aránya. Ezek zöme továbbra is Galíciából kerül ki. Az aktív tőkésék részvétele a régi parlamentben a II. kúria következménye volt, s szintén inkább a régi, mint az 1907-es állapotokat tekinthetjük speciálisan osztrák jelenségnek.

Nemzetek közti számottevő eltérés legfeljebb a mindenütt döntő szerepet játszó értelmiségi-hivatalnok kategória részletesebb elemzésével mutatható ki. (25. tábla) Mivel az „értelmiségi” meglehetősen általános megjelölés, önmagában keveset, sőt lényegében semmit sem mond arról, hogy az adott delegátus milyen érdekek képviselője, még olyan általánosságban sem, ahogy a kispolgár, tőkés, vagy birtokos kategória meghatározhatja azt. Ezen a ponton kénytelenek vagyunk a fenti táblázatokban nem szereplő, a pusztán társadalmi tényezőkön kívüli szempontokat is bekapcsolni vizsgálódásainkba. A német értelmiségi képviselők jó harmadát újságírók, szerkesztők, ügyvédek adják, azaz egy lényegében hivatásos politikus réteg. Igen sok különböző szintű tanár kerül a parlamentbe, nacionalista pártok és mozgalmak képviselésében, vagy legmagasabban kvalifikált egyetemi tanárok és állami hivatalnokok mint a liberális párt küldöttei. A cseh értelmiségi képviselők nagy része szintén újságíró-szerkesztő, számos cseh szociáldemokrata a szakszervezeti vagy pártapparátusban, vagy a mozgalomhoz tartozó lapoknál dolgozik. (Úgyanez a német szociáldemokratákra is vonatkozik.) A szlovének, ukránok, szerbek és horvátok papokat és tanárokat delegálnak a birodalmi parlamentbe — a nemzeti fejlődésnek abban a stádiumában vannak, amikor ezek az értelmi-

⁶ A képviselőházak foglalkozási megoszlására vonatkozó táblázatokat Gustav Kolmer és Arthur Wilhelm parlamenti almanachjai alapján állítottuk össze. (Az előbbi: *Das neue Parlament. Parlamentarisches Jahrbuch*. Wien 1897; az utóbbi: *Die Reichsrats-Abgeordneten des allgemeinen Wahlrechtes*. Wien 1907.)

22. TÁBLA

A mandátumok felosztása a tartományok között⁵

Tartományok	Választási körzet	Mandátumok száma								
		német	cseh	lengyel	ukrán	szlovén	szerb és horvát	olasz	román	együtt
Alsóausztria	város	43								43
	község	21								21
	együtt	64								64
Felsőausztria	város	6								6
	község	16								16
	együtt	22								22
Salzburg	város	3								3
	község	4								4
	együtt	7								7
Stájerország	város	11								11
	község	12				7				19
	együtt	23				7				30
Karintia	város	1								1
	község	8				1				9
	együtt	9				1				10
Krajna	város	—				1				1
	község	1				10				11
	együtt	1				11				12
Trieszt	város							4		4
	község					1				1
	együtt					1		4		5
Görz és Gradiska	város							1		1
	község					3		2		5
	együtt					3		3		6

Isztria	város								—	6
	község				1	2	3			6
	együtt				1	2	3			6
Tirol	város	5						2		7
	község	11						7		18
	együtt	16						9		25
Vorarlberg	város	1								1
	község	3								3
	együtt	4								4
Csehország	város	21	33							54
	község	34	42							76
	együtt	55	75							130
Morvaország	város	10	10							20
	község	9	20							29
	együtt	19	30							49
Szilézia	város	5		1						6
	község	4	2	3						9
	együtt	9	2	4						15
Galícia	város			34						34
	község			44	28					72
	együtt			78	28					106
Bukovina	város	4			1					5
	község				4			5		9
	együtt	4			5			5		14
Dalmácia	város									—
	község						11			11
	együtt						11			11
Összesen	város	101	43	35	1	1	—	7	—	197
	község	123	64	47	32	23	13	12	5	319
	együtt	233	107	82	33	24	13	19	5	516

23. TÁBLA

A képviselők foglalkozási megoszlása az 1907-es választások alapján

Nemzetiség	Birtokos		Tőkés		Kispolgár		Munkás		Értelmiségi		Egyéb		Összesen	
	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
német	65	27,9	5	2,1	21	9,0	—	—	137	58,9	5	2,1	233	100
cseh	31	29,0	3	2,8	1	0,9	2	1,9	70	65,4	—	—	107	100
lengyel	29	35,4	1	1,2	1	1,2	—	—	51	62,2	—	—	82	100
szlovén	9	37,5	—	—	—	—	—	—	15	62,5	—	—	24	100
szerb és horvát	—	—	—	—	—	—	—	—	13	100,0	—	—	13	100
ukrán	3	9,1	—	—	—	—	—	—	30	90,9	—	—	33	100
román	—	—	—	—	—	—	—	—	5	100,0	—	—	5	100
olasz	1	5,3	—	—	1	5,3	1	5,3	15	78,8	1	5,3	19	100
Összesen	138	26,7	9	1,7	24	4,7	3	0,6	336	65,2	6	1,1	516	100

24. TÁBLA

A képviselők foglalkozási megoszlásának alakulása az 1897 és az 1907 évi választások alapján

Nemzetiség	Birtokos		Tőkés		Kispolgár		Munkás		Értelmiségi		Egyéb	
	1897	1907	1897	1907	1897	1907	1897	1907	1897	1907	1897	1907
német	33,7	27,9	7,3	2,1	12,2	9,0	2,4	—	40,0	58,9	4,4	2,1
cseh	40,0	29,0	7,1	2,8	7,1	0,9	4,7	1,9	38,8	65,4	2,3	—
lengyel	50,7	35,4	4,2	1,2	1,4	1,2	—	—	40,8	62,2	2,9	—
szlovén	22,2	37,5	5,6	—	—	—	—	—	66,6	62,5	5,6	—
szerb és horvát	9,1	—	—	—	—	—	—	—	90,9	100	—	—
ukrán	18,2	9,1	—	—	—	—	—	—	81,8	90,9	—	—
román	20,0	—	—	—	—	—	—	—	60,0	100	20,0	—
olasz	26,3	5,3	15,8	—	—	5,3	—	5,3	57,9	78,8	—	5,3
Átlagban	35,8	26,7	6,6	1,7	7,5	4,7	2,1	0,6	44,5	65,2	3,5	1,1

25. TÁBLA

Az értelmiségi képviselők foglalkozási megoszlása⁷

Nemzet	Értelmiségi							Hivatalnok					össze- sen	
	tanár	pap	orvos	mér- nök	szer- kesztő	ügyvéd	össze- sen	áll. hív.	bíró	tarto- mányi hív.	magán hív.	szak- szerv. és párt- alk.		össze- sen
német	23	13	6	—	27	15	84	11	3	9	14	16	53	137
cseh	9	7	2	3	17	12	50	2	2	5	4	7	20	70
lengyel	10	7	4	3	7	9	40	4	4	1	1	1	11	51
szlovén	2	4	—	—	1	3	10	1	1	—	3	—	5	15
szerb és horvát	—	6	—	—	1	3	10	1	1	1	—	—	3	13
ukrán	7	4	—	—	3	13	27	—	2	1	—	—	3	30
román	—	—	—	—	—	—	—	2	1	2	—	—	5	5
olasz	—	4	—	1	2	3	10	1	1	—	3	—	5	15
Összesen	51	45	12	7	58	58	231	22	15	19	25	24	105	336

⁷ Kolmer, i. m., Wilhelm, i. m.

ségi rétegek állnak a nemzeti s az attól élesen el nem határolható klerikális, keresztényszocialista mozgalom élén (különösen a szlovéneknél.)

Elemzésünk végtanúságaként egyetlen szerény eredményt konstatálhatunk: az általános választójog kiszorította az osztrák parlamentből, vagyis az aktív politikai tevékenység egy meghatározott területéről azokat a rétegeket, amelyeknek jelenlétét korábban a kuriális szisztéma biztosította. Az érdekképviselési rendszer felszámolása az érdekek képviselésének ezt a korszerűtlenül árulkodó formáját eltávolította a birodalmi parlamentből.

*

A nemzeti erőviszonyok szabályozása volt kezdettől fogva az osztrák parlamentarizmus legfontosabb problémája. A jól működő mechanizmus schmerlingi eszméje vezette a mindenkori kormányok reformtervét, Taaffeét éppúgy, mint utóbb Gautschét, Beckét. A parlamentet nem szabad kiszolgáltatni a számok mechanikus uralmának — hirdette a miniszterelnök 1905-ben — azaz, a nemzetek arányosan egyenlő részvétele a népképviselési parlamentben sem valósulhat meg.⁸ A német hegemonia mesterséges védelme szolgálta volna az annyira óhajtott parlamenti békét, a törvényhozás alkotó tevékenységét? — A dualista állam megmerevedett rendszerének érinthetetlen része volt a német szupremácia alkotmányos védelme. Az új törvény annyit áldozott ebből, amennyi az általános választójog bevezetésének feltétlen következménye volt. Az egyenlőtlen nagyságú választókerületek, a tartományok gazdasági és kulturális színvonalának figyelembevétele nem ellensúlyozhatta azokat a hátrányokat, amelyeket a kuriális szisztéma megszünte okozott a németiség számára. A német—román blokk elveszítette abszolút fölényét, a háttérbe szorított nemzetek nagyobb politikai szerephez jutottak, csökkent a nem képviselt nemzeti kisebbségek száma.⁹ Jelentős eltolódás következett be pl. a lengyel és az ukrán mandátu-

⁸ A kormány megvallott szándéka volt a tartományok gazdasági színvonalának figyelembevétele. A mandátumok felosztásánál a Landok és nemzetek adófizetésének nagysága meghatározó tényező volt.

⁹ A rendezés jelentős eredménye volt a „nemzeti kisebbség hatékony védelme”; az a többé-kevésbé következetesen végrehajtott elv, hogy nemzetileg egységes választókerületeket hozzanak létre. (Ennek maradéktalan megvalósítását többek között objektív tényezők is gátolták.) A nem képviselt nemzeti kisebbség aránya 7%-ról 5,1%-ra csökkent, a németeknél 2,5, a csehekénél 2,6, a szlovénekénél 9,7, a horvátoknál 12,7, az olaszoknál 7,6 és a románoknál 11%-ra. Rauchberg, i. m. 26—27. l.

mok arányában, aminek oka részben közvetlenül a választójog általánosítása, részben a galíciai nemzeti kisebbség képviselőinek biztosítása volt. (26. tábla)

26. TÁBLA

A lakosság és a képviselők nemzeti megoszlásának százalékos aránya¹⁰

nemzet	mandátum 1897-ben	lakosság (1900)	mandátum 1907-ben
német	48,2	35,6	45,2
cseh	20,0	23,1	20,7
lengyel	16,7	16,8	15,9
ukrán	2,6	13,2	6,4
szlovén	4,2	4,8	4,6
szerb és horvát	2,6	2,8	2,5
olasz	4,5	2,8	3,7
román	1,2	0,9	1,0

} 46,1   } 50,1

Figyelemre méltó, hogy a reform előkészítése során olyan intézkedésekre került sor, amelyek hozzájárulhattak a nemzeti kérdés rendezéséhez, a nemzeti kiegyezés létrejöttéhez az egyes tartományokon belül. Morvaországban 1905-ben a Landtag városi, községi és általános kúriájában, ill. a Reichsrat választóköreibben elhatárolták a német és a cseh területeket, s közigazgatási autonómiát vezettek be.¹¹ Az ún. morva kiegyezés példájára hasonló intézkedésekre került sor 1910-ben Bukovinában, majd közvetlenül a háború előtt Galiciában is.¹² A kormány jelentős erőfeszítéseket tett arra, hogy a kis tartományokban, ahol a nemzeti viszály, ha kevésbé láthatóan is, gyakran hevesebben tombolt, elősegítse a nemzeti megegyezés létrejöttét, hogy ezzel az összbirodalom szilárdabb támaszhoz jusson.¹³

*

¹⁰ A lakosság megoszlása az 1900-as népszámlálás adatai szerint. Rauchberg, i. m. 59. l. XI. tábla.

¹¹ A morva kiegyezés jelentőségéről: (Szerk.) Karl G. Hugelmann, *Das Nationalitätenrecht des alten Österreich*. Wien, Leipzig 1934. 232. l. Czedik, i. m. III. k. 95. l. közli a császár levelét a morva helytartóhoz, amelyben a kiegyezést méltatja. Ld. továbbá Rudolf Wierer, *Der Föderalismus im Donauraum*. Graz, Köln 1960. 131. l. Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie*. Graz, Köln 1964. II. k. 229. l.

¹² Hugelmann, i. m. 243–246. l. Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*. II. k. Graz, Wien, Köln 1962. 506–507. l.

¹³ Rudolf Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht*. Berlin 1932. 131–132. l.

A reform közvetlen hatása politikai természetű volt, a pártok választási eredményeiben mutatkozott meg. A századelő választásait elemezve néhány tényezőre előzetesen figyelniünk kell. A politikai pártok jellege, programja az évek folyamán átalakult. Jellegzetes példája ennek a liberális párt fejlődése. Erőteljes nacionalizálódása már az 1890-es években megindult. Ez a folyamat fokozatosan vezetett el a német nemzeti szövetséghez való csatlakozásához, ill. az önálló liberális párt megszűntéhez (amiről alább még szólunk). A liberális párt előbb ténylegesen, majd formailag is lemondott „nemzetfelettségéről,” azaz osztrák nemzeti tudata németté vált. (Ez az osztrák nemzeti tudat — mint a dualista Monarchia is — mindig feltételezte a német hegemoniát Cislajtániában). Lassacskán liberális alapelveit is feladta. A párt, amelyben korábban a zsidó értelmiség és nagypolgárság nem kis szerepet játszott 1910-ben, hogy csatlakozhassék a német nemzeti szövetséghez, szankciót fogadott el a zsidóság háttérbeszorításáról.

Hasonló átalakulás ment végbe a keresztényszocialista pártban. Az ellenzéki Lueger, ha demagógiával, mégis elsősorban szociális programot hirdetett. A birodalmi székváros vezető pártja, amely egykori ellenfelével, a katolikus centrummal is megtalálta a kompromisszum lehetőségét, udvarképes párttá szelidült. Az évek folyamán átfogó nemzeti programot fejtett ki: a német érdekek védelmét nagyosztrák alapon, s így az összbirodalom legbiztosabb támaszának vallhatta magát. (Logikailag olyan következtetés látszana helyesnek, hogy a liberális párt „államfenntartó” szerepét, amikor az a német nacionalizmushoz csatlakozott, a keresztényszocialisták veszik át. A valóságban nem így történt. A tényleges politikai irányításban továbbra is számos régi típusú liberális működött, pl. a birodalom keleti felével való érintkezésben csak ők jöhettek számításba.) — Mindebből további következtetések adódnak: pusztán a pártok választási eredményei alig nyújtanak lehetőséget a parlamenti politikai erőviszonyok vizsgálatára, feltétlenül figyelembe kell venni, hogy maguk a pártok milyen új politikai törekvések képviselői lettek. Továbbá az osztrák politikának számos terrénuma volt, ahol a parlamenti erőviszonyok alakulása alig hathatott. A Monarchia külpolitikájának abszolutista irányítása köztudomású, s a két birodalomfél érintkezését sem lehetett kitenni az osztrák parlament szelvé változásainak.

Végül arra szeretnénk utalni, hogy a parlamenti politikai *fejlődés tendenciáját* szeretnénk vázolni, ami azonban csak nagyobb távon ragadható meg. (Az egyes választások eredményeit számos, gyakran apró tényező határozza meg, mint 1911-ben Lueger halála s az utódok marakodása a keresztényszocialista párt vereségét.)

A felsorolt tényezők vizsgálatunk egzaktságának korlátait bizonyítják, valamint azt, hogy az osztrák politikai uralmi rendszer következtében a parlamenti választás eredményének a politika tényleges irányításában egyáltalán nincsen kizárólagos, gyakran döntő szerepe sem. Mégis egy nép politikai tudata — hangulata alakulásának egyik legjobban megragadható mozzanata, s mint ilyen, feltelesen érdeklődésre tarthat számot. (27. tábla)

27. TÁBLA

A választási eredmények alakulása¹⁴

A pártok neve	1897	1901	1907	1911
Liberális párt	35,1%	30,7	8,2	
Német nacionalista pártok a Schönerer csoporttal	22,4%	33,2**	27,5	46%***
Német klerikális (katolikus konzervatív, később Centrum) párt	21,5%	14,1	12,9	} 41,2% } 32,6%
Keresztényszocialista párt	13,2%	12,2	28,3	
Szociáldemokrata párt	—	4,9	21,4	18,9%
Egyéb	7,8%*	4,9	1,7	2,5%
Összesen	100%	100%	100%	100%

* a szociáldemokraták az egyéb kategóriában szerepelnek.

** ebből a Schöner csoport 6,8%.

*** a Deutscher Nationalverband 44,2%-át, a Schönerer csoport, amely nem tagja a Nationalverbandnak 1,8%-át szerzi meg a mandátumoknak.

Az 1901-es választások jelentős eltolódást hoztak a régi politikai erőviszonyokhoz képest. A megelőző két év különösen kiéleződött nemzeti harcai a nacionalista, sőt a szélsőségesen nacionalista pártok fellendülését eredményezték, mandátumaik aránya több, mint tíz százalékkal gyarapodott. Az előretörés különösen a cseh tartományokban volt számottevő. (Itt a német nacionalisták még szociáldemokrata mandátumokat is elhódítottak,¹⁵ ami ismételen

¹⁴ Az 1897-es választás eredményeire l. korábbi fejezetünket; az 1901-es választás adatai: Öst. Stat. LIX. k. 3. füzet XXXII. l. az 1907-es választás adatai: Öst. Stat. LXXXIV. k. 2. füzet. Die Ergebnisse der Reichsratswahlen im Jahre 1907. Wien 1908. XVIII—XIX. l. az 1911-es választás adatai Öst. Stat. Neue Folge 7. k. 1. füzet. Die Ergebnisse der Reichsratswahlen . . . im Jahre 1911. Wien 1912. 8—12. l.

¹⁵ Hans Mommsen, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Das Ringen um die Supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867—907) Wien 1963. 343—44, 390. l.

hozzájárult ahhoz, hogy a cseh szociáldemokraták a maguk elméleti és gyakorlati politikájukban is helyet adjanak nacionalista szempontoknak.)

Schönerer csoportja, amelynek soha korábban számottevő parlamenti bázisa nem volt, 21 képviselőt vonultatott fel. Ha ez a választási siker rövidéletű volt is (Schönerer hamarosan szakít, részben személyes okok miatt, a párt másik vezető alakjával Wolffal, aki majd önálló és valamivel mérsékeltebb politikát folytat), az ország pillanatnyi politikai hangulatára, a nacionalizmus általános és erőteljes térhódítására igen jellemző. Schönerer politikai szerepe egyébként is érdekes. Befolyása korántsem mérhető parlamenti súlyával. Meghirdetett programja nem volt tömegmozgósító. A Németországgal való vámszövetség lényegében nem szolgálta az elmaradottabb Ausztria gazdasági érdekeit, a „Los von Rom” jelszava zavarta az osztrák kispolgárság, kispolgári értelmiség vallásos meggyőződését, a faji alapon meghirdetett antiszemitizmus a XX. század elején még idegenül hangzott Európában, s a rendkívül erőteljes germanizálási szándék, a német szupremácia a szláv többségű, mégiscsak polgári parlamenttel rendelkező Ausztriában nem lehetett tömegeket toborzó parlamenti párt politikai programja. A Schönerer csoport parlamenti előretörése valóban csak futó politikai közhangulat volt. A párt szerepe nem parlamenti tevékenységében, a törvényhozásra gyakorolt befolyásában mutatkozott meg, hanem ideológiai hatásában; a szélsőséges nacionalizmus propagálásában, s ebben tartós sikereket ért el.¹⁶

Az 1907-es választások a pártviszonyok átalakulását eredményezték az osztrák parlamentben. Az általános választójog bevezetésének hatása leginkább itt mutatkozott meg. (28. tábla)

A szociáldemokrata párt a bécsi rendőrség jelentése szerint győzelmi tudatának fitogtatásával indult a választási harcba, hogy négy évtizedes agitációs és szervező tevékenységének gyümölcsét learassa.¹⁷ Valóban négy és félmillió szavazatból több, mint egy milliót kaptak a szociáldemokraták. 87 képviselővel vonulhattak be az új parlamentbe. A megváltozott körülmények következtében a párt ellentmondásos helyzetbe került. A parlament csak átmenetileg nyerte vissza működéskéességét. Beck utóda Bienertől mind gyakrabban fordult szükségrendeletekhez. A szociáldemok-

¹⁶ Az 1901-es választás eredményeire és a Schönerer csoport előtörésére l. Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*. VIII. k. Wien, Leipzig 1914. 140–142. l., Kann, i. m. I. k. 100–102. l.

¹⁷ Ludwig Brügel, *Geschichte der Österreichischen Sozialdemokratie*. V. k. Wien 1925. 33. l.

28 TÁBLA

*A parlament német pártjai az 1907 évi választások alapján*¹⁸

Tartomány	Választó körzet jellege	keresztény-szocialista párt	centrum párt	haladó párt	néppárt	freiall-deutsch párt	alldeutsch párt	agrárius párt	szociál-demokrata párt	egyéb	összesen
Alsóausztria	város	23		2	1				16	1	43
	község	21									21
	összesen	44		2	1				16	1	64
Felsőausztria	város		1		2				3		6
	község		16								16
	összesen		17		2				3		22
Salzburg	város				3						3
	község		4								4
	összesen		4		3						7
Stájerország	város				3		1		6	1	11
	község	3	9								12
	összesen	3	9		3		1		6	1	23
Karintia	város				1						1
	község	1			5				2		8
	összesen	1			6				2		9
Krajna	város										
	község							1			1
	összesen							1			1

Tirol	város	2			2			1		5	
	község	11								11	
	összesen	13			2			1		16	
Vorarlberg	város	1								1	
	község	3									
	összesen	4								4	
Csehország	város			5	2	5	1		8		21
	község			1	1	6	1	16	8	1	34
	összesen			6	3	11	2	16	16	1	55
Morvaország	város			6	3				1		10
	község	1		2	3	1			2		9
	összesen	1		8	6	1			3		19
Szilézia	város			2	1	1			1		5
	község				2			1	1		4
	összesen			2	3	1		1	2		9
Bukovina	város			1				1	1	1	4
	község										
	összesen			1				1	1	1	4
Összesen	város	26	1	16	18	6	2	1	37	3	110
	község	40	29	3	11	7	1	18	13	1	123
	összesen	66	30	19	29	13	3	19	50	4	233

¹⁸ Elemzésünket, mint eddig is a német pártokra korlátozzuk. Összeállításainakat Wilhelm idézett évkönyve és az 1907-es választási statisztika alapján készítettük. Öst. Stat. LXXXIV. k. 2 füzet. XVIII.—XIX. 1.

rácia a mindenkori kormányokkal szemben védelmezte a parlamentarizmus intézményét, mint a Monarchia államgépezetének egyetlen demokratikus elemét, s ezzel tudatosan államfenntartó (a Habsburg Monarchiát fenntartó) pártnak vallotta magát. Kétségtelen, hogy a párt tekintélye megnövekedett. A német liberális történész Charmatz azzal vigasztalta magát a választási eredmények láttán, hogy a szociáldemokrata párt győzelme nemcsak a munkásosztályé, hanem a demokratizmusé és a polgári szabadságvívó is, szemben a hatalmasra növekedett klerikalizmussal.¹⁹

1907-ben ugyanis a keresztényszocialista párt pályafutásának csúcspontjára érkezett. Abszolút parlamenti fölényét a konzervatívokkal kötött választási kompromisszumának, majd a két párt 1907. július 10-én bekövetkezett fúziójának köszönhetette.²⁰ Hosszú hallgatás után a század elején a párt kétszer tette közzé politikai céljait: 1905-ben Eggenburgban (erről korábban szóltunk) s 1907. március 10-én Bécsben.²¹ A két program azonos jellegű volt. Központi gondolata a birodalmi reform, a Magyarországhoz való viszony rendezése, a magyarországi nemzetiségek elnyomása elleni tiltakozás — az eggenburgi szellemben. A régi jelszavak — a kisipar védelme, szociális intézkedések — vagy teljesen kimaradtak, vagy ha a megszokás erejéből teret kaptak is, súlyuk, fontosságuk elenyészett. A keresztényszocialista párt győzelmét új nemzeti programjának köszönhetette; a nagysztrák gondolatnak, amely a Habsburg Monarchia államhatárai közt akarta megerősíteni a birodalom egységét, a német hegemonia s a történeti körülmények közt immár elengedhetetlennek látszó területi nemzeti autonómia valamilyen kombinációjával. Dualizmusellenessége, a nemzeti jogok hirdetése demagógia volt, mint egy évtizede társadalmi programja.

¹⁹ Richard Charmatz, *Deutsch-österreichische Politik. Studien über den Liberalismus und über die auswärtige Politik Österreichs.* Leipzig 1907, 239. l. A szociáldemokrata párt választási eredményeiről l. még И. П. Трайнин, *Национальные противоречия в Австро-Венгрии и её распад.* Ленинград. 1947. 199—200. l.

²⁰ Hogy Hohenwart nem is olyan késői utódai Luegernél kerestek menedéket, ez annak bizonyítéka volt, hogy a meghirdetett konzervativizmus a népképviselői parlamentben nem lehetett program, s a századelő Ausztriájában a nemzeti indifferentizmus nem toborozhatott híveket. Vö.: Johann C. Allmayer-Beck, *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich.* München, Wien 1956. 158. l.

²¹ „Auf dem christlichsozialen Reichsparteitag in Wien am 10. März 1907. einmütig beschlossen und im Wahlmanifest für die allgemeinen Reichsratswahlen kundgegeben Programm der christlichsozialen Reichspartei.“ Közzéteszi Robert Miko, *Die Vereinigung der Christlichsozialen Reichspartei und des Katholisch-Konservativen Zentrums im Jahre 1907.* Diss. Wien 1949. Kézirat.

A történeti pillanatot mindkét esetben kitűnően választotta. Támadása a dualizmus ellen az 1903—1905-ös válság, majd a magyar koalíció kormányra kerülésének idején széles körben visszhangra talált, éppúgy, mint a kistulajdonosok védelmének programja a századvégen. A német néppárt az alpesi tartományokban vereséget szenvedett a keresztényszocialistáktól. De Luegernek nem szociális, hanem nemzeti programja győzedelmeskedett. Az 1907. évi választások csak a nacionalista pártok (Schönererék s a német néppárt) visszaszorulását eredményezték, nem a nacionalista jel-szavakét.

A liberális párt választási eredménye várható volt. A régi típusú parlamenti honorácior-párt sohasem törekedett modern tömegpolitikára. Választói az I. kúria alkotmányhű nagybirtokosága, a II. és III. kúria ipari-tőkés érdekű, többé-kevésbé szabad-elvű polgársága adta. A kúriák megszűntével súlyuk a parlamentben jelentéktelenné zsugorodott. Mindez nem tükrözte valóságos erejüket. A német liberálisok olyan gazdasági, politikai és kulturális pozíciókkal rendelkeztek, hogy az általános választójog legfeljebb a politikai élet egy jelentékeny, de egyáltalán nem kizárólagos területéről szoríthatta háttérbe őket.

A Monarchiában 1911-ben írtak ki utoljára képviselőházi választásokat. A megelőző évben két olyan esemény történt, amely jelentősen befolyásolta az új parlament erőviszonyait. 1910 nyarán hosszú betegség után meghalt Lueger. Életének utolsó hónapjaiban már a liberális sajtó is kora legnagyobb osztrák politikusaként méltatta, naponta közölte az orvosi jelentéseket a polgármester egészségi állapotáról. Lueger személye egy politikai irányzatot testesített meg. Osztrák-német nacionalizmusa a Habsburg Monarchia szükségleteinek felelt meg; társadalmi programja, amely antikapitalista demagógiára és demagóg antiszemitizmusra épült, a politikailag ekkor aktivizálódott középrétegeknek. A párt története és Lueger politikai pályafutása szorosan kapcsolódott egymáshoz. A vezér személyes befolyása rendkívüli volt, különösen szűkebb hazájában, Bécsben és Alsóausztriában. Mint egykor a nagy hadvezérek birodalmi, úgy hullott szét a luegeri párt a polgármester halála után. Az utódok osztózni akartak a koncon, rágalomhadjáratot indítottak egymás ellen, s ez kiábrándította a hívek jelentős részét. 1911 júniusában ünnepelt a liberális sajtó: Bécs húsz év után megszabadult a keresztényszocialista uralomtól.²²

²² Fritz Fellner, (Kiad.) *Schicksalsjahre Österreichs 1908—1919. Das politische Tagebuch Josef Redlichs*. I. k. 1908—1914. Graz, Köln 1953. 52—53, 65—67, 86—87. I. Neue Freie Presse, Morgenblatt 1911. juni. 21.

Nyilvánvalóan túl egyszerű volna a választási vereséget kizárólag a vezér halálával magyarázni. A párt bukása szorosan összefügg egy másik politikai eseménnyel: a német nemzeti szövetség megalakulásával. Az 1880–90-es években az antiliberális irányzatok, a keresztényszocialisták és a német nacionalisták párttá szerveződésével megindult a német liberális párt, az egyesült német baloldal bomlása. Bár ezt a folyamatot nagyrészt a nacionalizmus erőteljesebb térhódítása indította el (a linzi program publikálása), éppen a német nacionalizmusnak volt szüksége arra, hogy a nemzeti klubokkal szemben a német pártok is tömörüljenek. A kísérletek erre korán megkezdődtek. Az első komolyabb sikert az 1899. évi pünkösdi program jelentette, majd egy évtized múltán a német nemzeti szövetség megalakulása.²³ Követve Csehország példáját, ahol már korábban közös programot dolgoztak ki a német pártok, 1910. február 26-án a liberális, a radikális és a néppárt közös szervezetbe tömörült. A programnyilatkozatok, amelyeket ekkortájt publikáltak, kettős célt hangoztattak: nemesak „nemzeti”, hanem szabadelvű küldetést is. A két jelszó tartalmát kellőképpen megvilágítja, hogy a szövetség vezető ereje a radikális párt lett, s a liberálisok felvételének feltétele a zsidóság háttérbeszorítása volt. A keresztényszocialisták nem csatlakoztak a fúzióhoz. Valószínűleg azért, mert a szövetség antiklerikalizmusát nem lehetett összeegyeztetni Luegerék katolicizmusával. A német nemzeti szövetség az egyesült német baloldal reprodukálása volt magasabb szinten, szélsőségesebb nacionalizmussal, még kevesebb baloldalisággal és szabadelvűséggel. Csak a laza egység volt hasonló mindkét esetben.

Az új konstelláció megmutatkozott a választási eredményekben. A keresztényszocialista párt két évtizedes hódítás után visszaszorult. A bécsi és alsóausztriai vereséggel összetétele erősen megváltozott, majdnem kizárólag falusi képviselőket delegált. „A párt ma Hohenwarth és Dipauli zászlaja alatt áll — klerikális parasztpárt” — írja a Neue Freie Presse, majd így folytatja: a liberálisok számára 1891 óta minden választás vereséget hozott, most 22 új mandátumot szerezünk.²⁴ Ha ez az előretörés valójában nem

²³ Az egyesülő pártok, majd a német nemzeti szövetség programadó nyilatkozatai: Neue Freie Presse 1910. febr. 25–26-i számaiban. A szövetségről l. többek között Brügel, i. m. V. k. 107. l. Paul Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie*. Jena 1926. 227–228. l., Julius Sylvester, *Vom toten Parlament und seinen letzten Trägern*. Wien 1928. 26. l. Kann, i. m. I. k. 375. l. A szövetségen belül Wolf radikális pártja megtartotta önállóságát.

²⁴ Neue Freie Presse, Morgenblatt 1911. júni. 21. Dipauli a katolikus konzervatív, majd centrupárt egyik vezetője volt.

a német liberálisoké volt is, az mindenesetre kétségtelen, hogy a szövetségnek az egyesüléskor 76 képviselője volt, egy esztendő múltán 102. Figyelemmel kísérve a pártok mozgalmas életét, kísérletet tettünk arra, hogy a statisztikai táblázatok adatait értékeljük, a számokat beszédessé tegyük. Úgy véljük, a fejlődés határozott tendenciája bontakozott ki szemünk előtt. Ez a másfél évtized, amely éppen a választójogi reformok, az általános választójog bevezetése következtében nagyobb fokú, szabadabb politikai mozgásra adott lehetőséget, valójában az osztrák-német nacionalizmus története volt; ahogy mindig megújulva, más és más formában jelentkezett, tört előre, hódított valamennyi politikai pártban, (a munkásmozgalmat is meg-megérintve) legyen az Schönerer tündöklése (1901) vagy a német nemzeti szövetség végülis mindent átfogó, szélsőséges nacionalizmusa.

*

A nacionalizmus általános előretörését a választójogi reform nem gátolhatta meg. Igen pozitív első lépése lehetett volna egy reformsorozatnak, magában azonban a nemzetek kiegyezésére majdnem hatástalan maradt. A választójogi reform nem hozott létre működésképes parlamentet. Azoknak, akik reménykedtek ebben, mélységesen csalódnunk kellett. A parlamenti összeütközések valóságos és mélységes ellentmondások tükörképei voltak; a parlament, a Monarchia népei együttélésének kerete, az együttélés mély válságának kifejezőjévé vált.

A választójogi reform értelme és érdeme mégis óriási. Nemcsak közvetlen politikai hatása volt jelentős; felszámolta a parlamenti politikai életet mesterségesen megmerevítő rendszert, az osztrák munkásmozgalom eszméi számára a képviselőház nyilvánosságát biztosította, hanem a *császárbirodalom régen avult mechanizmusába egy potenciálisan demokratikus intézményt épített*. Az 1907. évi választójogi törvény a Habsburg Monarchia utolsó életképes reformja volt, amely a történelem kényszere folytán helyes irányba tapogatózott: egyszerre próbált meg társadalmi és nemzeti rendezést végrehajtani a demokratizmus követelményeinek megfelelően.

ÉRTEKEZÉSEK A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SOROZAT

A sorozatban megjelent

- 1 HAJNAL ISTVÁN
A Batthyány-kormány külpolitikája
- 2—3. RÉVÉSZ IMRE
Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából
- 4 WITTMAN TIBOR
Az „árforradalom” és a világgpiaci kapcsolatok kezdeti mozzanata (1566—1618)
- 5 KOVÁCS ENDRE
Magyar—délsláv megbékélési törekvések 1848/49-ben
- 6 LACKÓ MIKLÓS
Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez az 1920-as évek végén
- 7 MAKSAJ FERENC
Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon
- 8 V. WINDISCH ÉVA
Közlöny (1848—1849)
- 9 MÁLYUSZ ELEMÉR
A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog
- 10 BERLÁSZ JENŐ
Az erdélyi jobbágság gazdasági helyzete a XVIII. században
- 11 M. KONDOR VIKTÓRIA
Az 1875-ös pártfúzió
- 12 I. TÓTH ZOLTÁN
Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790—1848)
- 13 HECKENAST GUSZTÁV
Fegyver- és űszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban
- 14 TOKODY GYULA
Az Össz német Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép európai tervei (1890—1918)
- 15 HAJDU TIBOR
Március huszonegyediké (Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez)
- 16 GONDA IMRE
Bismarck és az 1867-es osztrák—magyar kiegyezés
- 17 DOLMÁNYOS ISTVÁN
Mezőfi és a koalíció
- 18 MARKÓ ÁRPÁD
Egy elfelejtett magyar író-katona (Jakkó László huszárcapitány) (1781—1833)
- 19 MUCS SÁNDOR
A Magyar Néphadsereg megszervezése
- 20 JEMNITZ JÁNOS
Az 1926. évi angol általános sztrájk előzményeiről

- 21 HERMANN ZSUZSA
Az 1515. évi Habsburg—Jagelló szerződés
- 22 GERICS JÓZSEF
Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezérendjének problémái
- 23 DIÓSZEGI ISTVÁN
Ausztria—Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után (1878—1879)
- 24 LUKÁCS LAJOS
Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1850—61-ben
- 25 G. SOÓS KATALIN
A nyugat-magyarországi kérdés (1918—1919)
- 26 BÓNIS GYÖRGY
Nagy György és az 1914 előtti köztársasági mozgalom
- 27 SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Jobbágyterhek a XVI—XVII. századi Erdélyben
- 28 SÁRKÖZI ZOLTÁN
Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790—1848)
- 29 PERJÉS GÉZA
Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélmezés és stratégia a 17. század második felében (1650—1715)
- 30 SERFŐZŐ LAJOS
A KMP tevékenysége a munkás kultúr- és sportmozgalomban (1925—1945)
- 31 IRINYI KÁROLY
A Neuman-féle „Mitteleuropa” tervzet
- 32 ORMOS MÁRIA
Az 1924. évi magyar államkölcson megszerzése
- 33 KANYAR JÓZSEF
Elsikkasztott földreform — megvalósult földosztás Somogyban (1920—1945)
- 34 TOLNAI GYÖRGY
A paraszti szöv- és fonóipar és a textilmanufaktúra Magyarországon
- 35 SZILÁGYI JÁNOS
Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között
- 36 FARKAS DEZSŐ
A két forradalom Bihar megyei történetéhez 1917—1945
- 37 BÁCSKAI VERA
Magyar mezővárosok a XV. században
- 38 RÉVÉSZ IMRE
Bécs Debrecen ellen. Vázlatok Domonkos Lajos életéből
- 39 POGÁNY MÁRIA
Tőkés vállalkozók és kubikus bérmunkások a Tisza-szabályozásnál a 19. század második felében
- 40 PAULINYI OSZKÁR
A vállalkozás kezdeti formái a feudáliskori nemesérbányászatban
- 41 VARGA JÁNOS
A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767—1849
- 42 SZOKOLAY KATALIN
Az osztrák—magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején
- 43 SZENDREY ISTVÁN
Egy alföldi uradalom a török hódoltság után

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: dr. Scherer Norbert

Műszaki szerkesztő: Beck Anna

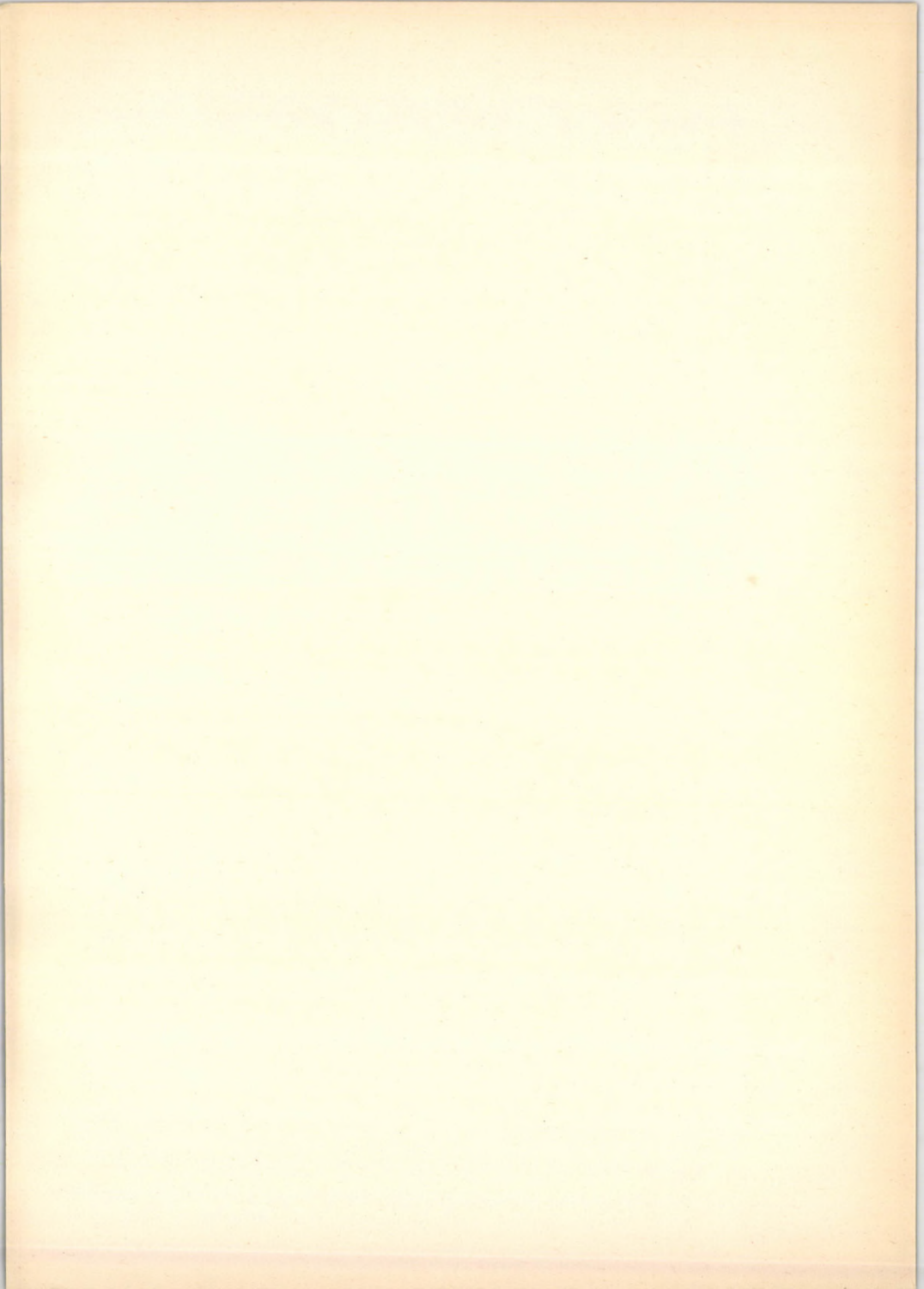
A kézirat beérkezett 1968. III. 27. Pédányszám: 600

Terjedelem 11 $\frac{1}{2}$ A/5 ív.

68.65418 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ára: 21.50,—Ft